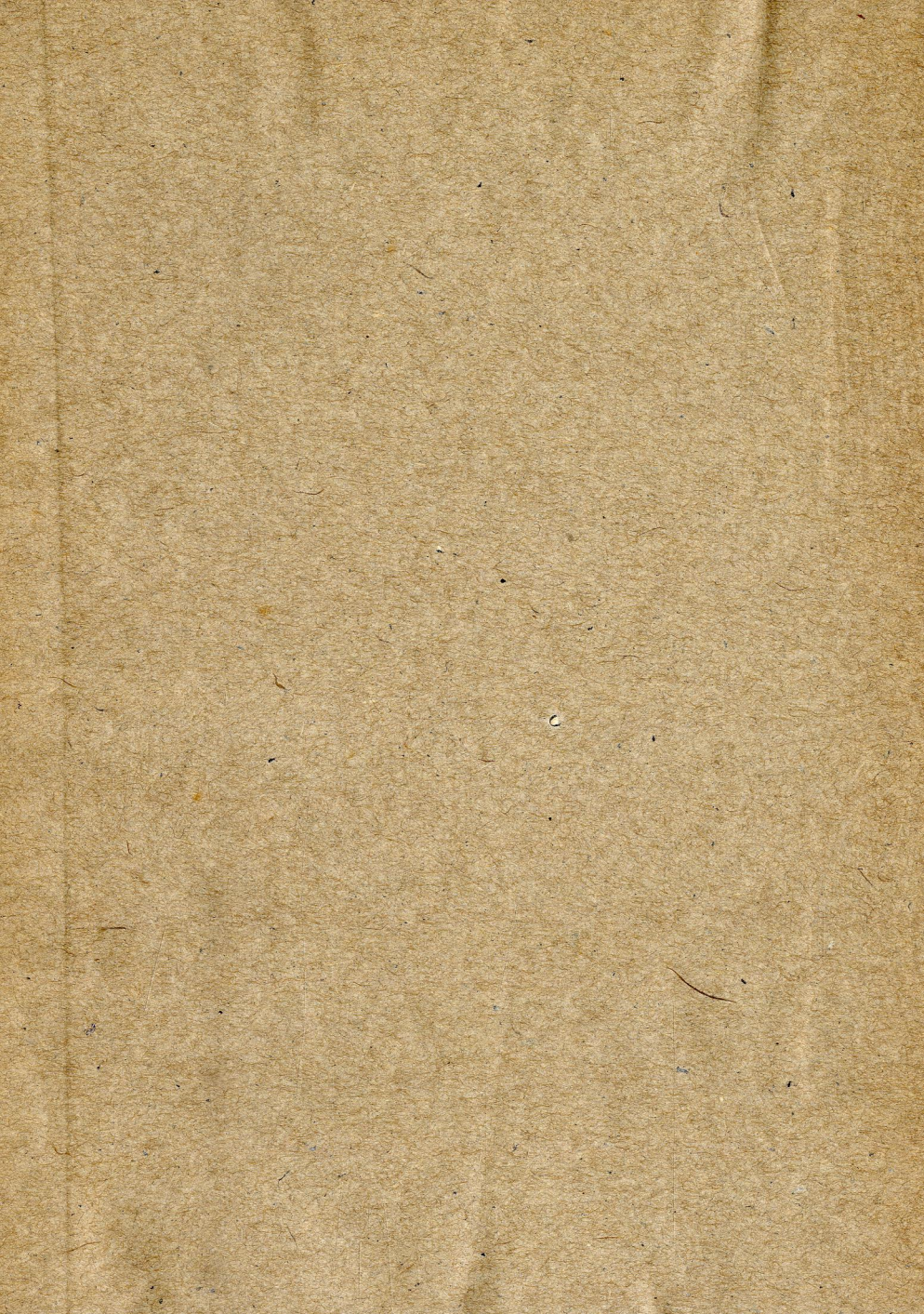
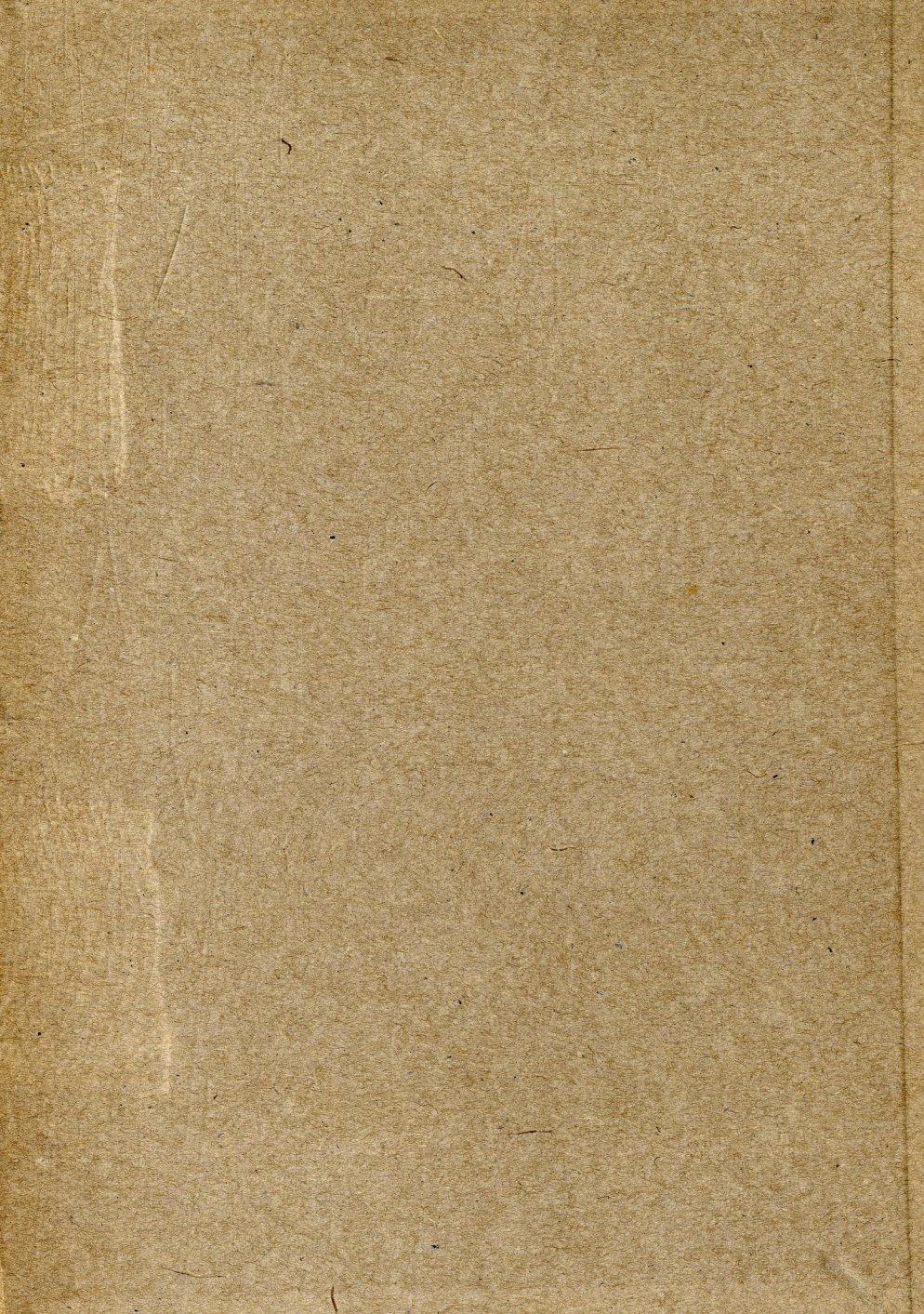

ДР
ЮРІЙ ЛИПА

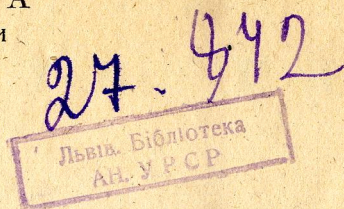

ЛІКИ ^{ниг}НОГАМИ

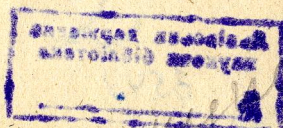

10
ЮРІЙ ЛИПА
ДОКТОР МЕДИЦИНИ

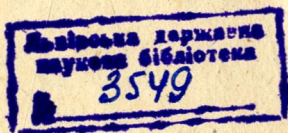
ЛІКИ ПІД НОГАМИ!

ПРО ЛІКУВАННЯ РОСЛИНАМИ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
КРАКІВ 1943 ЛЬВІВ

*Окладинка
Мирона Левицького*

П Е Р Ш А - Ч А С Т И Н А

В С Т У П Н І У В А Г И

ЛІКИ ПІД НОГАМИ

Це було в 1919 році. Невеличка українська армія, оточена в Кам'янці на Поділлі з усіх боків більшовиками і поляками, не мала нізвідки помічі. День і ніч відбивалися від ворога частини Директорії, обороняючи свою тимчасову столицю. Надія була, що окремі повстання по цілій Україні сполучаться в одно загальне, і тоді вдасться наново здобути обидві столиці України. Треба було б тільки видержати.

Не вистачало харчів, обмаль було аmunіції, але з тим ще так-сяк давали раду українські бійці. Найгірше було з ліками. Не було чим лікувати хворих і ранених. Не було чим гальмувати кровотечі, обнижувати гарячку, гоїти запалені кишки і рани.

Військові й цивільні шпиталі були переповнені, але перемучені лікарі, сестри й фельдшери не могли хворим багато допомогти. Хіба, що вдалося трохи забрати медикаментів від ворога, або контрабандою щось прийшло з Заходу. Але цього було мало, незначна кількість ліків не заважувала багато серед загальної біди.

Люди вмирали і недалеко від фронту, і в самому Кам'янці від недостачі найпотрібнішого, — хіни, саліцилу, танніни.

А на це не було ради. Батько мій, тоді лікар Воєнного Міністерства, приходив сумний і мовчазний. Дуже часто доводилося тільки безрадно дивитися, як гинуть від пощестей і хвороб найкращі люди.

Україна була тоді бльокована з усіх боків — і з заходу, і з сходу, — треба було б самим шукати виходу. Та не вдалося, і багато жертв упало через недостачу ліків.

Чи можна було б лихові запобігти? — не раз питався я себе, дивлячись на те, що діялося серед моїх товаришів, студентів і військових. Може є щось таке, що б замінило

хіну з далекої Остіндії, або заморські тинктури, або фабричні витвори Заходу? Нехай би замінило хоч частинно, але все ж і це багато б значило.

Після кам'янецької доби немало минуло часу, але все ж пам'ять моя не могла викреслити тих тяжких хвилин, коли лікарі нічим не могли допомогти хворим.

По Кам'янці пішов я на медицину.

В тому західно-польському університеті, де я був, викладали науку на звичайний копил: дбали про вишкіл з метою докладного пізнання хвороби; щождо лікування, то воно вважалося ділом легким. Про всі можливості хвороби вже заздалегідь подбала хемічна фабрика, і лікар, записуючи готові мішанки (специфіки) чи легкі до зроблення, був властиво тільки посередником між фабрикою і пацієнтом. Це звалося навчанням лікування.

Саме тоді жив я в одного залізничника і він, коли слабував на свою кишкову хворобу, купував якесь зілля, парив, як чай, і так лікувався. Я дивився на те згори, з підсміхом.

Вийшовши з університету, я вже в перших роках практики спостеріг із сумом, що хвороби не так слухаються фабричних добрих ліків, як мені здавалося в університеті. В шпиталі, де я працював, і в славних лікарів, що їх рецепти я оглядав, були свої правильні ступенювання в даванні ліків. Коли така серія ліків не помогала, тоді лікар умивав руки і старався, щоб хворий якось зник з його очей.

Особливо дивна пригода трапилася мені з одним приятелем. Він захворів на кишки, і то на таку хворобу, що швидко сох і став боязкий; йому здавалося, що він — близький смерті. Ми ходили по всяких лікарських славах. Перед тим я говорив йому, що приблизно лікар йому скаже і що запише з ліків. Так і ставалося. Через те вгадування приятель мені дуже довірився. З другого боку, хвороба не вгасала, — не помагали ані танняні, ані перпарини. Хворий почав просити, щоб я його вирятував.

Отоді згадав я про зілля, що пив мій господар, залізничник. На базарі пізнав я цю рослину і приніс її хворому. Той почав пити зілля, і скоро видужав.

Почав я шукати того, хто добре розуміється на лікувальних рослинах. Доля помогла мені. Якраз коло мене жив старий фармацевт, що об'їздив і Туркестан, і Надволжя, і Україну, і свою Польщу. Був він оцінником при великій гуртовій коморі рослинних лікувальних сирівців. Цей фармацевт написав також не одно про цілющі зела. Зустрічалися ми часто.

Одного разу розповів він про те, що йому трапилось. Це було в 1920 році, коли він ще з двома товаришами втівав через білоруські ліси. Там один з них зранився в ногу, а що глибоко та ще й кров не швидко стиналася, — була халепа з кровотечею. Не було нічого під рукою. Тоді фармацевт-зелознавець нарвав калиточника в лісі, витиснув сік через полотно, дав напитися раненому, і кровотеча спинилася.

— Ви мали ліки — під ногами!

— Ми всі топчемо ліки ногами, — сказав зелознавець, — а шкода, що часто навіть про це не знаємо. Не знають цього, на жаль, і хворі, і лікарі.

ПОГЛЯД НА ЛІКУВАННЯ РОСЛИНАМИ

Тоді власне почав я робити спроби, котрі зела можна було б давати хворим замість фабричних ліків або заморських рослин.

Як лікар для бездомних у великому місті, мав я район на яких 8—12 тисяч бездомних, що жили в міських бараках. На них, головним чином, і робив я спроби, купуючи зела через свого фармацевта-зелознавця.

Уже після 10—15 тисяч спроб можна було знайти з кільканадцять незлих зелолікувальних метод. Спеціально добрі були рослинні ліки в хронічних хворобах.

Дуже добре впливали зела на вилікування з артритизму. Нераз бачив я, перебуваючи в українських горах, покорченого артритизмом гидула на тлі розкішних кущів лабазника¹, що може вилікував би його з цього артритизму. Дійсно — мав »ліки під ногами«!

Однак не тільки для німеччин хронічнохворих були добрі цілющі зела. Свого часу їх потребувало й військо. Власне, пригадав я свої роздумування з Кам'янця в 1919 р., читаючи відповідну лікарську літературу. Спеціально французькі лікарі з минулого століття багато працювали над тим, щоб рідними рослинами заступити заморські сирівці. Їхня література про протигарячкові рослинні ліки найбільша з усіх народів Європи.

Взагалі ж, коли подавав я спис лікарських зелознавчих праць при своїм підручнику («Фітотерапія», 1933), то на 200 з чимсь таких праць — 90% були написані французами.

Спонукує їх до тієї праці і любов до рідного краю, і бажання не платити багато грошей за чужоземні рослини, що

¹ *Spirea ulmaria*, лабазник; від цієї рослини, що має в собі рослинний саліциль, пішла назва аспірини.

й дорогі, і нераз фальшовані. Вплинув, мабуть, і досвід блокади французької Європи Англією за часів Наполеона.

Ми, українці, маємо також свої традиції в лікуванні. Висловив їх найповніше в своїй докторській праці з р. 1888 (писаній по-німецьки) лікар В а с и л ь Д е м и ч, що студював у Юрієві (Дорпаті), а походив з Чернігова.

Основною думкою Д е м и ч а є те, що «народна медицина заслуговує на більшу увагу лікарів», бо «має в собі багато корисних ліків, особливо гірких, пахучих і палючих, нераз навіть отрутних рослин».

Демич думає, що «медицина, пересаджена ще в 16-м ст. з Західної Європи на російський ґрунт, не могла й не може мати жадного національного ґрунту, — вона служить тільки великості й багатству Росії і мало дбає про простий нарід».

Цій бюрократичній медицині Василь Демич протиставить т. зв. народну медицину, яка є далеко старша; її початок лежить, правдоподібно, в пітьмі передісторичного життя.

Це лікування виросло з місцевої фльори, фавни і релігії, «коротко кажучи», — пише Демич, — «це результат матеріального і духового життя русинів і воно носить у собі характер народу».

Ця медицина має добрі прикмети, — «народні ліки — дуже дешеві і всім доступні: уживання їх — дуже зрозуміле і більшість беззастережено вірить у їх вплив. Тут не знайдемо ми жадних аптек із їх колосальними цінами, жадних зачумлених шпиталів і т. д. Таке народне лікарство дає цінний матеріал і для наукової медицини, бо воно повстало впродовж багатьох століть завдяки розумові багатьох мільонів людей. Воно лише спочиває тепер під грубою корою забобонів маси. Я розрізняю», — каже Демич, — «в народній медицині п о з и т и в н і і н е г а т и в н і (шкідливі, нерозумні) сторони, при чому останні нераз переважають... Лікарі мусять зближуватися, розуміти, не бути «бюрократами». В цей спосіб удасться, може, лікарям ближче підійти до народу і одночасно здобути його довір'я».

У своїй праці подає Демич опис лише 57 зел, але зате багато пригадає прізвищ своїх попередників, головню з українських земель, як Г о р н и ц ь к и й, В е р ж б и ц ь к и й, Ч о л о в с ь к и й а б о й С. П а р п у р а, знаний і Т. Шевченкові. Всі вони видавали свої підручники зелолікування в другій і третій четвертині минулого століття.

Тимчасом лікування рослинами почалося за кілька тисячоліть перед ними.

ДАВНЄ РОСЛИННЕ ЛІКУВАННЯ

Відкривання лікувальних рослин ішло одночасно з шуканням їх харчових примет. Чималу, мабуть, тут відіграв роллю й природний інстинкт знаходження потрібних у хворобі трав. Цей інстинкт і досі мають звірята, навіть домашні, як кіт і пес.

Винаходи лікувальної вартості рослин зроблено переважно в часах ще передісторичних. Потім традиції лікування передавалися з покоління в покоління. За обліком учених усіх лікувальних і лікувально-харчових рослин на світі є понад 13—14 тисяч. З того на наші землі припадає лише кількасот.

В стародавні часи в Європі найбільшим осередком зелолікування був острів Крит і зв'язана з ним егейська культура, що цвіла в 13-м ст. перед Христом. Старогрецька культура виросла з цієї егейської культури і тому перші грецькі підручники лікування, як напр. Гіппократа, Діоскоріда, мають уже стару вироблену традицію. Римляни перейняли лікування від греків, а в їхніх підручниках на 700 ліків — 600 були самі рослини.

Багато спричинилися до розширення рослинного лікування — араби, що з'явилися в Європі між 7-м і 13-м століттям, якраз, коли так багато значили наші чорноморські народи та східно-середземноморські. Араби, купці й мандрівці, їздили скрізь, були не тільки в нашій Київській державі, але й по Туркестані аж до Китаю, по Ірані аж до Індії, по цілій Північній Америці і по цілому, тоді ще дикому, Заході Європи разом із Скандинавією. Арабські лікарі були славні із свого мистецтва; в їхніх підручниках було до півтори тисячі ліків, з того 9/10 рослини.

Від греків і арабів європейська медицина не посунулася далеко. Кожний край тільки доповнював собі своїми місцевими ліками те, чого не було в греко-арабській лікарській традиції. Так повставали різні зільники, т. зв. гербарії, яких не бракувало і в козацькій та гетьманській Україні.

Головною підставою лікування була думка, що в рослинах є т. зв. »життєва сила« і ця сила витворює лікувальні складні рослини, корисні для живого людського тіла. Тому досліджування ліків пішло в бік виділення з лікувальних рослин тих вартісних складнів. Це вдалося вперше тільки на початку минулого століття. Тоді почали все частіше давати екстракти не з усієї рослини, а її складні — алькальоїди, глюкозиди і т. ін.

Та ось прийшов час, коли хеміки почали пробувати, чи не вдасться штучно витворити деякі рослинні складні. Так, шукаючи за витворенням штучної хініни (її досі так і не вда-

лося витворити штучно!), К н 6 р р у 1883 р. вперше дав новий лік — антипірину, лік, подібний до аспірини.

Тоді починається розцвіт витворювання штучних (синтетичних) ліків. Він цілком відповідає розцвітові великого капіталу в Європі. Тому, коли ми хочемо собі повно відтворити картину перемоги буржуазно-капіталістичної класи, то з погляду лікування характеризує цей час — засилля фармацевтичних фабрик.

Винахід антипірини приніс винахідникові й фабриці — колосальні зиски. Після того нові штучні ліки, т. зв. «специфіки», росли, як гриби після дощу. Уже в 1907 р. з'являється 700 нових специфіків, а щодалі, то більше. В роках перед 1939 р. — патентовано по кількості нових специфіків річчю.

То було гультіще наживи, часто нічим не зв'язане з головним завданням лікування — допомогти людині в стражданні, в хворобі, в біді. Ці всі патентовані специфіки були доступні тільки невеликій частині людей, — найзаможнішим. Бідота і середні класи мали з того тільки найменш складні, недорогі хемікалії. Такий був наслідок — відкинення лікувальних рослин.

Німеччина стала осередком виробу хемікалій на цілий світ. Фабрики її закидували лікарів пробками і проспектами. Те саме було і в торговельно залежних від Німеччини країнах, як Польща, Чехія, Балкани. Однак, дивна річ — саме там, у Німеччині, лікування специфіками показало себе невистачальним. Ніде нема стільки знахарів-зелознавців, як у Німеччині. Побіч лікарів — вони мали величезний успіх, самі розводили для своєї практики цілі плянтації лікарських рослин. В інших країнах, залитих німецькими специфіками, було те саме. Так, напр., у Варшаві було перед 1939 р. 2½—3 тисяч лікарів і не менш як дві тисячі тайних і явних «чудодійців», що лікували переважно рослинами. Цікаво також, що з усіх мешканців Варшави найбільший прибутковий податок платив такий зелознавець, Войновський, отже і заробіток мав відповідно найбільший з усіх мешканців Варшави.

Французи не прийняли так легко нових хемічних ліків і французькі лікарі не відкинули старої рослинно-лікувальної традиції, як то зробили німецькі, польські і російські лікарі. Тому у Франції (поза великими містами) не розвинулося рослинне знахарювання. Там не треба було ворожбитів для того, щоб лікувати рослинами. Лікування рослинами там — у руках лікарів, як і давніше. Те саме осталося і в Англії.

Великою зміною в лікуванні повіяло від року 1913. Тоді саме відкрито, що це таке вітаміни, і доведено, що без них

повстає немало хвороб. Отже ще раз доведено, що в рослинах, головним місці перебування вітамінів і провітамінів, таки є джерело життєвої сили. Тієї сили фабричні специфіки не можуть заступити. Одночасно відкрито й інші можливості лікування, зв'язані з звіриним світом та людськими соками.

Деякий поворот до рослинного лікування став можливий.

Багато допомогла в цьому і т. зв. Велика Війна 1914—1918 рр.

Тоді побачили люди разом із своїми урядами, що в довгій війні треба напружити всі людські сили. А того напруження не буде без відповідного споживання рослин, і лікувальних, і харчосмакових. Наступив наглий поворот до рослин, такий знаний в історії підчас голоду й воєн.

Перша Росія в 1915 р. під проводом князя Ольденбургського засновує велетенську організацію збору, переробки й плекання лікувальних рослин. Майже одночасно повстають подібні організації в Німеччині (Прусії), а далі в Італії, Британії, Франції. Всі ці організації повстали, щоб приспівити розвій рослинного промислу. Тому покищо прагнуть вони до устійнення рослинного сирівцю (стандартування). Установлено, як має виглядати та чи ця »ліксировина«, який має бути смак, запах, який процент домішок, який процент діяльного складня та як має бути паковане. По війні — це устійнено.

Але далеко було ще до нових підстав рослинного лікування.

НОВІ ПІДСТАВИ РОСЛИННОГО ЛІКУВАННЯ

Старі часи передали нам тільки певні традиції в лікуванні. Ці традиції бралися на віру і тепер лише приходить час для вияснення, — як діє та чи інша рослина і чому вона так діє?

Такі досліди тривають довго. Так досліди над рослиною »наперсник червоний« (*Digitalis purpurea*) розпочалися в 90-х роках минулого століття; існують спеціальні наукові інститути для його досліджування, а ще й досі наука не сказала останнього слова щодо цієї рослини. Досі ж вийшло кількадесят праць про неї.

А мало є рослин в Європі, так добре досліджених, як наперсник. У нас, в самій Україні, треба б було дослідити хоч зо 100 лікувальних рослин, коли не всі 250 головних рослин, уживаних у народнім лікуванні. Тимчасом у цілій Європі в останніх двадцяти роках вийшло не більше як кількесот окремих праць, переважно невеликих і неповних. З того найбільше французьких і німецьких, а найменше советських.

Зате Японія за ці самі роки сама одна дала понад 3000 наукових рослиннознавчих праць про лікувальні рослини свого краю.

Чому так важко досліджувати рослини? Тому, що їх будова дуже складна: кожна рослина — це живий організм, що, як і людина, має свої нерви, судини, дихальця і серце. Жива рослина є інша, інша є сила засушеної, неживої рослини. Тому й сік рослини, як і кров звірини, інакший живий, а інакший засушений або сферментований.

Головне завдання сучасного лікування рослинами — це дати хворому якнайменш змінену живу рослину, чи то її сік. Сучасний хемік не старається розкласти рослину на її складні, а навпаки, зберегти її будову. Адже рослина сама будує із мало зложених підстав, як вода і вугляна кислота, — дуже складні молекулярні будівлі, наладовані енергією. Отже витворює з енергії слабого напруження — енергію значно вищого напруження. А ця енергія — ближча до енергії людського тіла, як хемічні специфіки-синтези.

Пам'ятаймо також, що рослини витворюють в і т а м і н и, що без них людина не може ані жити, ані рости й розвиватися.

Вітаміни зросту »А« є в листках зел і в городині та фруктах, які забарвлені червоно або помаранчово, от як помідори, дерен (кізил), шипшина, глід, хурма, червоний перець.

Вітаміни проти нервових хвороб і протиневралгічні — »В«, »В₁« та фітини є в рослинних зернах та насінні, особливо в висівках.

Протискорбутові (протицингові) вітаміни »С« є майже в усіх свіжих фруктах та городині. Один із важних пунктів вивозу Угорщини — є вивіз овочів шипшини, з якої найлегше видобути цю вітаміну.

Пригадаймо також і про вітаміну »Е«, таку важну при безплідності або й скиданні плоду в жінки. Ця вітаміна є переважно в насінні, що кільчиться.

Як бачимо, рослини близькі своїм життям до самого процесу життя в людині.

Тому й людське тіло легше сприймає рослинні соки, бо вони ближчі до його природи, як чисті хемічні сполуки. Коли танина або саліциль є в рослині, вони не дають побічних ущербків, як то буває з фабричним саліцилем чи таниною.

Отже з того виникає, що головна прикмета сучасного лікування рослинами є в тому, щоб стосувати всі складні рослини, і то по можливості в стані, зближеному до свіжої рослини. На

це існує спеціальна техніка стабілізації (парою алькоголю під тисненням у спеціальному автокляві).

А втім, докладніша стабілізація рослин, приготування соків і відповідних мішанин, — це ще має перед собою велику будучину.

Новітнє рослинне лічництво народилося не відразу. Роздумування над вартістю ліків-специфіків привели спочатку видатніших хеміків-фармацевтів до смутного висліді.

Власне, такий хемік, велетень фармації, проф. Чірх (Tschirch) у своїй промові на з'їзді в 1909 р. так висловився про будучину рослинних ліків:

»Тепер можемо бути певні, що колись медицина вернеться ще охочіш, ніж нині, до рослинних сирівців. Власне тоді, коли ґрунтовно поспеє собі шлунок на специфіках хемічної синтези та випробує всі органи звірячого тіла. Тоді вернеться медицина до найдавніших ліків людства, до рослин, що їх уживання спирається на досвід тисячоліть. Інша річ, що не буде на них дивитися так наївно, як за давнього Вавилону, за часів Галена або ще, навіть, у 15 ст.«.

Про причини відродження рослинного лікування говорить і друге світило фармації, француз, проф. Пік у 1923 р. Головна річ, — каже він, — що фармацевтична техніка тепер може стабілізувати рослину, а не так, як досі, лише її якийсь первень. Крім того, з'явилося й більше обсерваторів і дослідників, які не відносяться з погордою до рослин.

Як бачимо, серед самих хеміків-фармацевтів отверезіння й зацікавлення прийшло з цілком логічних, наукових роздумувань. Серед лікарів це приходило з більшими труднощами.

Для лікарів узагалі вже від часів війни 1914—1918 рр. на-стала доба перебудови цілого їхнього світогляду. Може най-сильніша ідеологічно група європейських лікарів висунула т. зв. біологічний світогляд.

Досі, як твердять вони, були завжди два напрями в медицині і звідти повставали розбіжності і т. зв. кризи в медицині.

Один напрям був чисто матеріялістичний, він ішов тільки від реального факту до реального факту і в своїх твердженнях спирався тільки, властиво, на п о о д и н о к і факти.

Другий напрям, ідеалістичний, шукав завжди за доцільністю ц і л о г о лічництва, і творив т. зв. ідеологічні підстави (як, напр., »клітинна« чи »гуморальна« теорії і т. д.).

Біологічний світогляд приймає, однак, і другий напрям, стараючись їх сполучити в одну гармонійну цілість. Хвороба, кажуть лікарі-біологи, то тільки ущербкове, недовер-

шене життя (*vita laesa*); що ж є істотою життя, ми не знаємо, отже покиньмо суперечки про те, яку ідеологію дати медицині. Помагаймо!

Помагати треба, звідки б та поміч не прийшла. Жадного ліку, який хоч раз поміг хворому, лікар не сміє відкинути без попереднього чесного досліду.

Так само підставною думкою цього світогляду є думка ще батька медицини, Гіппократа, що лікування — це тільки доповнення до способу життя. Обов'язок лікаря — так покермувати життям пацієнта, щоб воно стало більш довершеним, а відійшло від недовершеного життя — хвороби.

Велику вагу прикладає цей світогляд до засадничого здоров'я родини, роду і цілого великого Роду, породи людини. А звідти через ці ступені — й цілого людства.

Цей світогляд надається якраз для молодих народів, які мусять боротися б і о л о г і ч н о за своє місце під сонцем. Для сили нашого Роду і його здоров'я — потрібні всі засоби.

Спеціально рослинне лічництво близьке українцям. З усіх народів південного сходу Європи — українці мають найглибші традиції рослинного лікування.

УКРАЇНСЬКІ ТРАДИЦІЇ

Харчосмакові рослини і цілющі рослини плекано від найдавніших часів разом. А втім, багато рослин є одночасно і лічнічі, і харчосмакові, як м'ята, квасоля, часник. Деякі стали тепер тільки лічнічі, як зілля »борщ«, — хоч колись воно було підставою борщу.

Тому, коли маємо якісь відомості про городні рослини на наших землях, то можемо бути певні, що вони були одночасно і харчосмакові, і лікувальні рослини.

Перші згадки про плекання рослин в Україні знаходимо ще в Геродота, отже дві тисячі п'ятсот літ тому. Городні рослини, як цибулю тощо, вирощували орачі-алазони на Правобережжі. Це плекання сягало ще далі, аж до часів колонізації наших земель передньоазійською, месопотамською расою перед 4—5 тисячами літ.

У великокнязівську добу знаходимо згадки про Лаврівські городи та городників, що садили квасолі, цибулю, часник та цілющі зела.

Городництво Великого Києва було дуже розвинене, бо знаходимо згадки про те, як в 11-м столітті перенесено годівлю деяких рослин з двору Великого Князя на двори польських королів та німецьких князів.

З гетьманських традицій треба згадати одну з перших державних українських аптек, założену в Лубнях, правдоподібно за гетьмана Івана Мазепи. Лубні осталися й досі зв'язані з традицією годівлі лікувальних рослин. Ще перед війною 1914—1918 рр. збереглися там гуртові комори, куди селяни привозили колись сушене зілля із своїх плянтацій. Під Лубнями збереглися й деякі старі назви місцевостей, як »Ботанична Левада« і т. ін.

Під советською владою не загасли ці стародавні традиції Лубень. Коли Москва, бажаючи здобути якнайбільше закордонної валюти, почала експортувати м. ін. і »ліксировину«, то це їй не дуже вдалося розвинути. З погляду безсторонніх чужоземних глядачів-фахівців з »усіх советських здобутків у цій ділянці заслуговують на увагу тільки здобутки Лубенської Досвідної Станції лікувальних рослин в Україні, особливо в селекції перцевої м'яти і лаванди«.

На деяку увагу заслуговують праці, подібні до праць Лубенської станції, що їх перепроводжували фахівці на Харківщині та на берегах Чорного моря, головним чином в Одесі.

Та це все праці, які підготовляють (селекціонують і устійнюють) рослинну сировину. До опанування й стосування в лічництві рослин, як цілості, треба важкої праці цілих поколінь відданих дослідників.

Тут мусимо відділити працю вчених дослідників від праці звичайних збирачів, головню т. зв. народного лічництва та його популяризування.

Збирання народних лічних традицій почалося в нас уже віддавна, різні писані зільники й гербарії були в нас дуже популярні ще за козацьких часів (знайдено сліди цього і в »Щоденнику Марковича«). Початком нової традиції треба вважати праці перших українських лікарів-універсантів з кінця 18-го ст., як, напр., деякі праці знаного лікаря К а в у н н и к а - Е л л а н с ь к о г о.

Від того часу маємо багато праць. Дослідники, як добрі робітники, зносили з цілої української землі — цеголки, скарби, народні рослинні ліки. На цих цеглинках можна буде збудувати велику будівлю українського лічництва.

Досліджено українське народне лічництво за окремими землями. Вистачить назвати для Полтавщини А в г у с т и н о в и ч а (1853, Київ), П. Г а в с е в и ч а (1912—13, Лубні), Н. М о н т е в е р д е (1916, Петроград), І. П а в л о в с ь к о г о (1915, Полтава); для Київщини — Т. В е р ж б и ц ь к о г о (1867, Київ), там теж вийшла капітальна праця, двотомовий ви-

слід систематизації лікаря й природника п. з. »Зільник і народні ліки« В. Горецького і Вілька (1885, Київ); на Чорноморських берегах обробляли матеріяли до рослиннолічництва — В. Гомилевський (1916, Симферопіль), Тесля (1916, Сухум), В. Корнев і Г. Купріянов (1917, Ялта) та В. Любименко й В. Маркович. Досліджено зокрема й Карпати («Гуцульщина» В. Шухевича) й Харківщину, Чернігівщину, Донщину.

Врешті, українська лічнича рослинність багато була зачеплена в відповідних ділянках праць ВУАН, особливо в перших роках її діяльності. Туди треба віднести й праці, що обіймали цілу лічницю рослинність т. зв. УРСР.

Перші праці збирачів, особливо лікарів, виходили в латинській мові, як С. Парпури з 1830 р.; деякі, як чернігівця В. Демича (1888, Дорпат) та лівобережця Гнідича (1778, Ляйпціг), були писані німецькою мовою. Більшість зі зрозумілих причин видавано російською мовою. Серію видань українською мовою розпочинає книжка Д. Максименка »Лікарські й пахучі рослини«, що вийшла в Полтаві в 1918 р., за часів Української Держави.

Від того часу з'являються головню в Галичині поважні популярні праці, що з них на перше місце треба поставити книжку Теодора Панича (Лічничі рослини, Львів 1924).

Жнива збирачів і популяризаторів народного рослинного лікування — значні, як мало в котрого європейського народу. Тяжче стоїть справа з науковим оволодінням цього матеріялу. Адже треба кожную народну вказівку сконтролювати, кожний традиційний звичай зглибити. Нічого не вільно висміяти чи нерозумно відкинути, не вжившись у людей і їх оточення.

Обережність і пошана в оцінці своєї народної лічничої культури були завжди прикметою великих націй світу. Вони на цьому нічого не втрачають, а тільки здобувають.

Візьмім такий приклад. Бідніша людність великих міст давно лікувала т. зв. курячу сліпоту, яка повстає на тлі сильної анемії, — споживанням печінки, і то, оскільки можливо, напівсирої. Про цей «смішний лік» писав у минулім столітті російський лікарський часопис »Врач« із підсміхом, — от, мовляв, темні, нерозумні люди з передмість Петербурга чи Києва лікують очі чудацьким способом. Тимчасом два американські лікарі почали досліджувати вплив сирої й напівсирої печінки на анемію (недокрів'я) і відкрили, що вона добра в лікуванні. Обидва лікарі за це дістали в 1926 році всесвітню нагороду Нобеля, бо їхній винахід-спостереження корисне для всього світу.

Цікаві сучасні досліді над »сауною«, фінською парнею. Цих парень є в самій Фінляндії пів мільона і кожен, хоч найбідніший, фін має в себе вдома свою »сауну«. Пару там здобувають просто: поливають водою розпечене на вогні каміння, уламки граніту. Отже теперішні спостереження (Муск, 1940) відкрили, що з такого розпеченого граніту виходить еманція радію (граніт з усього каміння має в собі найбільшу кількість урану й тору). Тому ті парні так добре впливають на фінів. У сучасній Німеччині міністер здоров'я спеціально заохочував до будови таких »саун« скрізь для оздоровлення населення.

Візьмім і простіший приклад корисности дослідів народного ліництва. В 1914—1916 рр. царська Росія втратила багато ліків, які приходили з закордону. Особливо дошкульно бракувало »*Hydrastis*«, зілля, що приходило з Канади і гальмувало кровотечі. По спеціальних дослідях порадив учений Кравков, щоб узяти замість заморського гідрастису свій звичайнісенький »водяний перець« (дрясень гірчак), уживаний всякими бабами-шептухами і ворожбитами. Що ж, місцеве зілля заступило заморське та осталося в списі європейських наукових ліків. Можна сказати, що зробило кар'єру і »вийшло в люди«, — не так, як багато інших рідних рослин.

Українські дослідники-лікарі були нераз більше знані серед чужинців, як у нас. Такий доктор Денисенко жив у Парижі і досліджував вплив зелемозню (*Chelidonium*) на лікування рака. Про його праці знає більше Німеччина (там виробляють впорски цього зілля) або Франція чи Росія, як Україна.

Однак, принаймні добре, що про його працю впродовж останніх тридцяти літ ще не забули, зате забуто працю лікаря Протопопова з Донщини про одне південно-українське насерцеве зілля (1900, Петербург). Тільки випадково зустрівся я з цим зіллям, досліджуючи »цілющу травичку«, що її за дуже дорогу ціну продавав один варшавський ворожбит. Той ворожбит використав працю Протопопова.

В останніх часах треба було б створити спеціальний дослідний інститут лікарських рослин. Тоді в справі лікування буде довершено те, що має бути довершено в усіх ділянках української культури, — зосередження й мобілізації культурних цінностей краю й народу.

Ч А С Т И Н А Д Р У Г А

Д О М А Ш Н Ё Л І К У В А Н Н Я

ДОМАШНЄ ЛІКУВАННЯ

Домашнє лікування існуватиме так довго, як довго буде людство і хвора людина. Навіть у найбільш культурних пацієнтів по повороті від лікаря з'являється думка: правда, що курація лікаря зовсім добра, але чи не придалося б зробити до тієї курації деяку поправку, доповнення або зміну? Власне на цьому бажанні доповнити звичайний спосіб лікування так, щоб він більше пасував до особи хворого, і полягає домашнє лікування там, де є добрі лікарі.

Що ж казати про роліу домашнього лікування там, де нема лікарів або їх обмаль? Там воно стає дуже важним проявом людського життя. До знавців такого лікування звертаються під натиском біди нераз і дуже освічені люди, а навіть, принаймо це, і самі тяжко-хворі лікарі.

Лікувачі в такому лікуванні мають нераз кориснішу позицію, як самі лікарі. Передовсім, можуть давати дуже неприємні ліки і вживати досить ризиковних заходів. Так напр., знаю про те, як, зав'язавши очі молодій особі, що сліпла, та погрозивши смертю, ворожбит вистрілив над її ухом. Струс привернув зір хворому, який сліпнув мабуть на гістеричному тлі.

Зважмо, як лікувачі вміють лікувати в домашньому лікуванні і дуже несмачними ліками, яких не поважиться дати лікар.

Не один раз лікарі опускають руки перед надкислинністю шлунку. Безконечна печія докучає також і самому хворому. Тоді він звертається за поміччю до ворожбита і там дістає такий припис: »Візьми свіжу, необібрану рожеву картоплю, протри на тертці кілька картоплин, витисни через чисту ганчірку сік і пий 2—3 рази денно чверть — пів склянки по їжі. Печія зникне напевне, навіть у найзатверділиших випадках«. Оскільки, додаймо, хворий витримає нужденно прикрий смак ліку.

Деякі дивні ліки домашнього лікування, то тільки замасковані першорядні ліки офіційальної медицини, як от, напр., було з заживанням півсирої печінки підчас недокрів'я.

Розгляньмо, наприклад, найновіші лічнічі досвіди в хворобі заникання м'язів на тлі нервової дистрофії. Найновіший винахід у цій повільній і тяжкій хворобі — це давання дорогого специфіку «глікоколю». Тимчасом віддавна в нас у чорноморських містах поручувано при всіх заниках м'язів давати якнайбільше «холодців» з телячих ніжок і риб. Тепер вияснюється, що власне желатина заступає «глікоколь» у цій хворобі.

Прикладів таких ліків можна давати багато і треба признати, що нераз ці ліки в моїй практиці я мусів признати за доцільні. Скажім, при затроєнні чимсь з'їденим, поки я прийшов із заміром полоскання шлунку й апоморфіною, — хворий уже встиг сам викликати рвоти (блювати), заживши 1—2 столові ложки звичайної соли або 1—2 чайні ложки муштарди (не гірчиці!) і випивши до того 6—8 склянок води.

Не треба забувати, що бувають і гірші наслідки з домашнім лікуванням, — напр., коли родина дасть хворому на груди баньки і приспішить кровотечу з легень, бо дасть ті баньки при творенні каверн у туберкульозного хворого.

Тому, коли річ іде про домашнє лікування, то його, з одного боку, треба прийняти до української культури, а з другого боку, до деякої міри знормалізувати так, щоб воно не чинило шкоди у здоров'ї населення.

В першій мірі до того покликані лікарі, зичливі для цієї помічної галузі лічництва, а одночасно такі, що пам'ятають про добро загалу.

Найліпше було б, щоб кожний з таких лічників перейшов відповідну, хоч би й недовгу, школу, скажім, кількатижневі курси, — «курси швидкого рятівництва», «курси збирання й сушення рослин», або «курси зелознавства» чи «курси масажу й природолічництва». Коли не курси, то принаймні одноразова лікарська контроля здібностей даної особи — була б вказана.

Власне трохи мінімальних відомостей з рослиннознавства подаємо понижче. Відомості ці — тільки доповнення і певне систематизування того, що лічник може собі придбати, пізнаючи природу зблизька та студіюючи відповідну літературу. Під рукою сучасний український лікувач може мати: 1) «Цілющі рослини» проф. д-ра Івана Раковського, Краків, 1942 р., 2) «Хвороби нирок і лікування зелами» д-ра Е. В а с ю т и н с ь к о г о, Львів, 1938, 3) «Лічнічі рослини», підручник для збирачів Т е о д о р а П а н и ч а, Львів, 1924.

СУШЕННЯ Й ЗБИРАННЯ РОСЛИН

Сушення й збирання рослин, це не проста річ. Звичайно це називають зелярським промислом. А тимчасом, як раз тут треба мати багато більше, як звичайну, промислову техніку. Повинно бути те, що звемо »робота з душею«: треба любити природу й рослини, треба відчувати рослину, як живу істоту. Рослини мають у собі прикмети, що їх зближують до нашого людського життя. Голод, хвороби, дивні зміни панують і в них, так як у людей.

Так, як і люди, вони підлягають впливам сонця й місяця. Хто знає, може й мали давні зелярі підставу твердити, що цвіт і всю рослину (надземну) треба завжди збирати перед повнею місяця (якихсь 3—6 днів) або остаточно в день повні? Бо ніби місяць у повні викликає приплив соків у надземних частинах рослин. Навпаки, підземні частини рослин мають бути більш соковиті при убуванні місяця. В кожному разі, найновіші досліді над зростом грибів довели, що гриби ростуть швидше, як місяць є в повні.

Треба не тільки відчувати і знати рослини, що їх збираємо, — треба мати добру знайомість і відчуття ґрунту, околиці, де їх збираємо. Українські ґрунти ще замало обслідувані і ховають у собі багато несподіванок. Залізисті, сірчані, навіть радоносні джерела у нас можна зустріти скрізь від Майкопу по Буркут і від Горині по Хопер.

Найбільшою помилкою було б зоднороднювати збирачів лікарських рослин і робити з цього фах. Там повинні бути передовсім люди, закохані в свою місцевість, люди, що з любов'ю збирають рослини, найвартісніші в тій околиці. Ці люди можуть бути з найрізномордніших фахів, але головним їхнім окресленням може бути одно, щоб вони любили, розуміли і вміли збирати лікарські рослини своєї околиці.

Так само дуже небезпечно було б поставити справу збирання і приготування рослин у площину грошового думання (Gelddenken). Навіть частинно так поставлена справа обезцінить і загирить цілий задум. Збирати рослини для помочі людям — це акт творчий і національно, і вселюдсько. Хто знає, чи не найбільше до того надавалися б передовсім українські чисто християнські організації, — може рід братства при окремих церквах, може чернечі ордени. Чейже були вже колись староруські й козацькі монастирі провідниками в цій ділянці? Західно-українські Василяни, Київська Лавра доховали зелярські традиції аж до часу большевицької неволі.

Не урядовці, не обіжники і т. п. папери розвинуть рослинне збирання й лічництво, а живі духом люди, що працюватимуть для своїх хворих братів. Тільки самодіяльність може бути змістом цієї благородної ділянки української культури.

По цих вступних увагах про загальний стан і про саму ідею рослинного лікування перейдім до важніших вказівок щодо сушення й збирання рослин.

Почнім від кількох спеціальних уваг.

1) Збирання отрутних рослин, таких, як наперсник, як горицвіт, як дивдерев, як пізноцвіт та інші, вимагає спеціальної обережності. Треба збирати такі рослини завжди окремо, так само сушити й переховувати окремо від інших лічних рослин. Підчас їх збирання не вільно торкатися руками очей чи уст. Усунути дітей від близькості до цих рослин. По отрутних рослинах завжди мити руки.

2) Ніколи не мішати рослин, хоч би й з однаковим лічним призначенням. Не вільно мішати навіть частин тієї самої рослини, напр. листя й коріння лікарської мальви. На кожному пакунку з зібраною рослиною мусить бути виразний напис (найліпше на привішеній етикетці), який визначає цю рослину.

3) В своїй ділянці збирання, в своїй околиці треба шанувати стан лікувальних рослин. Не витереблювати безглуздим поспіхом, «не голити свого кутка», як кажуть збирачі. Натуральне джерело здоров'я не сміє всохнути, а повинно вистачити на дальші роки. Однорічні рослини в кількох примірниках зіставляти на розсів і не зривати. Коли вирвалося непотрібно коріння чи цибульку рослини, — закопати назад у ґрунт. Збираючи з дерева, ошаджувати його, не обламувати, не ранили. Шанувати рослини.

Коли збирати лікувальні рослини? Найкраще зранку по росі, старим звичаєм, поки ще сонце не припікає. Пополудні рослини не такі сильні, як твердить народна мудрість, та й треба встигнути їх сушити.

Як збирати рослини? Найкраще стинати їх гострим серпом або гострим ножем, зоставляючи корінь. Коли рослина дволітня, то вона дасть жнива ще й на другий рік. Збирати треба дорослі, добре розвинені рослини, не рахуючи занадто малих і знидліх.

Там, де були штучні погної, краще не збирати рослин. Так само не збирати рослин занадто запилюжених: вони хоч би як миті, завжди даватимуть каламуть у напарі.

Коли б треба було збирати ароматичні, пахучі рослини, як полин, крокіс, м'яту, — то завжди варто вибирати рослини на

сухішому каменистому ґрунті і добре насвітлювані сонцем. Ці ж самі рослини на занадто врожайній і погноєній землі мають у собі менше діяльних складнів. Загалом, дикі рослини багатші складнями, як сіяні.

Щождо культури рослин і способів їх годівлі (польовий, городничий чи садовий), — це вже спеціальна наука.

К а л е н д а р з б и р а н н я лікувальних рослин важко докладно окреслити. Землі українські мають значні кліматичні різниці: Полісся й Покуття, Кубань і Вороніжчина мають відмінні окреслення збору. А втім, часами вчасніша весна чи зима пересувають на 1-2 місяці термін жнив тієї чи іншої рослини. Календар можна визначити тільки приблизно на деякі рослини.

Для Галичини і взагалі західних земель — найліпший календар збору зложив Теодор Паніч у своїй цінній брошурі про «Лічнічі рослини» 1924.

Січень—лютий		
Омела біла	К о р і н н я:	Ц в і т и:
Сосна живиця	Бузини чорної	Бузини чорної
Ісландський мох	Придорожника (Петрів батіг)	Конвалії маєвої
Вовчинець звич. кора	Свічурника гіркого	Первенця лік.
Береза бруньки	Шувару	Мачку польового
		Трибарвної фіялки
Березень		
Б р у н ь к и:	К о р а:	З е л о:
Берези	Верби	Горицвіту
Сосни	Вовчинця звич.	Калиточника
Тополі	Крушини звич.	Кульбаби
К о р і н н я:	Ц в і т и:	Трибарвної фіялки
Бузини чорної	Конвалії	Л и с т я:
Придорожника (Петрів батіг)	Первенця лікарського	Бабки ланцетуватої
Свічурника гіркого	Фіялки пахучої	Берези
Шувару	З е л о:	Кропиви
К о р а:	Горицвіту	
Вовчинця звич.	Кульбаби	Червень
	Л и с т я:	К о р а:
	Берези	Дуба
	Конвалії	Крушини звич.
Квітень		
Б р у н ь к и:	Т р а в е н ь	Ц в і т и:
Берези	К о р а:	Арніки
Сосни	Верби	Бузини чорної
Тополі	Дуба	Деревія кривавника
	Крушини звич.	Нагідок
		Липи (кінець місяця)

Мячку польового
Рум'яню щирого
Трибарвної фіялки

З е л о:

Дрясеня гірчака
Дрясеня подорож-
ника
Жарки сердушника
Іванка прозїрника
Калиточника
Кильників
Росички круглолистої
Чабрика материнки
Шанти

Л и с т я:

Бабки ланцетуватої
Бібника трилисника
Горіха вол.
Кропиви
Малини
Мальви лік.
М'яти
Чорниць

Липень

Ц в і т и:

Арніки
Бузини чорної
Деревія кривавника
Дівини (коров'яка)
Липи
Мальви лікарської
Мальви рожевої (шток-
роза)
Мячку польового
Нагідок
Рум'яню щирого
Солом'янки піскової
Трибарвної фіялки

З е л о:

Дрясеня гірчака
Дрясеня подорож-
ника
Жарки сердушника
Іванка прозїрника
Калиточника
Кильників
Майрану
Полину
Росички круглолистої
Трибарвної фіялки
Чабрика материнки
Шанти

Л и с т я:

Бабки ланцетуватої
Бібника трилисника
Горіха вол.
Дурману
Кропиви
Мальви лікарської
М'яти
Ройника

О в о ч і , я г о д и:

Малини
Чорниць

Н а с і н н я:

Кмину

І н ш і:

Споринь

Серпень

Ц в і т и:

Деревія кривавника
Дівини (коров'яка)
Мальви лікарської
Мальви рожевої
Мячку польового
Нагідок

Солом'янки піскової
Трибарвної фіялки

З е л о:

Дрясеня подорожника
Жарки сердушника
Іванка прозїрника
Калиточника
Кильників
Полину
Трибарвної фіялки
Чабрика материнки
Шанти

Л и с т я:

Бабки ланцетуватої
Кропиви
М'яти
Наперсника червоного
Ройника

О в о ч і , я г о д и:

Малин
Чорниць

Н а с і н н я:

Ганижу
Гірчиці
Дурману
Кмину
Кропу
Петрушки

І н ш і:

П'ядич пелешник
Споринь
Хміль шишки цвіту

Вересень

Ц в і т и:

Деревія кривавника
Нагідок

Л и с т я:	Свічурника гіркого	Папороті глисника
Наперсника червоного	Шувару	Свічурника гіркого
О в о ч і, я г о д и:	І н ш і:	Шувару
Бузини чорної	Пр'ядич полешник	Листопад
Крушини тернистої	Хміль шишки цвіту	К о р і н н я:
Ялівцю	Жовтень	Арніки
Н а с і н н я:	О в о ч і, я г о д и:	Гав'язу живокости
Ганижу	Крушини тернистої	Гребінника
Дурману	Ялівцю	Дягилю
Кропу	Н а с і н н я:	Любистку
Петрушки	Кропу	Одоляну лікарського
К о р і н н я:	Петрушки	Папороті глисника
Арніки	К о р і н н я:	Свічурника гіркого
Гав'язу-живокости	Арніки	Шувару
Гребінника	Гав'язу живокости	І н ш і:
Дягилю	Гребінника	Омела біла
Любистку	Дягилю	Ялівець ягоди
Одоляну лікарського	Любистку	Грудень
Папороті глисника	Одоляну лікарського	Омела біла
		Ісландський мох

Ціле зело, цілу рослину з листям і квітами збирають рідко. Бо коли рослина викинула всі квіти і зближається до овочування, тоді всі її соки йдуть на користь овочів, листя втрачає запах, а бадилля занадто твердіє. •

Ще рідше збирають цілу траву з корінням. Взагалі треба уникати занадто твердих і грубих стеблин. До сушення треба стеблинки порозтинати і цілу рослину очистити.

Насіння лікарських рослин найбільше має в собі діяльних складнів. Беремо їх звичайно тоді, як зовсім дозріли, поза маком, що з нього беруть недозрілі маківки. Так само й дуже дрібне насіння, як кріп, кмин, беремо на коротко перед дозріванням, щоб не висипалося.

Коріння найбільше має в собі життєвих сил або во-сени, як зів'яне рослина, або ще краще напровесні, як рослина ще не пустила листя. Викопане коріння треба швидко вимити; не вільно його залишати мокнути. Потрісканого або поламаного коріння не миють, а очищують щіткою. Нє треба поспішати з краєнням коріння. Пахуче коріння, як напр. півника (коситня), тратить наполовину свій запах від крайби. Сушити коріння найкраще, нанизавши на нитках.

Кору збираємо тільки на весну, саме як дерева й кущі починають пускати соки, і то з галуззя 2- і 3-річного. Незалежно від часу збору кори можна збирати і восени, як опадає листя.

Квіти, переважно найбільш вартісні серед лікувальних рослин, дуже нелегко збирати, бо вони легко мнутья, швидко змінюється їх колір і запах. Є три способи збирання квітів: а) збирають тільки верхівлі рослини із переважно ще не зовсім розвиненими квітами, б) збирають цілу квітку, оскільки можливо, з якнайкоротшими хвостиками (або й без шипулук), в) збирають тільки кольорові пелюстки квітів. Квіти легко загнивають, їх треба того ж дня сушити, розстеливши на полотні чи папері. Переховувати їх треба в холоднавім і сухім місці, далеко від сонячного проміння, — найкраще в бляшанках. Збираємо квіти на початку квітнення.

Листя збирати треба тоді, як воно саме розвинулося, найкраще перед квітненням рослини. Листя є тоді висушене, коли серединний нерв і прожилки стають крихкі чи ламливі. Листя зривати, не вириваючи рослини з землі, слабше й ушкоджене листя зіставляти.

Бруньки (тополі, берези) треба збирати тоді, коли вони ще клеїсті й запахні та не випустили листків. Їх можна сушити на відкритім повітрі. Соснові бруньки брати не довші від 3—4 см завдовжки.

Коли вже рослини зібрані, приходить час їхнього сушення.

Необхідним складнем сушення є сортування рослин.

Окремо тримаймо всі отрутні рослини і відставмо їх далеко набік.

Вступом до сортування є очищення зібраних рослин від занецищень усякого роду, від недоламків хоч би й тієї самої рослини, від недорослих і погано стятих рослин.

Пізніш уложити перед собою купку кращого й гіршого рослинного сирівцю (або ж створивши не дві, а три-чотири сорти), і відповідно до того сортувати зібраний матеріал та давати до сушення.

При сортуванні завжди на перше місце треба поставити не так воднисті, соковиті примірники, як більш пахучі, більш гострі в смаку, жилисті, сухаві рослинки. Не зашкодить відразу пам'ятати, з якого долу чи верху зібрана рослина.

Як сушити лікувальні рослини?

Засади чисто технічні для лічнико-рослинного промислу мусимо залишити великим торговельним підприємствам, які працюють на чисто капіталістичних підставах. Тут важне те, що може зробити одиниця простими домашніми засобами.

Сушення справляє найбільше клопотів збирачеві рослин. Сушити треба в тіні, бо на сонці багато рослин тратить свій колір і обезцінюється. Взагалі небагато рослин (переважно насіння, коріння) сушиться в сушарках-печах при температурі 50—80° Ц. Великий клопіт є з цвітом, що дуже легко пересушується або гниває. Перевертати цвіт не можна, а щоб легше сушився, треба його розстеляти на полотні дуже тонким шаром. Цвіт, зложений на купу, впродовж кількох годин «перегрівається», запах гниття переходить зіпрілі пелюстки, а тоді весь збір треба викинути.

Найкраще сушити десь на просторім, сухім горіщі, де б не занадто нагрівало сонце, а вітер вільно його провівав. Не можна ніколи сушити рослини на камінні чи цементі або глині, — мусить бути дерев'яна підлога або дошки чи завішене полотно, остаточно папір.

Цвіт треба переховувати в скляних, бляшаних або сухих глиняних посудинах, щільно замкнених. Інші частини рослин можна мати в мішках, кулях, скринях, але завжди якнайдалі від вогкості. Всі сушені рослини повинні мати свій своєрідний запах, смак і колір.

Збираючи зела, не завжди можна їх буде пізніш сушити з того приводу, що деякі з них по висушенні значно втрачають свої лічнічі прикмети. Це, напр., звичайна кропива, зілля кульбаби, дягилю, лопух, петрушка, зілля колендру і т. ін.

З них, ще свіжих, добре приготувляти квашеники або тривалі салатки на зѣму. Майже всі вони придадуться в боротьбі із скорбутом (цингою) або зимовим недоживлюванням. Під час війни 1914—1918 рр., а тепер у німецькій державі влади заохочують і популяризують техніку приготування на довше таких рослин.

Друга ділянка, яка зв'язана з сушенням, це ферментаційна заготівля рослин. Справа в тім, щоб прискішити працю ферментів у рослині (листю) і швидко устатілізувати її. Ця досить складна процедура тотожна з тією, що її проробляють над чайним листом. Служить вона покищо до витворювання т. зв. краєвих чаїв з листя малини, суниць тощо. Взагалі ферментаційна метода мало ще випробувана в інших цілях.

Сушені лікувальні рослини треба часто провітрювати; як тільки з'являться іржаві плями, стухлий запах або паразити, — треба викидати їх без вагання. Взагалі сушені рослини не витримують довше, як 1—2 роки, в найкращім перехованні.

ДОМАШНЯ АПТЕЧКА.

Зібравши і висушивши зела, подумаймо, котрі з них надаються відразу до домашньої аптечки.

Першим і найбільшим скарбом доброї зелярської аптечки є гарнозасушений цвіт лікувальних рослин. Треба його держати в скляних слоїках (баньках) і добре зав'язаний, щоб туди не доходила вогкість. Світло дуже шкодить і змінє цвіт. Ліпше держати його в темнім куті. Щороку цвіт треба зміняти; вартість цвіту по річнім зберіганні обнижується до $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{6}$ початкової лічничої вартости. Цвіту не переховується багато в одній посудині (не більше, як 1—2 кг.).

Листя й ціле зілля може бути переховуване і по 15—20 кг. в одній скриньці чи мішку. Оскільки можливо, треба занадто пахучі рослини держати не заблизько до інших, бо вони надають сусідам свій запах. Найкраще мати їх герметично замкнені.

Кору добре мати вже роздріблену або в шматочках 3—4-центиметрових завдовжки. Коріння тверде треба мати перепиловане, а більш крихке тримати в цілості. Дерев'яне вугілля берегти від вогкості.

Дуже важно, спеціально в наших часах, мати вже готові протискорбутичні соки (пива чи й вина), а також протигарячкові мішанки в порошку або в сіканці.

Все в аптечці мусить мати свою назву, добре виписану. Ліки сильніші, півотрутні повинні бути окремо замкнені.

Як записувати готові сушені рослини?

Найчастіше записуємо в напарі слабому або міцному та в відварі. Слабий напар робимо з чайної ложечки рослини, политої склянкою окропу. Потім зіставляємо на теплі, — але, щоб не кипіло! — і по 15 хвилинах напар готовий. Тільки процідити й дати хворому. Залежно від потреби — 1—2—3 рази денно.

Міцний напар приготуємо так само, — тільки рослини даємо більше, — 1—2 стол. ложки. Напарювати треба в замкненій посудині, і найліпше глиняній, а не металевій.

Відвар робимо в тих самих пропорціях, тільки окропу даємо наполовину більше і варимо, аж цей лишок води википить — 10—20 хвилин. Відвару п'ється звичайно менше, як напару — $\frac{1}{2}$ шклянки 2—3 рази денно.

Часами робимо настій. Заливаємо гарячою водою покрайні коріння чи кору і зіставляємо в замкненій щільно по-

судині на кілька годин (скажім, на ніч). Перед подаванням трохи підігріваємо.

Напари, звичайно, записуємо там, де переважає листя й цвіт. Відвари даємо рідше, — там переважає кора й коріння.

У випадках наглих, як, напр., у кровотечах, даємо ліки частіше і більше, — що 1—2 години.

Дуже добре мати завжди перед очима спис усіх лікувальних рослин власної аптечки.

Найкраще поділити собі ці рослини в списі — на окремі групи: напр., а) проти шлунково-кишкового чищення й ферментації, б) проти артритизму й ревматизму, в) проти гарячки й малярії, г) проти кровотеч, ґ) проти хворіб печінки, д) проти нервовости, е) сечогонні, ж) потогонні, з) глистогонні, і) протискорбутичні, и) на відкашлювання, к) проти замкнення стільця.

Понижче подаємо групу важніших лікувальних рослин, що могли б стати підставою кожної домашньої аптечки.

(Тополя. — Липа. — Свічурник жовтий. — Бузина чорна. — Сосна. — Шувар звичайний. — Ялівець. — Дягель. — Калиточник звичайний. — Дрясен гіркий. — Чорниця. — Крушина звичайна й терниста. — Гав'яз живокіст. — Подорожник Петрів батіг. — Рум'янець щирий. — Фіалка трибарвна. — Полін. — Кропива велика. — М'ята перцева. — Омела біла. — Верба. — Іванок прозірник. — Солом'янка піскова. — Споринь. — Горицвіт весняний. — Мачок польовий. — Вовчинець звичайний. — Папороть глисник).

(Див. також рослини, що згадуються в розділі »Заглянь і в город«).

ТОПОЛЯ (*Populus nigra*)

Чужинці, їдучі в Україну з Московщини, не раз підкреслювали, що межі України вбачають вони там, де над біленими хатками з'являються перші тополі.

Тополя — улюблене дерево Т. Шевченка; вона оспівана в Манжури, як символ України, — це хіба найкраще дерево нашого краю.

Чорна тополя, крислата тополя — осокір, сокорина, ясокір, — то все назви для одного дерева, що різняться від інших тополь (білої, пахучої, пірамідальної, трепети) своїм трикутним листям без волосків і блискучою зеленістю з обох боків листка. Це — дерево до 30 метрів заввишки, росте на вогких

місцях над берегами рік і на узліссі. Коріння її глибоко входить у землю, стовбур сірово-бруднавий, — хто в Україні не знає тополі?

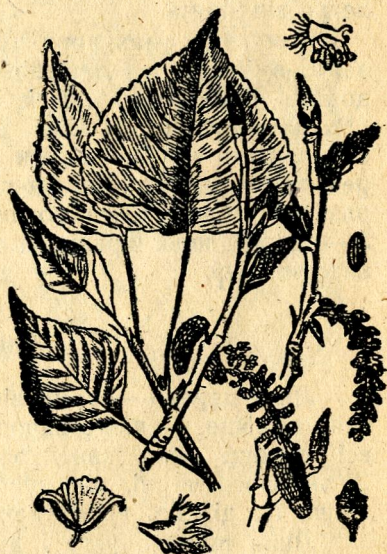
В бруньках (пуп'янках) цвітових є важні лічнічі складні — галлюсова кислота, популіна, кризина, тектокризина і олійки. Ще важніший головний складень у корі тополі-осокора — глюкозид саліцин. Цей дуже гіркий лік в 50—60% заступає хіну. В часах воєн і блокад цього спостереження не вільно не пам'ятати.

Свого часу в Росії і Середущій Європі саліцину вживано часто, особливо при малярії і подібних фебрах. Там власне і є рослинна саліцилова кислота, не та, що нам дають фабрики, видобувши її з карболевої кислоти при перерібці кам'яного вугілля.

Запаси сушеної кори чорної тополі, обіч вербової кори та коріння свічурника лихоманника (*Gentiana*), мусять бути в кожній особі, що лікує, ба! — на мою думку, то й у кожній добрій амбулаторії чи шпиталі.

Це — ті ліки під ногами, які при сучасній (а треба бути певним, і на довго в будучині) будуть заступати нам далеку заморську рослину, цінхону з її продуктом — хініною. Коли ж через ту чи іншу причину підупаде фабрикація саліцилу з кам'яного вугілля, — то заступлять її ці три середники з додатками може ще 1—2 рослин.

Збирати бруньки (цвітові пуп'янки) треба в березні-квітні, поки вони ще клейкі й не розпустилися. Запізно зібрані, вони розпускаються підчас сушення й тоді нічого не варті. Сушити їх треба 1—2 місяці, але без спеціальної субтельности, класти шарами до 5 см завширшки, на добре провітрюванім горіщі; для приспіху можна сушити і в грубі (по випеченні хліба), ледве теплій. Ощаджуючи дерево, збираймо бруньки тільки на долішніх гіляках, оминаючи короткі віти. Збирати тільки великі бруньки.

Бруньки з їх ароматичним запахом ідуть на приготування тополевої масти, яка дає значну полегкість при гемоїдальних болях, а також при болючих ранах і вередях.

Дуже міцний настій (залити гарячою водою і zostавити $\frac{1}{2}$ —1 добу) бруньок і свіжого молодого листа заспокоює при гістерії й надмірному половому побудженні. П'ється того що 2—3 години столову ложку.

Горілку на свіжих бруньках дають до пиття при скорбуті.

Тополя дає дуже добре дерев'яне вугілля. Це вугілля, потовчене якнайдрібніш, добре давати столовими ложками (в якійсь каші чи клею) при здутті живота і затруєнні.

Але найважливіше, що може дати тополя, є в її корі, — там найбільше саліцину. Кору збираємо на весну, поки ще легко відходить.

Тому, що смак кори дуже гіркий, — добре подробивши, варто змішати її з лагіднішими смаково рослинами. Можемо додати березового листа або листа з зеленого букшпану (*Buxus sempervirens*) або рум'янцю чи липового цвіту, — але завжди не більше, як 30—40% цілої ваги мішанки. Перед тим відварити впродовж 15—20 хвилин кору, а тоді ще раз запарити з цими рослинами і давати пити: пів склянки 3—4 рази денно. Французи подають кору в порошок і в оплатках, як хіну.

ЛИПА (*Tilia europea*)

Липа дерево — само лічнице і в збиранні лікувальних рослин помічне, — каже народний звичай. За тим звичаєм треба всі цілющі зела викопувати лопатою з липового дерева. З липового чи ні, але щоб не поранити цілющих корінців, ліпше їх, дійсно, викопувати дерев'яною лопатою.

Липа широколиста і дрібнолиста — дерево розложисте і довговічне (живе до 200—300 літ), дає головним чином цвіт. Широколиста цвіте звичайно в половині червня, дрібнолиста на початку липня. Цвіт збирати треба або в кетяжку (з прицвітником) або сам цвіт (тільки квіття). Найліпше тоді, коли в кетяжку більшість квітів, крім одного-двох, уже розквітли. Найшвидший збір при стинанні коротких віт (20—25 см) разом з цвітом до кошиків, (ощаджувати дерева) і якнайшвидше пообривати кетяжки. Сушити в купках кілька годин на сонці, а пізніше в тіні. Сушіння триває тиждень, обходитися з цвітом треба делікатно. Висушений цвіт має жовтий колір, — червоनावий мало вартий, бо надто пізній. Цвіт сріб-

ної липи, збираний пізніше, має зовсім інший вигляд (як десятипелюстковий) і слабший лічничко.

Переховувати цвіт липи треба в щільно замкнених дерев'яних скринях.

Липовий цвіт, як головний складень, має ще мало досліджений ароматичний олійок, багато слизі, цукор, танніну.

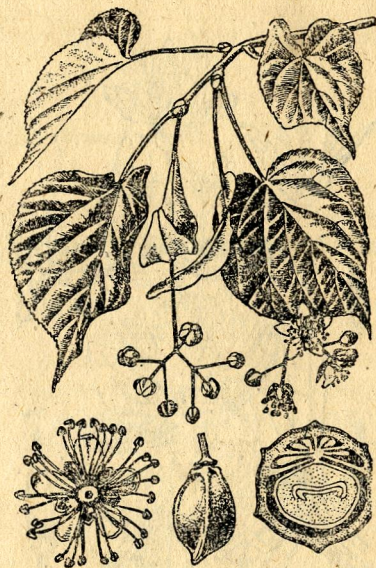
Напар з цвіту (парити, як чай!) має прикмети легко на сонні й заспокійливі завдяки олійкові і тому нераз його дають у мігрени й нервовості по кілька склянок денно. Так само на заспокоєння дають і купелі з цвіту, напар з $\frac{1}{2}$ кг на купіль для дорослого.

На поти дається цвіт липи найліпше в мішанці — з ягодами малини (чи барбарису), зіллям таволги та корняками перійки. Можна дати й з самого цвіту — з двох столових ложок на дві склянки окропу, випити на-гаряче на ніч.

Молоде листя липове, висушене, а пізніш напарене впливає сечогонно і, осолоджене, добре надається для дітей.

Кору липи, збирану на весну, добре давати в відварах (варити з 15—20 хвилин) до обмивання ран і вередів, що гнояться.

Врешті, вугілля з липи, подаване при печії чи здутті в животі, заспокоює швидко. Даємо в невеликій кількості по пів чайної ложечки 3—4 рази денно по їжі.

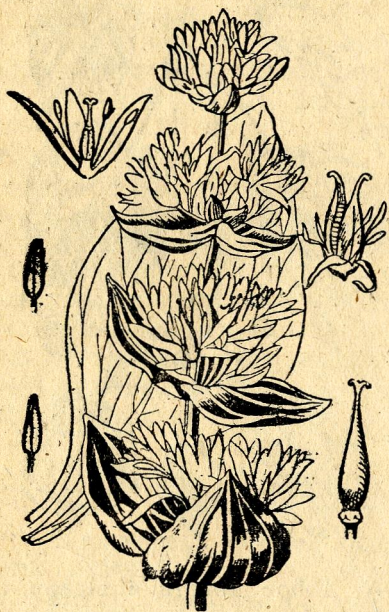
СВІЧУРНИК ЖОВТИЙ ГІРКИЙ (*Gentiana lutea*)

»Відай, пане, ви сходячи з гір, перестудилися«, — сказав мені колись господар-гуцул у заїзді в Кутах під Карпатами, — »напийтеся зо дві чарки джинджуру: він вижене з вас лихоманку. Тільки уважайте, не скривіться, бо це в нас, у Гуцулі, найгіркіше, що маємо до пиття«.

Гірський свічурник-лихоманник це дійсно одна з найгіркіших багаторічних рослин України, як і всі взагалі свічурники-

генціяни. Головною рослиною з них є свічурник жовтий, або ж товстуха, горечавка, джиджур, соколий перелет, гіркіт.

Найліпші умовини для жовтого свічурника — гірські — між 800 до 2500 метрів висоти. Добрий є сибірський жовтий свічурник, в Україні його садили або збирали переважно на вапнянім ґрунті. Має корінь до 60 см завдовжки і до 4—6 см завгрубшки. Викопувати корінь найкраще не раніш, як у п'ятилітньої рослини, а найкраще, як має 20—25 літ, тоді він завгрубшки в людський кулак, а навіть плече. Корінь ззовні бурий, всередині — жовтий і запашний.

Стебло виростає до 1½ метра заввишки, гладке, всередині порожнє. Листя має по 5—7 ребер, кошичкувате, попарно обіймає стеблінку. Гарний, величенький, золото - жовтий цвіт розцвітає в липні, серпні і виступає китицями понад кожен пару листків від половини стебла вгору. Насіння дрібне лежить в одногніздій коробочці.

Викопувати коріння жовтого свічурника не легко. Найкраще збирати тоді, як опадє листя восени, — але якраз у той час гори вкриваються снігом. Так само й напровесні. Тому збирають його не раз і влітку.

Можна збирати коріння й не тільки жовтого свічурника, що є найкраще, — але й інше: по цілій Україні росте гірський свічурник (*Gentiana amarella*), знаний під назвою «тирлич-трави», свічурник лихоманник (*Gentiana Cruciata*), що цвіте синьо і є менший. Придається також і багрянний свічурник (*Gentiana purpurea*), що цвіте багряним цвітом.

Коріння викопується разом з бічними відногами і ці відноги найбільш надаються до лічних цілей. Добре сушений корінь більш ламливий, гірше сушений можна краяти, як віск. До сушення коріння очищується від дрібних корінців і крається на шматки по 2 см завдовжки. Сушити на сонці або в тіні.

Корінь свічурника має в собі глюкозиди, генціїну, генціомарину і генціопікрину, якраз ця остання діє вбивчо на маляричні паразити. Інші складні впливають на організм подібно, як хіна, — отже зміцнюють у меншій кількості шлунок (по 1 граму 3—4 рази денно), в більшій кількості діють проти гарячково (по 3 грами 5—6 раз денно). Добре проти гарячки давати й міцний спиртовий витяг з коріння по малому келішку 2—4 рази денно.

Про свічурник в сполучі з іншими рослинами сказано в розділі про гарячку.

БУЗИНА ЧОРНА (*Sambucus nigra*)

Бузину хвалив ще Гіппократ († 377 р. перед Хр.) за сечогонні прикмети відвару її коріння і вживав проти пухлини (водянки). Рослина ця хіба одна з найбільш заслужених у лікуванні людей.

Цей знаний кущ нераз 3—5 метрів заввишки, приятель хати, узлісь і річних берегів, — знаний кожному. Любить усі ґрунти і легко дається розмножувати чи то черенками, чи кореневими поростами.

Чорна бузина цвіте від травня до липня великими кетягами - кружками білого цвіту. Ягоди бузини соковиті, чорнофіолетові.

В бузині все припадає до лікування, а головним чином — коріння, обидві кори, стрижень, цвіт, ягоди. Кора, а особливо коріння має дуже багато сечогонних поташевих сполук.

Чорну бузину треба відрізнати від подібної до неї рослини (не куща!) зелистої хобзи (*Sambucus Ebulus*) з гострішим запахом. Листя хобзи пожоване — забарвлює слину на червоно. Ягоди її, подібні до бузинових, тільки з червоним соком, — отрутні. В хобзі ціниться її дуже сечогонне коріння.

Збирати цвіт треба погідної днини (ніколи мокрий!) та добре розцвілій. Сушити треба дуже швидко, найліпше розвішуючи на шнурках в тіні й на провіві. Колір сухого цвіту повинен бути біложовтавий. Зчорнілий цвіт не вартий нічого.

Ягоди збирати в вересні: їх можна сушити або пресувати до соку. Цей сік легко розвільнює. Сушені ягоди в разі потреби відкислюємо й відцукровуємо тим, що виварюємо в воді, 4—5 разів змінюючи воду. Тоді даємо ложечками по їжі — в хронічних тяжких запаленнях шлунку чи дванадцятки, напр. при вередах. Дітям роблять повидла, кисіль чи мармеляду із ягід і дають взимку для вітамінів.

Коріння збирати найкраще на весні, висушити і держати в шматочках.

Кору збирати з молодих галузок напровесні. Спочатку вишкрябати ножом срібlistу зовнішню кору, а тоді стягати другу зеленкаву, ликувату кору.

Врешті дуже добрим лічним матеріалом є й білий стрижень бузинових віт, що виглядає як білява вата. Беремо його з молодих стовбурів, де стрижень є хоч 2 см завширшки, і краємо на куски по 10 см завдовжки. Стрижень сушити легко, в напарі діє він сечогонно.

Зелені листочки бузини на весні можна давати до напару до весняної протиартретичної курації. Запарювати не багато і пити склянку щодня зрана впродовж місяця.

Та найчастіше вживаний — сушений цвіт бузини. При початках простуди — треба лягти до ліжка й випити 3—4 склянки чаю з бузинового квіту, а поти не раз допоможуть проти хвороби.

Коріння бузини обіч коріння вовчака належить до найсильніших сечогонних рослин в Україні. Відвар з 3—4 чайних ложечок крайного коріння на 2—3 склянки води давати випити впродовж дня хворим, які хворують на хронічні ниркові запалення чи на водянку (пухлину). Курацію треба провадити впродовж 6—10 днів. Дехто робить з коріння настій тривалий і дає пити столовими ложками, французи радять настій на білїм вині. Найліпше діє свіжий сік із м'ясовини коріння, — вистачає 2—3 чайні ложечки на день.

Кору відварюють, найліпше в сироватці з молока і дають пити по $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ склянки 2—3 рази денно.

Цвіт бузини можна сполучати з липовим цвітом, кору — з тополевою чи вербовою корою.

Про живицю сосни оповідають не раз цікаві речі. Один священик, в якого починалася грудна хвороба (туберкульоза), вилікувався з неї по трьох місяцях тим, що щодня ходив по лісі і їв свіжу живицю з сосон.

Маймо надію, що він при тому не попсував шлунку. В кожному разі, соснова живиця не є спеціальним ліком проти туберкульози (та досі світ і не знає таких ліків), — вона може тільки допомогти в відкашлюванні флегми при грудних хворобах. Треба брати її по $\frac{1}{2}$ чайної ложечки з гарячим молоком три рази денно. Це й буде т. зв. терпентинова курація на 3—4 до 5—6 тижнів. При тім уважати на нирки й шлунок.

Вічнозелене дерево це, заввишки 20—30 метрів, знає кожен в українській землі. Сосна, як і смерека, ялиця та модрина, мають велике значення в народному господарстві, у постачанні деревного оцту, дьогтю, терпентини і т. д. До домашньої аптеки надається тільки живиця та бруньки (пуп'янки).

Збираємо бруньки виключно на бічних галузях, ніколи на верхівці дерева. Збирати треба в березні—квітні, коли бруньки цілі обліплені живицею і невеликі (1—2 до 3 см завд.). Не зривати руками, а стинати ножем.

До сушення розстелювати тонким шаром, висушені щільно замикати, — етеричні олійки (25%) легко випаровують: вони мають у собі також багато живиці (до 23%).

Напарювати, як звичайно, легко підварити, додати цукру і давати при простуді горла й дихалець що 2 год. столову ложку. $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ кг бруньок на ванну — при сильнім ревматизмі дає по 5—6-ти купелях значну полегкість. У Німеччині вживають тепер на кашель 10% витягу з бруньок — у впорсках (ін'єкція).

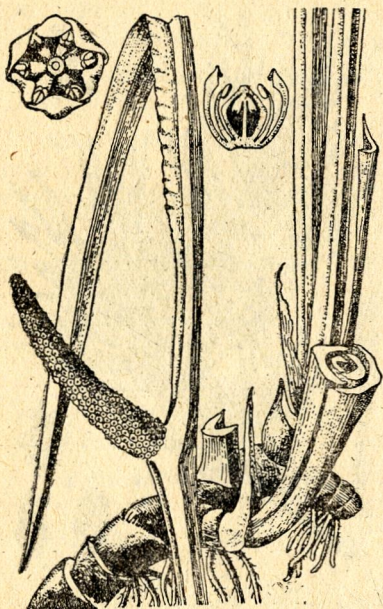

Ця рослина має ще не одну назву, як аїр, татарак, татарське зілля. Прийшла вона дійсно десь з Азії може за часів Хмельницького чи Сагайдачного.

Рослина ця ще недавно була вихвалювана лікарями під небеса, а за останні 50—60 літ минула її слава, однак не зовсім слушно. Правда, не будемо тепер давати солодкі конфі-

гури (варення) з шувару проти апоплексії, не будемо зміцнювати пам'яті оливою з шувару.

Однак, деякі рецепти, знані ще нашим запорожцям, може придатуться, як, напр., компрес, зволожений міцною горілкою і присипаний порошком із сушеного коріння шувару — на поверховні шкірні рани й вереди. Так само донедавна ще (в минулім столітті) над Доном і Дніпром так лікували заблукану холеру. Хворому давали що дві години раз столову ложку відвару з шувару, раз келішок солодкої горілки з полину, одночасно натирали ноги й руки настоем з гірчиці проти м'язових корчів. Замість води, — давали пити тільки гарячий гріг (горілку з цукром).

Будь-що-будь, така курація не відстрашувала хворих.

Але покиньмо історію лікування цією рослиною і перейдім до сучасности.

Шувар росте громадками над берегами українських вод. Кожний знає його яснозелене мечувате листя, що ним умаюють хату й церкву на Зелені Свята. До лікування береться шуваровий корняк, нераз завдовжки 20—30 см, званий «аїрним коренем» в продажі. Цей «аїрний корінь» треба по висушенні (можна підігрівати) — очистити від верхнього наросту і покряяти в рівні шматочки в см квадратний. Сухий корняк повинен мати жовтобілий колір, губчасту будову, смак гірко-запашний. Викопувати корінь напровесні або пізньої осені.

Шуварове коріння — приятель людського шлунку; при дуже закоренілій малярії-квартані (коли й хіна не помагає) — варто давати його в порошок 3—4 до 6 грамів денно.

Напар шуварового коріння — дві столові ложки на 1½—2 скл. окропу на день, — даємо при катарах шлунку, при анемії й ослабленні кишок. Горілка на шуварі — 1-2 келішки завжди добра при шлунково-кишкових епідеміях. При скрофулах у дітей даємо їм конфітури з татараку. Варити, як конфітури з дині.

ЯЛІВЕЦЬ (*Juniperus communis*)

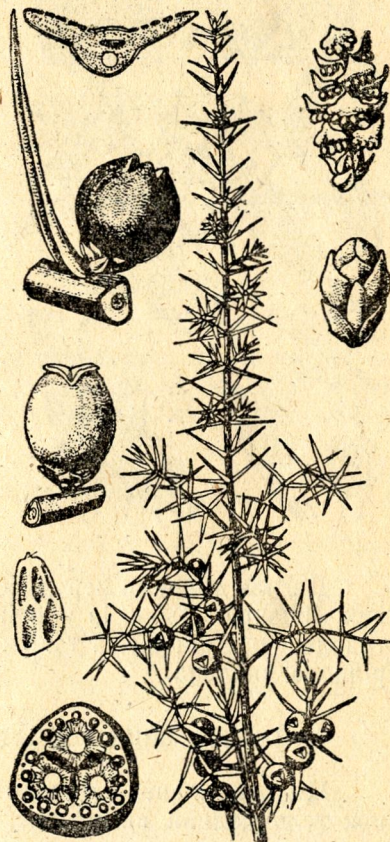
Ялівець — улюблена рослина скандинавських і британських берегів. З нього там роблять багато ліків, про нього оповідають багато легенд. З ягід ялівцю роблять смачні напитки. В ягодах дозрілих і прибитих морозом є до 36% цукру. Міцне і тривке шотландське пиво власне й повстає з ферментації цих ягід.

Росте скрізь у гірських місцевостях, у сухих прорубаних лісах. Любить пісок. Цвіте в квітні і травні дрібними базьками. Ягоди спочатку зелені, дозрівають на другий рік на осінь. Тоді вони темносині, соковиті.

З ягід робимо лагідний сироп для дітей, перекладаючи їх цукром, як звичайно ягоди; пити чайну ложечку 3—4 рази в день при слабих нирках. При запаленні пухиря даємо легкий напар з листя сушеного або свіжого. Міцні напари draжнять нирки.

При епідеміях — окурюємо запаленими гілляками ялівцю замешкалі житла.

Від нього відрізняймо теж кущ, козацький ялі-

в е ц ь (*Juniperus Sabina*), що має далеко дрібніші і м'які листочки, які заходять на себе, як у туї або кипариса. Крім того, увесь кущ має сильний, дуже неприємний запах. Ця рослина отруйна, росте вона головним чином на півдні України.

ДЯГИЛЬ (*Archangelica officinalis*)

Дягиль — улюблена рослина шведів. Для них весна починається тоді, як можуть закоштувати своєї укоханої салатки із свіжопорослого дягилю. Має він у собі дуже приємний і овісжуючий запах. Треба признати, що й до горілок нема кращої заправи, як насіння або коріння дягилю.

Дягиль звичайний або лікарський відрізняємо від лісового дягилю, який є далеко менший і дрібніший і має більше, але менше запашне коріння. Дягиль звичайний треба плекати в городі; поза городом зустрічається він тільки як зди́лий. Це висока (до 200 см) трилітня рослина з дудчатым стеблом, дрібним білим цвітом, зібраним парасолькувато. Листя, подвійно пірнатодільне, обіймає тісно стебло. Найбільш потрібне коріння (збирає на другу весну чи осінь) та насіння. Листя й тонше стебло можна збирати додатково. Коріння крається дрібно і сушиться в холodку. Переховувати — щільно замкнене.

Дягиль додаємо передовсім смаково до більшості рослинних мішанок. Напар із коріння, питий по кожній їжі, помагає травленню, зміцнює, а також заспокоює, бо в корінні є валеріанова кислота.

КАЛИТОЧНИК ЗВИЧАЙНИЙ (*Capsella Bursa-pastoris*)

Ця скромненька однолітня рослина — то в кровотечах приятель людини, не менший, як «водяний перець».

Калиточник любить не так береги потічків, як поля й смітники, і тим кращий у лікуванні, чим він сухіший і мізерніший на вигляд. Пізнати рослину легко. На своїх стеблах (10—60 см) має він на тонких ніжках рясно причеплені маленькі капшучки. Це надає рослині дуже своєрідний характер. Недарма поросійськи зветься вона «чабанський капшук», а по-латині «капшук пастора».

Калиточник — однолітня рослина, має листки при підставі, як розетка, трикутні, — листки при стеблі вузькі й стрільчаті. Цвіт білий і дрібний, укладається при квітненні. В стручках «калитках» багато червонуватих зернят, що мають у собі олійкуватий сік. Цей сік — найважливіший у рослині. Сушити її майже не оплатиться, забагато втрачає лічних складнів.

Сік, або екстракт, даємо по 40—50 крапель (пів чайної ложечки) кілька разів денно. Головна ділянка вживання — неправильні жіночі кривавлення. Є певні дані, що власне цю рослину, обіч дрясену-гірчака, стосували в ліченні гемофілії останнього царенка.

ДРЯСЕН ГІРЧАК (*Polygonum hydropiper*)

Це було на Бойківщині влітку. Саме там підчас своїх блукань натрапив я на нещасливу жінку, що в неї місячне кривавлення продовжилося і вже тривало більше, як два тижні. Кривавлення дуже її змучило. Недалеко від того дому, де лежала хвора, бігло багато потічків, а над тими потічками росло низькаве зілля. Селяни звали його «водяним перцем» — воно ціло рожево і на його вузьких простих листочках по самій середині були темні, нераз серцевидні, плямки. Смак воно мало пекучий і неприємний.

Зараз можна було взятись до діла, — оберемок «водяного перцю», перемелений і витиснений, дав $\frac{3}{4}$ склянки сві-

жого соку. До того дода-
лося якогось сиропу і шо-
півгодини хвора пила цього
добрий ковток. На вечір
кровотеча минула.

Стебло дрясену пере-
важно лежаче, завдовжки
20—30 см. Листочки ланце-
туваті. Колоски цвіту пони-
клі, не рясні. Цвіте він у лип-
ні, серпні. Висушений (най-
ліпше в холодку) багато
втрачає лічничої сили.

Сік з надземної части-
ни або й відвар із висуше-
ної — дуже добре стримує
кровотечі з грудей, пухиря,
геморойдів. Сік даємо чайни-
ми ложечками аж до висліду.

ЧОРНИЦЯ (*Vaccinium Myrtillus*)

Ягоди чорниці щораз
більше починають цікавити
сучасних дослідників. Остан-
ні досліді довели, що від-
вар з тих ягід забиває без
остатку бактерії черевного
тифу.

Чорниця (афина, борів-
ка) росте кущиками до 30—
40 см заввишки, головно
в північній і середній Укра-
їні. Збираємо листя в червні
і сушимо в тіні. Ягід тре-
ба зібрати якнайбільше, —
вони придадуться завжди
в лікуванні. Сушимо ягоди
в штучному теплі, уважаю-
чи, щоб не припалити.

При всіх чищеннях, як
ферментаційних, так і за-
разних — завжди вказаний
міцний відвар із сухих ягід

чорниці (дві столові ложки на $1\frac{1}{4}$ скл.; пити 1—2 рази денно).

Чорниця затримує кишкові кровотечі; при кровоточивих гемороїдах — добре давати левативу (клізму) 1—2 рази на добу.

КРУШИНА ЗВИЧАЙНА И ТЕРНИСТА

(*Rhamnus Frangula et Rh. catharticus*)

Для осіб до 40—45 літ рослина мало потрібна, але коли прийде ця пора, коли кишки лінивіші, а людина фізично менш рухлива, тоді варто собі пригадати цю рослину. Це приятель, що забезпечує людину від затруєння лінивим травленням. З одного боку, вона нешкідлива і сучасники дозволяють давати її навіть жінкам під час вагітності. З другого боку, коли людина не знорвила собі кишок всякими заморськими чужаками (сенною і т. ін.), тоді можна нею опанувати кожне лінивіство кишок і погане віддавання стільця. Треба тільки вміти комбінувати кору крушини звичайної з іншими рослинами, не забуваючи й про ягоди тернистої крушини.

Куц звичайної крушини сягає нераз до 3 метрів. Кора сіро-бура, під сподом жовто-червонава, листя чергове, черещате, зелено-білий цвіт, овочі коробочка дво-трисім'янна, спочатку зелена, далі червона, вкінці чорна.

Збираємо тільки кору на весні, коли вона добре відстає. Краяти в квадратики і сушити в сушарні.

Свіжозібрана кора викликає воніти (рвоту), треба перечекати, щоб ферментація в ній закінчилася, — загалом не менше, як два роки. Для прискішення ферментації тепер сушать її при 100° Ц. Тоді вона є лагідним ліком на очищення.

Можна давати кору в порошок (пів грама 3 рази денно) або в звичайнім напарі.

Крушина терниста — це кущ або й невелике деревце з на-
протилежними гілляками, що росте в зарослях і хащах. Листя

черешчаті, насупротивне. Гілляки покриті сірою або червоно-бурою корою і кінчаються звичайними колючками. Цвіт дрібний, зеленкавий. Ягоди блискучо-чорні, з зеленим м'ясисом і чотирма кісточками. Ягоди дозрівають у вересні і жовтні.

Із свіжого соку ягід при-
готовляють сироп, витискаючи їх, а пізніше додаючи цукру до соку. Так само й сушать ягоди, а тоді дають у звичайних напарах чи відварах, завжди в мішанці ще з двома-трьома рослинами. Крушина терниста діє енергичніше від звичайної.

Даючи одну й другу крушину, треба пам'ятати про попра-
влення їх досить неприємного смаку іншими рослинами, напри-
клад, ром'яном.

ГАВ'ЯЗ ЖИВОКІСТ (*Symphytum officinale*)

Як Бог допоможе, то й ця корисна лікувальна рослина, впроваджена так широко українцем до ліництва в Польщі, ввійде не менш широко і до українського ліництва.

Має вона кільканадцять відмін, з них найкраща пишна відміна т. зв. кавказька, Лепехина. Живокіст годований, як корм для поросят («Матадор», «щорстек») дає свинкам швидкий зріст і певну відпорність проти епідемій. Коли будемо давати дітям (від року до трьох-п'яти літ) сік із свіжого живокосту, то діти швидше прибувають на вазі і добре держаться серед навали хвороб, які їх звичайно ждуть в оточенні. Пізніш, сік з живокосту придається і в дорослім віці.

Ця рослина, що виглядає, як будяк, росте на вогких ґрун-
тах. Ціле стебло і листя покриті волосками, листя здолу по-

крите сіткою нервів, держиться стебла півобнято. Цвіт темно-пурпуровий або фіолетовий, правильний, зібраний в однокі кетяги, обвислий. Цвіте від травня по вересень.

Коріння викопуємо восени, розрізуємо вздовж і сушимо.

В народній медицині вживають відвару з коріння на кашель і розвільнення. Ліпше робити настій з коріння — тоді слизь, яка має важний складень, що гоїть (алантоїну) — виходить у більшій кількості.

Живокосту ліпше не сполучувати з жадним лічним зіллям, особливо терпким і в'язучим. Тільки осолодження медом посилює лічні прикмети такого настою.

Свіжий сік живокосту має в собі другий важний складень — алькальоїди, що зміцнюють дитячий організм.

Як відвар з коріння, так і свіжий сік багато можуть помогти в початках туберкульози легенів, а також лагодять туберкульозу кишок.

ПРИДОРОЖНИК ПЕТРІВ БАТІГ (*Cichorium Intybus*)

Ця рослина давно вже стукається до наших городів, а тимчасом розташувалася вздовж доріг та польових стежок. Кореневе листя її — це одна з найсмачніших салат, можна їх також уживати як жовчогонний лік при побільшенні печінки або лівім стільці. У Франції плекають у городах її салаткову відміну (*Endivia*).

Ця багатолітня рослина має соковите в білий сік коріння, стебло просте, шаршаво-волосисте, листя ланцетувате з сильним нервом посередині, цвіт синій, зібраний кошичками. Цвіте в червні, липні. Збирають на висушення коріння на весну і збирають коріння до салаток впродовж літа.

В корінні є відживчий складень — інуліна та інші складні — сильно жовчогонні. Добре додавати його до інших жовчогонних рослин та сполучувати це з великою кількістю крушинової кори.

РУМ'ЯНЕЦЬ ЦИРИИ

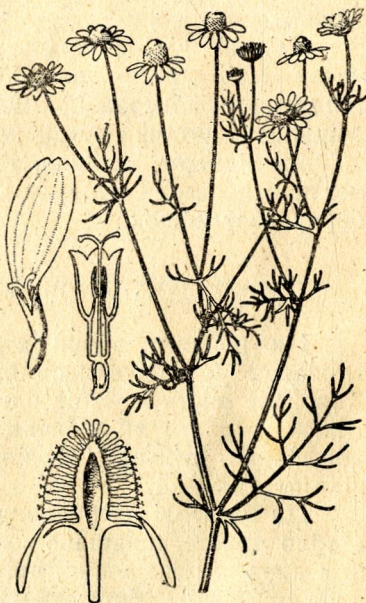
(*Matricaria Chamomilla*)

Коли в якійсь родині не знають ані одної лічникої рослини, то все ж, коли прийде нагода до левативи або до лікування животика в дитині, завжди знайдеться хтось, хто порадить напар з рум'янцю.

Цю однолітню рослину зустрінемо і в городах, і на ріллі. Кожен знає її цвіт — стіжкувата жовтозелена головка, обрямована вінцем білих обвислих пелюстків. Головка всередині порожня і дуже пахуча.

Цвіт збираємо в червні і липні, найліпше без бильця. Сушити треба в тіні на провіві, а переховувати, як ароматичну рослину, отож щільно замкнену.

Дуже міцний напар рум'янцю добре впливає на біль голови і не один раз може заступити порошок проти мігрені.

Найчастіше вживаємо рум'яню при здутті і ферментації кишок, а також як складень багатьох рослинних мішанок.

ФІЯЛКА ТРИБАРВНА (*Viola tricolor*)

В російській мові — ці блакитно-жовто-білі квітки звуться «оченятами Анюти». Але головне їх застосування є не в очних хворобах, а в хронічних недугах переміни матерії.

»Братчики», »польові братки«, »Іван та Марія« — це все назви одно- і дволітньої рослини, званої кожному. Рослина нераз з дуже коротким порожнім усередині стеблом (5 до 30 см завдовжки) і тонким, галузистим корінням. Цвіте майже ціле літо, збирати треба цілу надземну частину фіялки. Сушити пов'язану в пучки.

Свіжа рослина має в собі багато саліцилових сполук. Міцний напар або й сік свіжої рослини (пити 1—2 келишки денно) — дуже добре впливає при шкірних хворобах на артритичному тлі і взагалі в артритизмі.

Скорофулічним дітям можна зробити із свіжого соку запас сиропу на зиму: він лагідний і помічний.

ПОЛИН (*Artemisia Absinthium*)

Полин має в собі силу нашого сонця і степу. Його прегарні срібні пірамідки надають степам характер »полинних степів«.

Полин знає кожний українець. Цвіте ця рослина від липня до вересня дрібним жовтим цвітом, зібраним у кошички, в мітелках. Власне, ці мітелки, верхівлі полину — найліпші до лікувальних цілей. При збиранні уникати занадто грубого стебла. Сушити в холодку.

Полин має одну з найсильніших гіркот — абсинтину і олійок, який забиває глисти.

Легкий настій із столової ложки на 1½—2 склянки окропу добре впливає на травлення та усуває хронічну недомогу слизівки шлунку. Пити треба небагато — 1—2 чайні ложечки 2—3 рази денно і брати не довго, впродовж 2—3 тижнів. Надмірно довге вживання полину викликає болі в долі живота, ослаблення загальне, хворобу нирок і нервів.

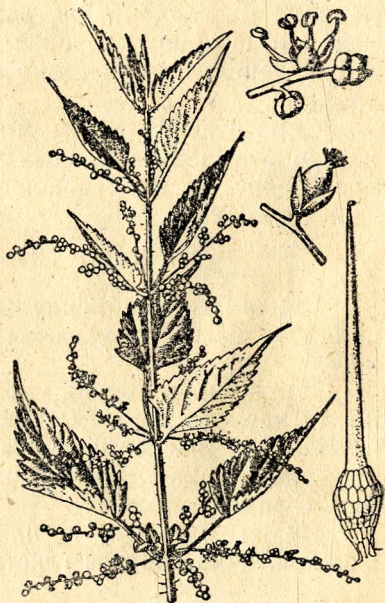
Доразово можна взяти полину й більше, і то спеціально на вигін глистів, найліпше пучку спорошкованого зілля полину (2—3 грами) разом з медом чи цукром зажити, а потім випити напар з крушини — на очищення.

КРОПИВА ВЕЛИКА (*Urtica dioica*)

Про кропиву, обіч »березової каші«, згадують українські старі повісті, в роді Василя Наріжного, як про педагогічний засіб, а не про лік. Коли ж на селі люди лікують свій за давненим ревматизм (гостець), систематично б'ючи себе жалкою кропивою, — то це вже незлий лік.

Цієї багаторічної, нероздо 120 см заввишки, рослини трудно не впізнати — вона нагадує про себе жаленням.

Велика кількість крем'янки (сіліцію) в свіжому соку кропиви — це скарб для хворих на туберкульозу, а також для тих, що мають нахил до укритих чи явних кровотеч

в нирках, пухирі, чи в жилах відходової кишки. Добре впливає сік із кропиви і при надмірних місячних кровотечах у жінок. Даємо того соку по чайній ложечці 4 — 6 разів денно по їжі. Крім того, радимо їсти молоді вершки кропиви, варені, як борщ, чи як шпінак.

Сушена кропива (листя й цвіт без стебла) добра в напаях, як сечогонний лік і протикровотечний, найліпше в мішанках з іншими відповідними рослинами.

Рідко вживають сушеного коріння кропиви у звичайнім відварі, — проти статевої байдужности. Надто сильний відвар дратує нирки.

М'ЯТА ПЕРЦЕВА (*Mentha piperita*)

М'ята перцева, хоч належить до наших городів, але ще не прийнята до столу при їжі. Тимчасом в Англії сік з м'яти, приправи з м'яти є при кожному обіді, може тому, зрештою, що помагає вона травити м'ясо. Маймо надію, що колись і в нас буде хоч що другий день на обід м'ясо у українця. Тоді й м'ята разом з іншими пахучими приправами, як майоран, колендер, займе своє визначне місце.

Великі плянтації перцевої та зеленої м'яти в Україні та на її межах (Лубні, Єпифань, Богородськ) — належать до визначніших в Європі.

В лісі і в полі зустрінемо кілька відмін м'яти (польова, водяна, блошниця, лісова, круглолиста, кучерява), — всі вони ростуть дико і надаються до лічних цілей в більший чи менший мірі. Однак найбільш лічних складників має перцева м'ята, що в нас знаходиться тільки по городах або зрідка в дичілім стані.

Багатолітня ця рослина виростає нераз понад метр заввишки. Її стебло чотиригранне, просте, однолітнє. Листки 5—6 цм завдовжки, супротивні, черешчаті, подовгасті, згори

темнозелені, гладкі, здолу ясніші, з рідкими волосками, мають дрібні жовтуваті, олійкові залози. Цвіт темнобагряний або рожевий, виступає базькуватими кетяжками з пазушків листя. М'ята цвіте в червні, липні. Збирати треба листя без черешків два рази в літі — на початку червня (менший збір) і в кінці серпня (більший збір). Сушити треба в холодку.

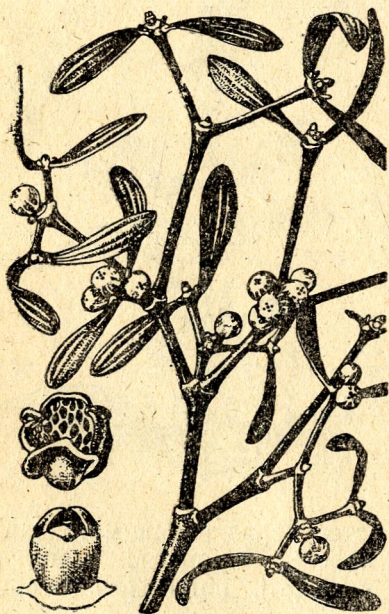
Взагалі смак перцевої м'яти тільки спочатку пекучий, а пізніш стає лагідніший і холодний. Тому часто цей рід м'яти й називають «холодною м'ятою».

М'ята — це приятель шкіри і слизівки, а тим самим і всіх чуттєвих нервів.

Внутрішньо даємо легкий напар з м'яти при нахилі до ферментації в шлунку; міцний напар заспокоює й корчеві болі в животі. Даємо цей напар і проти надмірних вонітів (рвот).

Зовнішньо компреси із свіжої м'яти впливають проти болів, а також лагодять свербіння шкіри. Спеціально добре впливають великі холодняві клізми з м'ятного напару, — вони заспокоюють і свербіння, і загальне зденервовання. Купелі з відвару м'яти добрі для нервових дітей.

ОМЕЛА БІЛА (*Viscum album*)

Про омелу є багато легенд, — особливо підкреслюють у західних легендах те, що колись вона вирятувала від невідомої грізної епідемії цілу Скитію.

Найохочіше вживають її, однак, у лічництві Франції і взагалі Заходу, менш популярна вона в країнах над Дніпром, Дністром і Доном.

Ця вічнозелена рослина паразитує на наших тополях, березах, яблунях, рідше на дубах. Виглядає як великі кулі, складені з маленьких стеблин і гіллячок яскозеленого кольору. Характеристичні листки сидять супротивно, подовгасті, тупі, товсті, як шкіра, голі. Дрібний цвіт

з'являється в березні, квітні. Ягоди — білі прозористі кульки. Збирати треба молоді гіллячки пізньої осені або взимку. Сушіння не спеціально субтельне.

Омела зв'язана головним чином із дрібним унервленням людини, головним чином б'ючок (артерій). Тому даємо легкі напари з листя омели при початках старечої склерози, разом із часниковою курацією, або в дуже нервових людей, що мають нахил до м'язових корчів.

ВЕРБА БІЛА (*Salix alba*)

Головна її зростова сила в корі. Паріст із шматком ще зеленої кори закоріниться швидко, скрізь, де є вогко. Верба в народі — це символ найбільшої живучості і легкого закорінення. Хто з'їздив Західну Україну, той признає, що вона найбільш характеризує цей край і взагалі північні й західні землі. Адже ж Даниїл Прочанин, поїхавши за часів середньовіччя до Єрусалиму, в пальмах вбачав рідне Чернігівське «вербіє».

Хто збирає кору верби, той повинен відразу ж подумати про її стосування — в гарячці і ревматизмі.

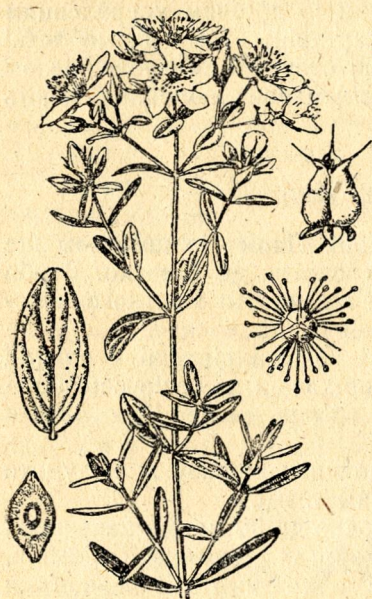
Біла верба — це кущ або й дерево до 30 метрів заввишки, що росте на берегах вод і при дорогах. Існують її відміни, з них найважливіша «верба золота» з жовтими або червоними галузками. До лічних потреб треба збирати кору з молодих одно- або дворічних галузок верби і сушити на сонці чи в штучній теплі.

Кора верби в легких напарах надається в ревматичних хворобах суглобів і болях м'язів. Найліпше пити її в мішанці, і то впродовж багатьох тижнів. Відвари з кори давати треба в гарячкових станах і пропасниці, зв'язаних з побільшеною нервовістю. Головний складень світової слави ліку на нерви «Пасифльюрини», обіч пасифльюри, — це кора білої верби.

ІВАНОК ПРОЗІРНИК (*Hypericum perforatum*)

Це одна з найважливіших лічних рослин, що росте в Україні. Перед нею в лікуванні велика будучність. Пелюстки корони прозірника, розтерті між пальцями, дають яскраво-червону живицю, звідти й назва його «молодецька кров», «заяча кров», «Божа кривця». Знані і інші назви, як «звіробой», «діравець» і т. д. Нарід уживає сік прозірника як фарбу.

Ця рослина, 20 до 60 см заввишки, проста, з галузками, засіяними дрібними овальними листочками, що мають багато дрібних прозорих пухирців. Тому ці листочки під світло здаються діркуваті. Звідти ще одна назва — »діравець«, по-французьки »тисячократ пронизана«.

Квітки гарні золотожовті, зібрані в кетягу. Цей цвіт (верхівлі) вживаний у лікуванні. Збирають його в червні, липні, серпні, найліпше відтинаючи верхівлі на яких 15—20 см. Не збирати занадто розцвілих і сушити, завісивши на шнурках.

Міцний напар (як дуже міцний чай-есенція) пити столову ложку по кожній їжі — дуже помагає передовсім у нервових хворобах кишок і шлунку. Особливо добре впливає в хронічних хворобах грубої кишки. Крім того, зміцнює загально ввесь організм.

Всі досліди, як французькі, так і німецькі, з рр. 1941/42

йдуть головно над свіжим соком, який має дуже цікаві прикмети (флюоресценція).

СОЛОМ'ЯНКА ПІСКОВА (*Gnaphalium arenarium*)

Ніжна, срібна й волохата, солом'янка зветься по-французьки »котяча лапка«. Італійський дослідник перед самою війною (другою всесвітньою, що ми тепер переживаємо) ствердив, що вже легкий напар з цвіту цієї рослини лагодить ї лікує запалення печінки.

Багатолітня ця рослина, 10—30 см заввишки, росте переважно на пісках. Її стебло просте, обложене дрібними ланцетуватими біловолосими листками. Її цвіт еднається вгорі в кружкуватий кетяжок, квітки цитриновожовті, нераз рожеваві. Цвіте в липні, серпні. Збирати не вповні розвинені. Рожеваві квітки — вартісніші в лікуванні. Сушити можна й на сонці.

Хто має неправильну функцію печінки, як часте побільшення, болі або й жовтячку, може вилікуватися (оскільки нема жовчевого каміння або й важніших змін), п'ючи напар із пískової солом'янки 2—3 склянки денно, як чай. Напар має дуже приємний запах і можливий трохи гіркий смак.

СПОРИНЬ (*Claviceps purpurea*)

(В аптечці держати окремо!)

Батько німецької медицини, Парацельс із Гогенгайму, твердив, що немає рослини, котра, уміло вжита, не помогла б людині у відповідній хворобі.

Здавалося б, що й паразит на збіжжі, — чорний грибок споринь ні до чого не надається. Тимчасом цей дармоїд має велетенське значення в лікуванні. Збирають його з колосків жита сухого дня перед самими жнивими. Ці ріжки-чорнофіолетові, всередині сірі. Їх сушення може бути і в штучнім теплі. Пересушені розсипаються й тоді нічого не варті. Зберігати треба в щільно замкненій посудині, хоч і тоді по півроці втрачають силу. Найліпше дати ріжки до аптеки, а звідти попросити споришевої тинктури (1:10). Такої тинктури даємо по 15 капель 3—4 до 5—6 разів денно в разі раптової кровотечі з легень або жіночих органів. Винятково, коли нема тинктури, можна дати клізму (левативу) з напару ріжків спориню ($\frac{1}{4}$ чайної ложечки на 2 склянки —

тільки раз!). Ріжки спориню дуже отрутні!

Їх невеличка домішка в борошні й хлібі дає хронічне затруєння, що виявляється омертвінням пальців, корчами.

Дуже важно вміти відкрити присутність спорині в муці. Коли полити занечищену ріжками муку — калієм кавстікум, — повстає гидкий оселедцевий запах.

ГОРИЦВІТ ВЕСНЯНИЙ (*Adonis vernalis*)

(В аптечці держати окремо!)

Горицвіт, він же й «тирлич», «жовтоцвіт», має ще й братів: червоний — літній і темночервоний — осінній. Всі вони отруйні в кожній своїй частині, і всі вони допомагають в недугах б'ючок (артерій) і серця.

Горицвіт росте на сухих ґрунтах, особливо любить вапнисті. Ця багатолітня рослина, 25—30 см заввишки, має переважно просте стебло і листя, безпосередньо зв'язане з стеблом. Листки кінчаються, як делікатні волоски кропу. Квіти великі, гарні, жовті, вгорі стебла укладені в вінець пелюстків (12—20), що положені спіралью в п'ятипелюстковій і розділеній чаші. Цвіте горицвіт у квітні, травні, навіть у кінці березня. Збирати треба цілу наземну частину рослини без зчорнілих спідніх листків. Сушити обережно, пов'язане в пучки, букетики на шнурках у холодку. На осінь можна викопувати й коріння, але тільки в старших примірників.

Всі частини горицвіту дуже отруйні, тому даваймо тільки дуже легкі напари зілля (пів чайної ложечки на дві склянки

окропу), столова ложка 4 рази денно. Горицвіт даємо там, де треба зміцнити працю серця, при високих гарячках, zatrueHHax. Добре впливає він і при опухах ніг та простуді. Можна сполучувати його в мішанках із сечогонними й потогонними рослинами.

МАЧОК ПОЛЬОВИЙ (*Papaver Rhoeas*)

(В аптечці держати окремо!)

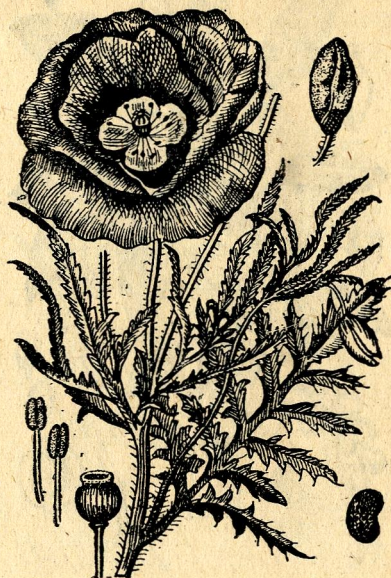
Росте ця скромна однолітня квітка, як бур'ян, на полях у збіжжі, на пасовиськах. Цвіт її був в аптеках від давніх часів. Стебло мачка від підстави обросло густими твердавами

волосками. Листки — чергові, розтяті, зубчатокраї. Цвіте червоно від травня. Збирати треба пелюстки цвіту і дуже делькатно їх сушити. Зберігати треба в щільно замкнених слоїках і в теплім місці.

В дуже пересушенім цвіті, що вже не має жадного запаху, зістається тільки слизь. Цей складень є причиною, чому даємо легкий напар з мачку в мішанці наполовину з цвітом слизу (мальви) при легких простудах, особливо у дітей.

Друга прикмета цвіту мачка — це його легке наркотичне впливання. Напар з ложки цвіту мачка та ложки липового цвіту на склянку окропу — даємо, осолоджений, наніч проти безсонниці та на заспокоєння нервів. Даємо, однак, не надто часто.

При попареннях даємо міцний відвар цвіту разом з відваром насіння льону — в компресах і примасті (припарці).

ВОВЧИНЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ (*Daphne Mezereum*)

(В аптечці держати окремо!)

Кожна дитина, що докладно й сама досліджує наші ліси, мусить затруїтися прегарними соковитими червоними чи жовтими ягодами вовчинцю (інакше вовчі ягоди, вовче лико). Тоді починає жалітися, що пече її в роті, що слина йде без кінця, а в шлунку чує корчі. Часами доходить і до кривавої сечі.

Тоді треба взяти на очищення хоч би й крушини, на горло давати холодну воду або лід до ковтання, а потім якнайбільше слизистих відварів чи з листя або коріння мальви (алтею), чи з іслядського моху, чи дуже добре розварені вівсяні платки й несолодкі киселі.

Кущі, заввишки $\frac{3}{4}$ —1 метр, ростуть у лісах і на зрубах. Галуззя, як прути з сірою корою, що має на собі бурі крапки.

Цвіте рожево в березні, квітні ще до розквіту листя. Листки ланцетуваті, чергові, зібрані на кінці галузок. Ягоди червоні або жовті.

Кору збирати найкраще в січні або лютім — пасмами і сушити, вивернувши на-виворот. Ягоди збирати дозрілі, сушити їх на штучнім теплі. Вся рослина дуже отруйна, кожна її частина має пекучий смак.

Збирати її треба тільки до зовнішнього лікування: з кори роблять горілочаний настій (1 : 10) до натирання в ревматичних болях. Так само й ягоди, що їх відварюють в олії (1 : 20) і дають до втирання. Надто сильний відвар чи настій робить пухирі.

ПАПОРОТЬ ГЛИСНИК (*Aspidium Filix-mas*)

(В аптечці держати окремо!)

В народі є багато легенд про «цвіт папороті», — та вона однак не цвіте, лишень витворює на спіднім боці або по краях листків т. зв. «розродні».

Один з лікувателів, священик, так висловився про папороть: «Яке ложе найкраще для людей, що хворіють на корчі, болі в суглобах, на ревматизм, ревматичний біль зубів чи голови? — Мішок повний сушеної папороті. Папороть дає людині спокій. Таке ложе обминають здалека блощиці і блохи». Досить цікаві спроби лікування ішіясу й ревматизму окладанням хворих місць торбинками з сушеним і краєним корінням папороті. Взагалі папороть має, як мало яка лікувальна рослина, багато оповістей про свої чудесні прикмети.

Росте мужеська папороть громадками по лісах і над потоками по цілій Україні. Подвійно пірнате блискуче листя не раз 100—150 см заввишки і до 70 см завширшки. Молоде листя звинене гарно, як слимачок.

Зелене листя завжди сполучене в підставі і не має зубців по краях, тоді як жіноча папороть (*Filix femina*), що

з нею не треба змішувати, має листки внизу відокремлені, має зубки по краях і т. зв. било в перерізі дає дві лінії, а не підківку, як мужеська папороть.

Головне лікувальне значення в папороті має коріння. Його треба викопувати до сушення — восени, коли до свіжого соку — то весною. З корня — беремо тільки свіжу горішню частину, долішню обтинаємо й зіставляємо.

Корняк, очистивши від усіх зчорнілих частин, треба сушити не покращаний, у темному місці, бо вартісна його частина, що має зелений колір, швидко висихає на світлі.

Екстракт з мужеської папороті зветься філіцина, і там головний протиглистковий складень — то фільмарон. Фільмарон діє добре, коли сполучений із папоротевими олійками, які швидко висихають і зникають. Тому то вигання лентових глистів сушенням порошком папороті не завжди певне.

Найліпше робити настій з свіжого коріння папороті на спирті або етері (1:8). Брати того 20—30 крапель 8—10 разів впродовж 4—5 годин. Пізніше взяти на очищення (але не рицину!), бо папороть — це отрута, що, забивши глисту, далі береться й до людини (темніє в очах, важкий віддих, часом корчі).

ЗАГЛЯНЬ І В ГОРОД...

Городи українські такі ж різноманітні, як і звичай всіх десятих українських племен. Коли згадую свій городець над Чорним морем, то перше, що бачу з квітів, — то цінії й канупер; з дерев — шовковиці (морви), туї та жерделі, в кутку — невеличкий трояндничок, полечко кукурудзи (пшінки), а над балкою — виноградник, що спускається ген аж до зарослів дереви.

Та однак у своїх головних прикметах — український город має свої прикметні рослини. Рожа (мальва) і нагідки під вікнами житла; цибуля, часник і квасоля на грядках; соняшники й гарбузи — ближче паркану, — це все те, що кожний українець знає від дитинства.

Багато з городових рослин починало свою »життєву кар'єру«, як лікувальні рослини, багато зістається ними й надалі.

Візьмим, напр., ч а с н и к, що прибув до нас із Середньої Азії. Недарма в багатьох народних обрядах його держать »проти нечистої сили«. Дійсно нечисть утікає від нього. Коли загніздяться в людини в кишках глисти, — тоді відвар з часнику їх виганяє. Найліпше 1—1½ голівки молодого часнику відварити в двох склянках молока і давати пити щодня віпродовж тижня. При дрібних глистах — вівсяниках — дають також і клізми (левативи) з цього відвару. Останніми часами дають горілчаний настій з часника (1:5) краплями (15—30 кр. 3 рази денно) проти склерози. Часник впливає і на легше відкашлювання. До довшого перехову ліпше часник трохи підкурити, провудити.

Подібно, як часник, але значно слабше, діє й ц и б у л я. Її вживаємо частіше, як зовнішній лік, напр., при обкладанні свіжою цибулею болючих від ревматизму суглобів. Ці компреси даємо на кілька годин, як довго шкіра зносить.

К в а с о л я, її лушпиння й плід, уживані й досі в аптеках. В ній є рослинний саліциль.

Нарід уживає квасолі у всіх хворобах, де беруть участь нирки. Пояснюють це тим, що, мовляв, зерно квасолі має форму нирки і напар з квасолі повинен помагати у всіх ниркових хворобах. Дійсно, це сильно сечогонна рослина, добра проти артритизму. Найчастіше вживаємо її в мішанці з лабазником (*Spiraea Filipendula*) та фіялкою трибарвною. Даємо в легких і сильних напарах на протязі 5—6 тижнів.

М о р к в и є дві відміни: а) коротка (каротель) із товстим корінням, тупим на кінці, б) дійсна морква з корінням, як веретено. Обидві добрі в лікуванні. Останніми роками по цілій середущій Європі дають пити сік, витиснений з моркви, головно дітям на вітаміни. Не давати забагато, щоб аж діти від того пожовкли. В році 1942, з'явилася праця, що поручує добре відварену терту моркву при всіх тих дієтах, де записуваний був риж, отже при дитячих бігунках, розвільненнях і т. ін.

Г а р б у з, або ж диня, тиква (*Cucurbita Pepo, maxima*) тільки останніми часами звернув на себе увагу лікарського

світу. Всі записи народних ліків вказували досі, що гарбузове насіння досить легко виганяє глисти, і то навіть лентові глисти. Тепер це підтверджено науково і в Німеччині існують уже специфіки з гарбузового насіння. Гарбуз печений і варений одночасно є й ліком, коли його подавати $1\frac{1}{2}$ —3 кг щодня впродовж кількох тижнів. Він поліпшує стілець і відводное ціле тіло. Тому, скажیم, у нирково хворих зменшуються опухи.

Червоний перець і петрушка ще не так давно були часто вживані офіційно медициною. Потім слава проминула.

Досліди над вітамінами і жіночими яєчниками привертають червоний перець на давнє місце шанованої лікарської рослини. Перець (стручки) сушимо, а при невиспачальній скупій місячці — даємо по їжі в дуже легкім напарі або в спиртовім настой (1:10), щоб не поспувати шлунку. Добре при цьому давати й звичайний напар з цвіту на гідок. Настой червоного перцю можна вживати до натирання при простудженні м'язів та ревматичних болях у суглобах.

Городова петрушка дає дуже важний у медицині олійок.

Свіжий сік, витиснений із коріння петрушки, добре давати при сильних гарячках, коли є небезпека простуди нирок. Даємо $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ склянки 2 рази денно. Крім насіння, й сушене зілля та корінь петрушки даємо в напарах при опухах ніг на нирковім тлі. Петрушкову воду, настояну на свіжім листю, даємо проти веснянок.

Соняшник — така типова, майже національна рослина, примандрувала до нас із Північної Америки. Це — великий приятель людини. Його насіння відживлює. З листя й кори або й коріння соняшника приготуємо настій на горілці (1:8), даємо пити 1 чайну ложечку 3—4 рази денно в разі виснажливих довгих гарячок, особливо т. зв. волинської, і малярії. З листя цвіту роблять міцний настій на горілці (1:3) або й олії і вживають до натирання ревматичних суглобів.

Чорна редька прийшла може разом з нашими предками, передньоазійською расою, з Малої Азії. Натертий корінь редьковий і свіжий сік помагає, хоч слабше, як хрін, при скорбуті. Сік цей також дуже жовчогонний. Добре давати його 5—6 столових ложок денно впродовж 2—3 тижнів при запаленні жовчового пухирця.

Згадаймо ще й кріп та ганус (аниж), обидва записувані й досі лікарями.

Ганус це одна з найстаріших лікувальних рослин світу. Вживають його насіння до напару так, як чай. Такий чай (1—2 скл. денно) треба пити ковтками по кожній їжі, коли хтось хворий на здуття (гази) шлунку й кишок. Терте сім'я ганусу, перемішане на половину з цукром, дають по кілька ложок денно жінкам, що мають замало корму.

Насіння кропу так само вітрогонне, як і насіння ганусу, а крім того дуже сечогонне, особливо в мішанці до напару. За чисто городинними рослинами треба згадати й про городинні куші.

Ч о р н і п о р і ч к и (смородина) не дарма мають такий сильний своєрідний запах. Їх сушені листя й ягоди в напарі добре впливають при сильних розвільненнях, а крім того впливають як потогонний лік.

Коли нема лісних малин, то й городові малини, висушені, придадуться взимку до запарювання, як потогонний лік при простуді.

Х м і л ь, улюблена праслов'янська рослина, може помогти в двох недугах. Беремо його шишки (неперецвілий цвіт) і обережно висушуємо. Напар з них даємо при запаленні пухиря і частім віддаванні сечі. Одночасно варто давати якнайбільше (пів склянками) відвару насіння з льону.

Крім того, напар з шишок добре впливає на нервову незрівноваженість. Золотожовте борошенце (люпуліна), що висипається з шишок хмелю, варто зібрати, висушити й пересіяти через густе сито. Пізніш давати по $\frac{1}{4}$ чайної ложечки 2—3 рази денно при надмірній нервовості. Напар з хмелю можна сполучати з напаром з одоляну (валеріяною).

Не забуваймо й про городові дерева. Не всі вони служать тільки відживленню людини.

Так, напр., з ліничного погляду хвостики від звичайних вишень мають свою вартість. Їх треба сушити, а при подразненні пухиря в дітей напарювати й давати щогодини столову ложку.

Так само впливає й напар з висушених шкірок від яблук. Самі яблука, як і сік з них, — це лагідні ліки проти замкнення стільця.

В о л о с ь к і г о р і х и, такі часті в городах південної України, — потрібна рослина в лікуванні. Листя горіха збираємо в червні і швидко сушимо на сонці. Так само й плодову кору горіха. Легкий напар з листя і цієї кори даємо пити підліткам проти рахіту й скрофульози. Із дозрілих горіхів

можна витиснути дуже смачну горіхову олію. 4—6 столових ложок денно впродовж кількох днів виганяють лентову глисту з кишок людини.

Не брак і серед городових квітів корисних рослин.

Згадаймо собі звичайну т р о я н д у (розочку), що є по всіх південних городах України. Пелюстки її, добре просушені і переховані в щільно замкненій посудині, завжди придатуться в міцних напарах проти розвільнення у дітей і немовлят.

Рожева м а л ь в а (шток-роза), що прийшла до нас з Китаю, прикрашувала хіба й найбіднішу українську хатину. До лікування вживаємо чорно-червоних пелюстків її цвіту, збираних звичайно в липні, серпні. Сушити делікатно. Напар з пелюстків добрий до полоскання перестудженого горла.

Багатолітній л ю б и с т о к, згадуваний в українських чарах, добре впливає на ослаблене травлення і діє сечогонно. До лікування беремо коріння любистка. Збираємо їх на весну від дво-трилітньої рослини, сушимо і переховуємо щільно замкнені. Даємо коріння, нераз із насінням вкупі — в легкім відварі — столовими ложками 3—4 рази денно по їжі.

Не тільки сам город цікавий для збирача лічних рослин, але й обрямування городу. Там серед трави, стежок, серед різних бур'янів є великий вибір важних рослин. Ми вже згадували про не одне таке »хабаззя«, як, нпр., кропива велика або калиточник.

Пригадую одного з найбільших знавців лікувальних рослин і спеціаліста від рослинних хвороб, проф. М у ш и н с ь к о г о, як завжди трохи похиленого добродія, який завжди стає під парканами. »Пане докторе, — повторював, — під тинами, під парканами, а то й на смітниках ростуть нераз найцікавіші лікувальні рослини!«

Серед таких »підпарканових рослин« дві звертають увагу сучасних дослідників. Перша — це о ч и т о к г о с т р и й, розхідник (*Sedum acre*), дуже низьке м'ясисте зілля, яке в пальцях аж трискає соком. Цей сік дуже гострого смаку, уживаний в народній медицині на компреси до вередів і боляків.

Друга рослина в міцних напарах дає дуже добрі висліди в лікуванні початків туберкульози, а також як сечогонне, в лікуванні артритизму. Це — дрясен п о д о р о ж н и к, моріг, гусяча трава (*Polygonum aviculare*). Ця трава має дуже багато крем'янки (сіліціюм). Немає нікого в Україні, хто б її не

топтав, це є той моріг, що ми знаємо, що нам скрізь стелеться по Україні, найбільш розповсюджене зілля — один із незчисленних ліків під ногами.

ЛІКУВАЛЬНІ ВКАЗІВКИ

Гарячка. — Скорбут (цинга). — Болі серця. — Болі шлунку. — Болі печінки. — Болі голови. — Жіночі болі. — Біль зубів. — Гемороїди. — Запалення повік.

Затруєння їжею. — Глисти. — Епідемії шлунково-кишків. — Туберкульоза й рак. — Відмороження. — Короста. — Жилякуватий веред. — Свербіння шкіри. — Гоїння ран.

Лікування — річ така відповідальна, що там придадуться не раз і найменші вказівки. З другого боку — при домашньому лікуванні дуже не раз не легко й самому лікувачеві, бо він не має під рукою ані ліків, ані можливості їх приготувати..

Власне тоді не раз додаються дрібні вказівки, як принаймні тимчасом запобігти лихові і зменшити болі та заспокоїти хворого.

Понижче подачі вказівки — це почасти вже давно випробувані домашні способи, а почасти взяті з найновішої літератури про досліди в ділянці лікувальних рослин.

ГАРЯЧКА

Гарячка, лихоманка, пропасниця, цей бич краю у часи голоду, бльокади і воєн — стара знайома в Україні. Коли б ми слідували за переломовими хвилями в історії нашого краю, то знайшли б тоді завжди — присутність голоду, гарячки й людського помору. З найглибшим криком серця згадує автор «Історії русов», як це наступило по упадку гетьмана Мазепи. В останніх часах приходять ці ж три гості, мовби бажаючи пригадати, що тільки в скупченні коло віри в Бога і в себе врятується нарід.

Здається, і в цих літах, як у рр. 1919—22, не вистачить ліків проти пропасниці в Україні. Тому треба напружити всі сили для знайдення ліків у себе. При обговорюванні лічничої вартості тополі вже було дещо сказано. Безумовно, найважливіші протилихоманні рослини — це тополя і верба (кора), жовтий свічурник — генціяна й гребінник (*Geum urbanum*) (коріння) та листя бібника-трилисника (трифолії), що до певної міри заступає генціану.

Коли б перейти до безпосередніх рецeпт, то подамо їх кілька. Мають вони за собою вірну службу і в народній медицині, і в офіційній, переважно французькій, практиці:

а) коріння гребінника звичайного і кора білої верби по 30 гр, варити в $\frac{1}{2}$ літрі води, аж випарує на $\frac{1}{5}$, тоді додати евент. хлористого амону 1—2 грами на 2 столові ложки сиропу. Випити впродовж доби в 2-х порціях;

б) спорошкована кора білої верби по 2—3 грами 4—6 р. денно. Давати в цукрі, меді, в коржиках;

в) коріння жовтого свічурника (генціани) — 3 част.; кора дубова і римський рум'янець - цвіт по 1 част. (подавати як а) з відварі, або як б) в порошку (т. зв. »французька хіна«);

г) кора дубова (або коріння дрясену-бісторти), коріння жовтого свічурника по 2 част., вершки полину 1 част. — тільки як відвар;

д) кора білої верби і коріння гребінника звич. по половині — до відварів;

е) ликоп європейський (вовконіг) — до 6—8 грамів сушеної рослини.

Спеціально пильно тепер досліджувана в Німеччині.

Гіркість повищих середників велика, і чим гіркіший лік, тим більше свідчить про доброякість ліку. Подавати ліки треба мінімально 2—3 дні, додаючи ще ліку на серце.

Врешті згадаймо ще наші старі ліки проти малярії. Тут на першім місці треба поставити коріння соняшника (відвар $\frac{1}{2}$ скл. 2 рази денно або горілка, настояна на його цвіті й корі (1 : 8). П'ють її чайну ложечку 3 рази денно, а діти беруть по 20 крапель 3 рази денно. Пити принаймні 3—5 тижнів. Крім соняшника, вживають також напару із листя подорожника (бабки ланцетової) та відвару з верхівель полину (не довше, як 5—6 днів підряд, 2—3 стол. ложки денно).

СКОРБУТ (ЦИНГА)

Цей понурий віщун голоду, а властиво сам частинний голод, знаний однаково, як селам, так і містам у часі війни. Знають його вояки й воєнні в'язні не гірше, як моряки на кораблях далекої плавби.

Суттю цієї недуги є брак вітамінів і взагалі недоживлення. Людина винищена, нераз гарячкує, ясна її зубів розпухлі й кри- вавлять, підшкірні легкі кровотечі, — так виглядає п о в н и й скорбут. Частіше зустрінемо ч а с т и н н и й скорбут, що

виявляє себе тільки одною-двома прикметами з підвищення-званих.

Лікувати скорбут найкраще цитриновим соком, свіжими помідорами, невареним молоком, городиною і м'ясом. Без цитрин скорбут зникає дуже поволі.

Скорбут в Україні — з'являється часте, особливо в 18-м і поч. 19-го ст. Тоді ж вироблено добрі ліки проти нього. З наших рослин у першій мірі згадаймо с в і ж и й х р і н і зблизений до нього с в і ж и й л о ж о ч н и к (*Cochlearia offic.*), віддавна знані на півдні, де одно й друге розводили господарі при хатах.

Хріну, натертого з цукром або сметаною, треба вживати по їжі 2 до 3 стол. ложок денно. Можна брати його і в напарі, найкраще наполовину з зіллям звичайної нашої настурції.

З ложочника береться — свіжий сік або (що є далеко слабше) сушене листя і насіння. Сік ложочника, напів з водою, дають до полоскання рота, а також до компресів на підшкірні кровотечі, що бувають переважно на ногах хворих на скорбут. Крім того, дають замість салати трохи свіжої трави та соку, свіжодушеного, — 3—4 рази денно по столовій ложці. Насіння ложочника товчуть, мішають наполовину з медом і дають 3 рази денно до пів чайної ложечки.

З інших рецепт згадаймо добре пиво проти скорбуту. Свіже листя ложочника і соснові бруньки по 30 гр, свіжо кра-яний корінь хріну — 60 гр, пива (може бути й солодове) — дві літри. Наставити на кілька днів у темнім і холоднім місці. Потім пити по $\frac{1}{4}$ склянки 3 рази денно.

Французи, які мають добру пам'ять про епідемію скорбуту в себе підчас великих воєн, радять іще такі рослини:

а) сік із жерухи лукової (*Cardamine pratense*) — 2 до 6 стол. ложок денно;

б) сік свіжий з жерявки більшої, красулі (*Tropaeolum maius*) 2—4 стол. ложки з молоком денно;

в) сік свіжий із порошкою лікарського (*Sisimbrium*);

г) настій на пиві чи вині з чорної гірчиці (насіння).

БОЛІ СЕРЦЯ

Болі серця від зденервування найліпше лікувати спокоем, холодним компресом на серце, кількома ковтками холодної води.

Коли нервовість і биття серця не зникає, — тоді треба давати т. зв. «холодний о д о л я н о в и й ч а й».

Одолян (валеріяна), висока рослина (до 150 см заввишки) з дудчатим стеблом з непаристодільним листям, цвіте кетяжковим яснорожевим, пахучим цвітом у червні, липні і серпні над нашими ріками й потічками. По відцвітанні викопуємо його буре або жовте довге коріння і сушимо в холодку, покравши на дрібні шматочки. Держати щільно замкнений.

»Чай« робимо в той спосіб, що заливаємо склянкою холодної води 1—2 чайні ложечки дрібно посіченого коріння. За 10—15 хвилин — жовтоопалевий чай готовий. Випити склянку ковтками впродовж дня.

Лікування болю серця на тлі хвороб належить уже до лікаря. Остаточо, завжди при перемученні треба дати хворому легкий напар з зілля горицвіту. Напарити столову ложку двома склянками окропу і пити його столову ложку три рази денно. Можна туди додати й перцевої м'яти.

БОЛІ ШЛУНКУ

Болі шлунку можуть бути раптові від недоброго їдження. Тоді найкраще допомогти собі й викинути з'їдене. Щоб улегшити собі завдання, можна випити перед тим $\frac{1}{2}$ —1 склянку теплої добре посоленої води. Після рвот (вонітів) давати шлункові на заспокоєння легкого напару з перцевої м'яти, впродовж дня, і товчене вугілля тополеве або липове столовими ложками. Їсти тільки дуже лагідні страви і не багато.

Болі шлунку на тлі нервовим заспокоїмо легким напаром з цвіту мачка польового і цвіту липи. Часті болі шлунку з поденервуванням найліпше вилікує напар з зілля й цвіту прозірника.

Нераз шлунок має укриті вереди і починає спеціально поболевати в годинку, півтори по кожнім їдженні. Найліпше тут допоможуть різні добрі впорски (ляростідін тощо), але коли їх нема та й узагалі лікаря нема близько, то треба зайнятися хворим. Поза дуже лагідним їдженням майже без соли й цукру — даємо йому густий відвар з насіння льону по склянці рано натщесерце і наніч. Крім того, стараємося лагодити слизівку шлунку, даючи напар-настій 5—6-годинний із коріння гав'язу живокосту. Крім того, можна давати, як трохи полегшає, студенець з ісландського моху (легківцю). Перед тим сушену стланю цього моху на коротко відварити, злити гірку воду і вже відварити на студенець (холодець), який давати столовими ложками.

БОЛІ ПЕЧІНКИ

Болі печінки пригадують людині, що вона щось недобре або забагато з'їла, або що забагато журиться, клопочеться, або що раптом схудла. Буває й клопіт із жовчевим камінням.

Щоб мати завжди добре прополіскувану печінку, ліпше заздалегідь щодня випивати собі рано, замість чаю, склянку легкого напару з солом'янки піскової.

При побільшенні печінки і сильних болях треба давати мішанку з 1 частини кори крушинки на 2 частини коріння подорожника Петрів батіг і 1 частину м'яти перцевої. Даємо в напарі — столова ложка на склянку — 3—4 склянки денно впродовж 3—4 днів. Пізніш давати таку саму кількість напару з солом'янки піскової. Як мине напад болів, у спокійнішому часі, дати пити для заспокоєння мішанку з двох частин дрясену-подорожника, з одної частини кори крушинки і трьох частин солом'янки. Пити по склянці легкого напару рано і ввечері — впродовж багатьох тижнів.

Коли є певність або підозріння на жовчеве каміння, до цього додаємо ще 1—2 келішки соку чорної редьки або хоч соку звичайних червоних редьковець (редисок).

БОЛІ ГОЛОВИ

Казав один старий лікар, що є три причини болю голови, — недобре травлення, ослаблення нервів і в жінок — непорядки жіночих органів. Крім того, казав, є четверта причина, а яка — не знати.

При частих сильних болях голови треба пам'ятати про впорядкування шлунку і заспокоєння нервів передовсім. Крім того, даємо напар з двох частин коріння одоляну та одної частини зілля польової конюшини (клеверу), з дрібною м'яти перцевої. Даємо 2—3 склянки напару денно.

В дуже упертих болях голови спробуймо дати дуже міцного напару з цвіту рум'янцю, одну-дві склянки денно. Часами при цьому напарі бувають і рвоти (воніти), але біль голови зменшується або й пропадає.

ЖІНОЧІ БОЛІ

Причину жіночих болів повинен устійнити лікар спеціаліст. При болях підчас місячки (менструації) даємо відвар з одної частини зілля дрясену-гірчака або калиточника, з двох частин вербової кори і з одної частини зілля Іванка прозірника. Відвар із столової ложки на склянку, — давати $\frac{3}{4}$ склянки 2—3 рази денно.

При жіночих болях у старшому віці та при малій місячці дуже добре впливає напар з трьох частин цвіту нагідок і по одній частині цвіту бузини та липи. Пити склянку рано і ввечері впродовж кількох тижнів.

БІЛЬ ЗУБІВ

При болі зубів найважливіше знати, чи гниття відбувається в замкненому чи відкритому місці зуба. На замкнене гниття pomoже тільки дентист; на відкрите — даємо одну-дві краплі гвоздикowego чи м'ятного олійку або вдихаємо трохи диму із сушених листків дивдерава (дурману) чи сушеної німиці чорної (*Hyoscyamus niger*). Обидві рослини — отрута!

На замкнене гниття в зубі можна до певної міри вплинути, даючи таку мішанку: одна частина вербової кори, дві частини кори крушини і дві частини бедринцю-таволги коротко відварити 2 ложки на 2 склянки і давати пити, якнайтепліше, впродовж дня.

ГЕМОРОЇДИ

Болі й кривавлення з відходової кишки треба так трактувати, як і ранки в устах, тобто нічого не їсти такого, що дразнить, пече, ферментує.

На початку треба одноразово очистити кишки, даючи відвару з кори і ягід крушини. Потім даємо таку мішанку: дві частини калиточника або дрясену-гірчака, одна частина ягід чорниці, одна частина висушеної плодової кори гіркокаштана та трохи м'яти перцевої. Давати в короткім відварі столової ложки на склянку 2—3 рази денно, аж кривавлення пройде.

Коли кривавлення дуже зменшиться або й мине, тоді час на морквяну курацію. Щодня натщесерце рано і наніч з'їдати склянку тертої моркви. Так само даємо й холодні компреси на стільцевий отвір із соку моркви. Коли хтось не може їсти сирої моркви, нехай вживає варену, але подвійну порцію.

ЗАПАЛЕННЯ ПОВІК

При запаленні повік утишує біль звичайне посмакування їх якимсь чистим товщом, навіть свіжим маслом, 1—2 рази денно.

Крім того прикладаємо теплі компреси з легкого напару сушених пелюстків синьої волошки або з зілля очанки (*Euphrasia officinalis*).

Нераз людина з'їсть щось шкідливе для неї і треба якнайшвидше звільнити шлунок від тієї їжі. Щоб викликати рвоти (воніти, блювати), треба давати столовими ложками відвар фіялкового коріння аж до висліду. Відвар робиться з 20 грамів коріння пахучої фіялки на півтори склянки води. Виварити до половини.

Потім після рвот дати якнайбільше тополевого вугілля й 2—3 чайних ложечки напару горицвіту, щоб зміцнити серце.

ГЛИСТИ

Глисти бувають не тільки в дітей, але і в дорослих. Це — паразит, який об'їдає і виголоджує свого господаря. Глистів є три роди, — дуже дрібні (вівсяники, оксиури), облі глисти (як дощові хробаки) і плескати, лентові глисти. На вівсяники даємо впродовж тижня: ввечері варену картоплю і 3—4 зубки часнику, рано натщесерце варені сливки, впродовж дня якнайбільше насіння з гарбуза (2—3 жмені). Щодня клізма (леватива) з часнику або смарування нафтою в відході.

На облі глисти — в їжі багато сирої цибулі, огірків, редьковець, сирого шпінату, — крім того, рано і ввечері склянку тертої сирої моркви з часником або відваром рум'янцю чи полину.

На лентові глисти — дуже впливає споживання оселедців (небагато рідин при тому!), відвар з полину, гарбузове насіння і папороть глисник.

ЕПІДЕМІЇ ШЛУНКОВО - КИШКОВІ

При епідеміях наші лікарі за козацьких часів склали просту рецепту проти епідемій. В перекладі з латини вона звучить так: »Втікай звідси швидко, зайди далеко, а головне не вертайся завчасу«.

Коли француз, лікар Клярк, у 1760 р. досліджував епідемії в Україні, то в своєму звіті поклав велику вагу »на те, що українці так само, як і росіяни, сім місяців на рік держать піст«. Спеціально побоювався Клярк дисентерії (кривавої різачки), а щоб не заразитися, жував корінь дягилю або інший, подібний ароматичний корінь, не ковтаючи ніколи при тому слини. Полтавці по селах ще й досі, за прикладом батька медицини Гіппократа, їдять часник, щоб запобігти епідеміям, а особливо холері.

Так чи інакше, але й досі лікарські підручники рекомендують при епідеміях брати для запобігання т. зв. антихолеричну tinkтуру, що її рецепта

Tinct. Gallar., Tinct. Ratanhiae aa 10.0,

Tinct. Valerian., Spir. Menth. pip. aa 5.0.

С. При кожній їжі 30 крапель. Цю не зовсім краєву мішанку можемо заступити порошком із коріння лісового перстача (*Tormentilla*) — 4 частини та м'ятного листа в порошок — 1 частина. Брати на кінець ножа при кожній їжі.

При сильніших розвільненнях-чищеннях заживати як найбільше відвару з льняного насіння (до 3—4 скл. денно), з чорниць (до 1 $\frac{1}{2}$ —3 скл. денно), при ферментації — тополеве вугілля.

ТУБЕРКУЛЬОЗА І РАК

Проти туберкульозу не маємо в сучасній медицині жадного певного ліку. Найліпше старатися запобігати витворенню її в тілі.

Одною з найцікавіших проб лікування у Франції в роках 1937—1939 було насичування тіла хворого соком часника, миррою та вапном (у впорсках). Ці спроби вдалися, але тільки на звірятах (худобі). Останні досліді йдуть в тому напрямі, щоб довести, що туберкульоза це передовсім хвороба переміни матерії, зближена до артритизму. Тому найважливішим ліком все ж зостається — дуже чисте повітря, відповідне відживлення й спокій. Подавання на початку туберкульозу лугенів — рослин, що мають у собі багато вапна (*Galeopsis* — зябрій), або крем'янки (хвощ польовий, скрип), — може дуже допомогти хворому.

Щодо рака, то хіба жадної хвороби так не лікують потаємно рослинами, як цю. Підчас своєї практики зустрічався я з кількома ворожбитськими ліками. З них один заслуговує на увагу, бо трохи поменшує болі, — це відвар з губки (на березі), що його дають пити столовими ложками. Так само тільки обезболує зелемозень, дослідна рослина д-ра Денисенка. Масти з цієї свіжої рослини вживав я до поверховних раків.

Діравець (Іванок прозорник), зілля з дуже вартісною живицею, один час дістав славу антиракового специфіку. Останні праці з 1938 р. стверджують антираковий вплив екстрактів омели, але покищо тільки в звірят.

Паризькі досліді над впливами колхіцини (в масті та впорсках) з р. 1939 теж були роблені тільки над звірятами. Колхіцина — це складень осіннього пізноцвіту. Не забуваймо також, що в 5—6% рака існує т. зв. самостійне самовилічення.

ВІДМОРОЖЕННЯ

Старий ще козацький лік проти відмороження зберігся ще на Січеславщині. Там висушені ще влітку шкірки дозрілих огірків-жовтяків намочують і обкладають відморожені місця. Шкірки зміняти треба досить часто.

Найліпшим із домашніх ліків на відмороження — це цвіт діравця (Іванка прозірника), відварений в олії. Варити 20—30 хвилин, відставити і переховувати в темнім місці. Доразово лагодитиме відмороження компрес із товченого зеленого листа омели, яка зустрічається і взимку.

КОРОСТА

На коросту найліпше давати вже готові масті з сірки й дьогтю. Коли таких нема під рукою, то на деякий час стримують розвій хвороби — компреси або смарування з відвару тютюнового листа — чайна ложечка на $\frac{3}{4}$ — 1 склянку води.

ЖИЛЯКУВАТИЙ ВЕРЕД

На шкірі ніг, найчастіше повище кісток, нераз твориться веред, коли обіг крові гіршає з приводу жиликів на ногах. Той веред дуже поволі гоїться, багато є мастей на його гоїння, і то переважно дорогих.

Вдома, очистивши рану діравцевим олійком, можна спробувати вигоїти листям капусти. Вирізвавши ґрубіші нерви, перетираємо лист на м'якиш. Той м'якиш кілька годин мокне в воді, а пізніш ним окладаємо веред 1 — 2 рази денно.

СВЕРБІННЯ ШКІРИ

Свіжа перцева м'ята, потовчена в компресах на свербіння — охолоджує і заспокоює.

Так само впливає — на свербіння, а й на екземи — присипка із спорошкованого сухого польового хвощу і цвіту рум'янцю.

ГОІННЯ РАН

До гоїння найбільш за давнених ран надається найліпше — діравцева олія, тран, правдива олива.

Як найновіший винахід, з'явилися тепер масті із свіжої телячої коси (панкреас). Цю масть може доразово приготувати

й зичливий аптекар, або ж можна й самим висушити косу і давати в присипці (пів на пів із спорошкованою дубовою корою).

Там, де рана не гоїться, не гранулює — можна вжити й правдивий мед або навіть масть із 5% білого цукру. Це поручують і лікарі в останніх кількох роках. Не утискувати рани!

НЕДОКРІВ'Я (АНЕМІЯ)

При недокрів'ї не тільки треба подбати про поживнішу тривкішу їду, але й про те, щоб тіло могло добре сприймати й висисати ту їжу своїм шлунком і кишками.

Тому в першій мірі треба збільшити силу шлункових соків. До цього подаємо три рази денно перед їжею келішок чи чайну ложечку дуже міцного відвару дягилю, свічурника, подорожника Петрів батіг, або навіть із коріння шувару, верхівель полину чи ягід ялівцю.

При самій їжі помаленьку, але все збільшуємо різні запашні добавки: петрушка, сельдерей (селери), кріп, кмин, ганус, майоранок, м'ята, а пізніш і трохи хрїну, трохи червоного перцю, не забувати і про часник та про цибулю.

Одночасно треба давати в щораз більшій кількості (почати від $\frac{1}{2}$ склянки, дійти до 3 склянок) щораз міцніший напар з жалкої кропиви. В їжі побільшувати кількість тривких страв, де не повинно бракувати яєць і м'яса або хоч сиру й сушеної сировини, як яблук, груш, айви.

По трьох-чотирьох тижнях треба при звичаювати недокрівного (коли він уже травить добре) і до сирих речей з городу. В першій мірі їдуть зелена салата, салата з подорожника Петрів батіг, терта морква. Пізніш починаємо давати третій сирий часник і цибулю або сік з них. Далі даємо терту редьку і третій корінь петрушки або й сік з них. Вкінці визначаємо один або два дні в тижні виключно сирівкові, — тоді можна їсти тільки салатки з вареної картоплі з олією, свіже городиння та квашенини з капусти, огірків, яблук, винограду, хліб і фрукти.

Коли вже недокрів'я мине (в шостім-восьмім тижні), зоставити тільки раз денно склянку легкого напару з Іванка прозирника або з дерев'ю кривавника (тисячника). Пити наніч або зранку натщесерце.

Взагалі під час цілої курації старатися давати якнайбільше ароматичних запашних лікувальних рослин.

АМБУЛЯТОРІЙНЕ ЛІКУВАННЯ

ВЧЕНИЙ І РОСЛИННЕ ЛІКУВАННЯ

Один із значних українських лікарів і патріотів, І. М. Луценко з Одеси, колись так висловився в своїх доповідях в рр. 1912 — 1914:

»Щоб дійти до таємниць природи, щоб зглибити таке чудо, як людина й її тіло, треба не гордості, а покори. Чи то не диво, що головні винаходи, що творять нам життя, як печення хліба, тканина полотна, цілющі зела, винайшли люди, яких ми, навіть, імення не знаємо? Досі було так, але горе нам, коли далі підійдемо до книги природи не з покірним серцем, а з гордістю!

Це — гордість пхає сучасних учених літати в хмарах, а не бачити того, що мають під ногами. Це — вчені вчать нас погорджувати тепер власним краєм і його скарбами. З півночі й заходу приїжджають до нас такі, що вчать сміятися і клити з того нашого, чого самі не розуміють і, як чужинці, ніколи не зрозуміють.

Але гордість носить сама в собі кару, бо завдяки такому своєму відношенню вчені часто не спостерігають важних речей. З другого боку, як часто пиха їхня і вічні суперечки між собою віддаляють їх від життя, — і вони в яловості зістаються на боці».

Сам Луценко, знаний із своєї кипучої діяльності, впав на чолі свого відділу в 1919 р. під Ст. Костянтиновом, але думка його зостається живою.

»Гордість університетська« — це зло ще існує і про нього варто згадати. Можливо, що тепер воно вже не таке сильне, як було перед останніми двома десятиліттями. Велика буря зі сходу викорчувала багато понять, а між ними й зарозумілість науковців. Сцепіялісти тепер більше, як колинебудь, працюють під гаслом: »Люди — для людей«.

Роки 1941 — 1942 відкривають великі можливості для українців, для всіх університів, а в першій черзі для українських лікарів. Те, що похиле — треба піднести. Те, що здорове, треба оборонити, і то в першій мірі **фізічне здоров'я**.

Тут під тягаром відповідальності лікар мусить звернутися до всіх засобів рятування здоров'я. Коли йому цих засобів не дала університетська аудиторія — то доведеться навчитися ще чогось понад дотеперішню університетську програму. З інших зрозумілих причин лікар повинен взяти на увагу, що підчас блокади Європи не може для всіх, а спеціально цивілів, вистачити ліків.

Треба всякому університетові, лікареві на деякий час поступитися гордістю вченого і взятися до рослинних ліків.

Нехай ніколи з очей сучасного українського лікаря не зникає така одна дуже важна прикмета рослинних ліків: їх ціна. Дорогими ліками лікар може так само зубожити ряд своїх співгромадян, як адвокат не завжди потрібним довгим процесуванням. Народна мудрість уже встигла збагатитися в прислів'я на судових сутяг, — не дай Боже, щоб вона збагатилася на такі ж приказки з приводу пускання грошей на дорогі ліки.

Свого часу — рослинне лікування дістало в згрідному тоні сказане прозвище — *medicina pauperum* (медицина вбогих). Нехай тепер — рослинне лікування прийме в нас, українців, цю назву, як почесну.

Пропагування в якійсь околиці рослинного лікування та сполученого з ним збирання й сушення рослин — це передовсім поміч убогим у цій околиці, поміч така важна, що її не заступлять жадні інші, бо це поміч у хворобі й болях від сил власної землі.

Не тільки бажанням допомогти своїм людям, але й прагнення пізнати ліпше обличчя свого краю в цілості — це говорить за пізнання рослинних ліків.

Коли збирачеві лікувальних рослин треба опанувати характер тільки своєї околиці, ученому, природникові й лікареві цього ще замало. Рослини в околиці він повинен знати так само добре, як і хворих, як і молодь, як і її економічні та здоровні умовини. Та крім того, він повинен мати свій лікарський світогляд, поширений на цілу Україну.

В ділянці пізнання наших лікувальних рослин повинен завжди мати на увазі — традицію й підстави української рослинності.

Дослідник легко розрізнить три головні традиції лікування рослинами в європейському півострові: середземноморську,

північно-балтійську та уральсько-фінську. Українська традиція — цілком належить до середземноморської так само, як Чорне море властиво і геологічно, і культурно є затокою Середзем'я. Лишень в околицях Чернігівщини та Білоруси зустрічається воно з уральсько-фінським. Видно це з традицій народних рецепт і порівняння з найдавнішими приписами греко-римської і французької медицини.

Окремішність рослинності ще може мало схоплена вченими, зате більше артистами-малярами. П. Холодний, напр., твердив, що по переїзді меж з чужини до України мусить брати інші відтіні для змальовування рослинності. Ціла українська земля спочиває на одному гранітовому масиві («українсько-чорноморська плита»), — звідти своєрідна одність рослинності, що росте в подібних умовинах земного промінювання і відживлювання.

Врешті, лікар повинен знати також і те, що діється і в тому народі, представників якого бачить на своїй землі.

Придивімося до здорової політики в Третій Німеччині. Там є:

а) Зміна в ліках. Тисячі фірм, які виробляли специфіки, обмежені, і то значно, в оголошуванні своїх виробів. Це для них — смертельний присуд. Обмежено оголошування і стосування півнаркотиків і наркотиків.

б) Зміна в людях. Зі складу лікарського тіла усунені чужородні первні. З другого боку, велика тридцятитисячна маса німецьких «практичних лічників» (гайльпрактикер) пересіюється і злітовується в одно офіційальне тіло обіч лікарського.

в) Звернена увага передовсім на запобігання хвороб, на підтримування здоров'я, на реформи щоденного життя (пропаганда сауни, запровадження «райхсброту», державного хліба тощо).

Отже і тут бачимо зміну на глибше, і то не в напрямі універсальної, псевдовченої гордості.

СПІВПРАЦЯ З ОКОЛИЦЕЮ

На цім місці будемо говорити головню про сільських і містечкових лікарів-практиків.

Лікар, працюючи впродовж принаймні кількох літ у тій самій околиці, може дуже багато зробити не тільки тим, що помагає людині з цієї околиці. Люди не живуть завислі в по-

вітрі, їх оточення в великій мірі творить їх самих. Клімат, відживлення, заробітки — це все те, що обумовлює собою й здоровний стан мешканців околиці.

Лікар-практик мусить знати і те, яку їжу їсть і яку воду п'є його пацієнт, як і те, що можна знайти лікувальне в місцевості, де той пацієнт перебуває.

Адже відкриття лікувальних джерел, як і джерел заробітку, дуже часто було ділом лікаря тієї околиці.

Лікар враз з агрономом можуть вказати на не одну лікувальну рослину, що могла б бути плянтована (саджена чи сіяна) в даній околиці. Справа плянтування рослини на ширшу скалю — річ не під силу для одиниць. Інша річ, коли там знайдеться якась місцева громада, кооператива, відділ садівничої школи. Тоді в зв'язку з гуртовними фірмами, знаючи попит та маючи замовлення, можна розпочинати важку справу плянтування лікувальних рослин.

На одну річ кожен лікар, оскільки має змогу, повинен звернути увагу. В часах воєн, бльокад і однонапрямової праці фабрик — завжди буде бракувати перев'язевого матеріалу: лігніни, вати тощо. Тоді треба звернути увагу на рослину, що може той матеріал до деякої міри заступити. Це т. зв. білий або торфовий мох (*Sphagnum cuspidatum*, род. *Sphagnaceae*), багатолітня делікатна рослина, що росте переважно над озерами і в мочарах. Цей мох збирають, полощуть у воді, пресують спеціальним гідравлічним пресом і, просушивши, крають на платівки. Ці платівки втягають, як губка, вогкість і взагалі надаються до доповнення бандажів (бинтів).

Придивлятися до т. зв. народної медицини і до найрізніших лічунів може в сто випадках не дати для українського загалу користи, але в сто першій дасть і свіжу думку, і цікаве спостереження. Візьмим хоч би історію т. зв. «болгарської курації». Перед війною 1914—1918 рр. у Болгарії вславився якийсь селянин, що давав цілющі зела хворим на наслідки хвороби Гайне-Медіна і мав успіхи.

Суть цієї курації спочатку була незнана, взагалі виглядала вона навіть на струсову, небезпечну процедуру, — і перше, чим зареагували тодішні лікарі, — це осудом цієї курації. Та болгарин-лічун прислужився вищим кругам Італії, і справа змінюється. Під патронатом королеви Італії повстає дослідний інститут і шпиталь «болгарської курації». Покищо погляньмо, які повстали з цього наслідки. Ще не ввійшла ця курація до медичних підручників, але вже є поважні праці, що, писані компетентними науковцями-лікарями, подають цю

»болгарську курацію« як один із здобутків сучасної медицини.

Знайомість лікувальних рослин запровадить природника чи лікаря до ще одної ділянки, — українських рослинних фарб. Спеціально тепер треба над цим задуматися, — годівля таких рослин може збагатити не одну околицю. Як би не розвивались фабрики, — до артистичних виробів, килимів, вибічаних матерії — рослинна фарба завжди буде потрібна.

Колись (як є припущення) боротьба між Києвом і мазурськими князівствами була за таку найціннішу рослинну фарбу — червень (пурпура) і зв'язані з нею Червенські гори.

Вже деякі знані лікареві лікувальні рослини одночасно дають і фарбу, — як, напр., Іванок прозірник — темножовту, цибуля — жовту, омела — зелену, дубова кора — брунатну і т. д. Лікар не одно може знайти й нове, як напр., досліджуючи сині й шафірові фарби (досі знані з зілля — синетка дволиста — *Scilla bifolia* — і з синильника — *Isatis tinctoria*).

Вартість фарбівних рослин дуже залежить від ґрунту околиці і треба сподіватися, що деякі околиці в Україні будуть неможливі до заступлення.

Знаючи вартість лікувальних рослин і рослин взагалі, лікар тільки піднесе свою вартість, як лікаря і громадянина.

Не менш важним для лікаря-практика при лікуванні рослинами є співпраця із своєю аптекою.

СПІВПРАЦЯ З АПТЕКОЮ

Важкі для хемічного промислу часи довгої війни дуже відбиваються на праці аптеки.

Розмірене, догідне, добре облічене приготовлювання ліків стає все тяжчим. Вкінці, фармацевтові-аптекареві не зістається нічого, як випродувати залишки специфіків.

Дуже багато тут значитиме лікар. Коли він знайде ще нову дорогу до приготовлювання ліків, — він побудить тим самим і зв'язаного з ним фармацевта до дуже цікавої і різномірної праці з ділянки фармакогнозії. Та й аптека буде більш заповнена, як досі.

Пересадний »модернізм« і потяг до »найпоступовіших« хемічних ліків відіграє нераз свою ролю в аптеці. Таким фармацевтам треба пригадати, що наймодерніші препарати, власне, стоять на дуже старих традиціях. Найновіші »форапіни«, »віперіни«, »апікосани« проти ревматизму — то тільки мурашине,

бджоляне трійло або навіть гадюче трійло. Ці речі були вживані, напевне, ще за Понтійської культури, тільки в іншій формі. Нехай трохи придивляться і до всяких «гірудін» (екстракт із п'явок) чи, напр., до найновішого ліку проти псування зубів — витягу з щелепів молодих звірят («вадуріль»), або «всяких» «рутанолів» — мазей з трану, чи живиці на рани. Це все речі давно знані, тільки їх достосовують в інших, більш масових формах до широкої потреби.

Власне лікар повинен помагати аптекареві зорієнтуватися в сучасності і разом з ним (не ждучи на готові ліки з далеких центрів) обговорити, що дасться зробити н а м і с ц і.

Аптека досі була звичайним «передатковим пунктом» від гуртового складу до «клієнта» і часто замирала, коли гуртовий склад нічого не прислав. Тимчасом той «клієнт» — то жива людина, що терпить, боліє і жде швидкої допомоги.

Аптекар у своєму районі — то людина, що її шанують і, як треба, підуть їй на руку. Візьмим приклад. Маючи від одного з клієнтів свіжу кров забитої свині чи коня, від другого трохи цукру чи меду і зібравши кілька ароматичних зел, — зможе він завжди приготувати ліки для оздоровлення чи недокрівного. Таких прикладів можна подати сотні й тисячі.

Так само і в справі лікування лікувальними рослинами. Тут праця аптекаря має кілька ділянок. Назв'їм найголовніші з них:

а) С в і ж і с о к и. Так само, як і в домашньому лікуванні, може аптека зробити всі відживчі соки, як сік з моркви (вітаміни, провітаміни, цукор), сік чорної редьки чи артишоків (жовчогонний), сік з кавуна (сечегонний), сік із петрушки чи шпарагів (сечогонний) тощо.

Крім того, може він давати приготовані влітку важніші соки рослин, від березового соку (протиартретичний) і соку з хрїну (протискорбутовий) аж до 40—50 живих рослин, що знаходяться в нашій оточенні. Може в тім взоруватися на численних інтрактах;

б) рослинні тинктури й сиропи вимагають більше додатків, але й їх приготівлювання дасться тепер довершити;

в) м а с т і і п л я с т р и з головним рослинним складом найліпше приготівлювати за старими рецептами фармакогнозії і на простих оліях;

г) безпосереднього подавання рослин треба уникати, бо взагалі більшість хворих не вміє ані добре напарити, ані добре відварити рослини. Коли ж уже доводиться давати, то рослин-

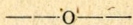
ний сирівець (мішанку чи окрему рослину) треба обробити в такий спосіб:

Накропити, докладно зволожити рослинний сирівець водою ($\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ ваги сирівцю), аж напучнявіє, а тоді добре перетерти в ступі (найліпше не металевій), потім спресувати на папері й висушити. Такі рослини дуже добре напарюються, бо розчавлення їх у ступі відкриває клітини для діяння гарячої води. Спеціально важне це при насінні, корах, стеблинах, а менш важне при цвіті.

Коли є під боком велика новочасна аптека, можна з нею умовитися, щоб вона пропускала так намочений і напучнявлений сирівець через т. зв. трициліндрову машину до мастей або машину до дроблення сирівців (найліпше два рази і за другим разом — міцніше). Пилюгу, яка може при цьому повстати, — відсіяти.

А втім, і основний сирівець, і пилюга (коли є можливість при більшій аптеці чи фабриці) — дуже добре надаються до штампування готових таблеток, по 2—5 грамів вагою — до одноразового запарювання.

Готові таблетки, оwinені в целофан, заховані від світла й вогкості, з відповідною докладною датою і місцем зроблення, — це була б найдовершеніша форма записування пересічного рослинного сирівцю.

Понижче подані характеристики сто кільканадцяти важніших лікувальних рослин у формі якнайбільш лаконічній, що надається для лікаря-практика. Пізніш для орієнтації — ці ж рослини розміщені по групах відповідно до їх лікувальних прикмет. Вкінці доданий невеличкий латинсько-український словничок українських лікувальних рослин. Ці відомості, доповнені ще деякими засадами з фармакогнозії та ботаніки, дозволяють лікареві чи природникові на успішне лікування рослинами.

З праць, які трактують на цю тему та призначені для лікарів і природників, можна дістати багато німецьких підручників, з них згадаємо дві: великі два томи G. M a d a u s, Lehrbuch d. biolog. Heilmittel 1938 (надто дорога, ціна до 500 нім. марок) і Doz. Dr. Willy P e y e r, Pflanzl. Heilmittel. 1937 (недорога і надзвичайно багата на відомості й солідна книжечка); з французької літератури все вартісне, що виходить з-під пера »патріярха фітотерапії«, проф. H e n r i L e e l e r s'a. З моєї

»Фітотерапії«, модерного рецептаря-підручника для лікарів, на жаль, ані першого (1933), ані другого (1938) видання вже не можна дістати.

114 ВАЖНІШИХ РОСЛИН

(Скорочення: Зб = збір; Пр = призначення; Вк = вказання; Зап = спосіб записування).

Achillea Millefolium (Compositae)

Деревій кривавник.

Зб.: рослина в цвіті.

Пр.: на переміну матерії, стягає слизівку проти корчів.

Вк.: »весняні курації«, гемороїди кровоточиві.

Зап.: свіже зілля, як салата, сік, напар, тинктура. Компреси із свіжого листа гоять жилякуватий веред.

Acorus Calamus (Araceae)

Шувар звичайний.

Зб.: свіжий корняк.

Пр.: побудження травлення, загальне зміцнення.

Вк.: диспепсія, атонія, катари шлунку, метеоризм, скрофульоза.

Зап.: відвар, свіжий сік, тинктура.

Adonis vernalis (Ranunculaceae)

Горицвіт весняний.

Зб.: свіжа ціла надземна частина.

Пр.: сечогонна, звужує судини, сповільнює пульс, заспокоює.

Вк.: перикардітис, ендокардітис, при кураціях відтовщення.

Зап.: зимний настій, напар, тинктура. (Кумуляція лишень по 4—6 тижнях!).

Aesculus Hippocastanum (Hippocastanaceae)

Гіркокаштан звичайний.

Зб.: кора і свіжий овоч.

Пр.: заспокоює перестальтику, стягає, складень кори — аргірина — добрий при жиляках, гемороїдах.

Вк.: хронічний катар кишок, гемороїдальні болі.

Зап.: спорошкова кора або овоч, тинктура, екстракт у су-
позиторіях.

Agrimonia eupatoria (Rosaceae)

Г л а д у ш н и к п р а в д и в и й.

Зб.: ціле зілля з цвітом.

Пр.: побуджує апетит, секрецію слизівки, стягає.

Вк.: при катарі слизівки, хвороби печінки.

Зап.: напар, тинктура, компреси із свіжого листа до жилякуватих вередів.

Alchemilla vulgaris (Rosaceae)

Н а в о р о т е н ь з в и ч а й н и й.

Зб.: ціле зілля.

Пр.: заспокоює перистальтику, впливає на менорагію.

Вк.: катар грубої кишки, надто часті й сильні місячки.

Зап.: напар, зовнішньо до полоскання й на рани.

Allium cepa (Liliaceae)

Ц и б у л я з в и ч а й н а.

Зб.: цибульки і листя в найбільшому розвої.

Пр.: побуджує травлення, чистить слизь, сечогонна.

Вк.: замкнення стільця, хвороби кишок, кашель і хрипота, глисти, ретенція хлорків.

Зап.: найліпше терта сира цибуля або її сік з медом — 20—25 грамів денно.

Allium sativum (Liliaceae)

Ч а с н и к з в и ч а й н и й.

Зб.: цибульки.

Пр.: обнижує тиск крові, побуджує травлення, має вітаміни А, В і С, сильні сірчані сполуки, сечогонний, гальмує розвільнення.

Вк.: надтиснення, гостра бігунка, проти глистів, проти затруєння нікотиною, астма.

Зап.: зубки сирого часнику, сік, відвар, сироп, тинктура.

Althaea officinalis (Malvaceae)

М а л ь в а л і к а р с ь к а.

Зб.: головним чином коріння, але й листя та цвіт.

Пр.: заспокоює болі, запалення, лагодить, в корінні до 25% цукру і багато слизі.

Вк.: Запалення шиї й горлянки, катар дихалець, початок запалення легенів.

Зап.: напар, настій з коріння, свіже листя зовнішньо на вереди, чиряки.

Apium graveolens (Umbelliferae)

Селера звичайна.

Зб.: свіже зілля й овочі.

Пр.: першорядна сечогонна, багата на вітаміни, має глюкокінін.

Вк.: ревматизм і артритизм, діабет, побуджує місячку, побуджує мужеські статеві сили.

Зап.: сік свіжої рослини, напар з рослини й овочів.

Archangelica officinalis (Umbelliferae)

Дягиль аптекарський.

Зб.: коріння.

Пр.: побуджує секрецію слизівки травного й віддихового трактів.

Вк.: брак апетиту, катар шлунку, лінивість кишок, катар дихалець, анемія.

Зап.: холодний настій, корінь у порошок по 0,2—0,5 нараз кілька разів денно, салатка із свіжих пагінців.

Arctium Lappa (Compositae)

Лопух більший.

Зб.: сушене й свіже коріння.

Пр.: потогінне й сечогонне, розвільнює, очищує як сарсапарілля.

Вк.: прищі й гноїння на венеричному й скрофулічному тлі, фурункули, хронічні вереди, артритизм.

Зап.: найліпше сік із свіжого коріння, бо сушене менш діє, компреси.

Arctostaphylos Uva-ursi (Ericaceae)

Мучниця лікарська.

Зб.: листя.

Пр.: сечогонна, антисептична, стягає.

Вк.: запалення сечового тракту, навіть гнійне, опухи, мочення в ліжку, гонорея (разом з лупуліном).

Зап.: відвар, напар, спорошковане листя по 0,5 гр. 3—4 рази денно. Не давати при вагітності!

Aristolochia Clematitis (Aristolochiaceae)

Филинник звичайний.

Зб.: коріння й листя.

Пр.: прискішує гоєння ран, дає відпорність організму.

Вк.: лікування ран, особливо жилакуватого вереду гомілки.

Зап.: кількагодинний холодний настій; до компресів — відвар коріння й листя.

Arnica montana (Compositae)

Арніка гірська.

Зб.: коріння, цвіт, ціла рослина.

Пр.: зовнішньо — проти запалення і ресорбційне, внутрішньо — зміцнює працю б'ючок.

Вк.: побиття всякого роду з синцями, внутрішньо — загальне вичерпання по хворобі, навіть проти астми й коклюшу.

Зап.: напар із цвіту, відвар коріння, тинктура, внутрішньо не більш як 1—2 гр денно.

Artemisia Absinthium (Compositae)

Полин звичайний.

Зб.: свіжа й сушена рослина.

Пр.: побуджує апетит, зміцнює шлунок, поліпшує травлення, складень олійковий нищить глисти.

Вк.: брак апетиту, замкнення стільця в нервовців і недокрівців.

Зап.: напар, спорошковане зілля 0.1—0.2 кілька разів денно, тинктура, не давати при вагітності і слабих нирках.

Asparagus officinalis (Liliaceae)

Шпараги.

Зб.: коріння й прорості.

Пр.: дуже сечогонне.

Вк.: каміння нирок і пухиря, опухи, ревматизм, недомагання серцевого м'язу.

Зап.: свіжі прорості, сік, відвар. Не давати при хворобах м'якишу, нирок і артритизмі.

Avena sativa (Gramineae)

Овес сійний.

Зб.: ціла рослина в цвіті.

Пр.: заспокоює і зміцнює.

Вк.: вичерпання фізичне й нервове, на відвикнення від тютюну, алкоголю.

Зап.: тинктура, купелі при ревматизмі, поразеннях, люмбаго.

Bellis perennis (Compositae)

М о р о н т р и в а л и й.

Зб.: цвіт і пагінці.

Пр.: заспокоює нерви й корчі, побуджує перемену матерії.

Вк.: часті й болючі місячки, болі нирок і пухиря.

Зап.: напровесні — прорості, як салата. Сік, напар.

Berberis vulgaris (Berberidaceae)

К и с л и ч з в и ч а й н и й.

Зб.: свіжа кора, коріння, овочі.

Пр.: жовчогонне, протигарячкове.

Вк.: жовтячка, жовчеве й ниркове каміння, туберкульоза грубих кишок.

Зап.: відвар коріння, напар з кори, тинктура, сироп з овочів.

Betula alba (Betulaceae)

Б е р е з а біла.

Зб.: листя, сік.

Пр.: сечогонна, особливо при артритичнім типі, можливо розпускає ниркове каміння.

Вк.: запалення пухиря, артритизм, старіння.

Зап.: напар з сухого листя, свіжий сік по $\frac{1}{2}$ скл. 3—4 рази денно.

Calendula officinalis (Compositae)

К р о к и с л і к а р с ь к и й, н а г и д к а.

Зб.: цвіт.

Пр.: зовнішньо — гоїть і лагодить, внутрішньо — побуджує місячку, потогонне.

Вк.: рани, гнійні вереди, відмороження, фістули, внутрішньо — неправильні, малі місячки.

Зап.: напар, тинктура, масть, настій на оливі, гліцерині.

Cannabis sativa (Moraceae)

К о н о п л я з в и ч а й н а.

Зб.: рослина в цвіті, насіння.

Пр.: легко сечогонне, лагодить корчі, обнижує процент цукру в крові.

Вк.: хвороби нирок і пухиря, помічна при діабеті.
Зап.: »конопляне молочко« — відвар з насіння, напар з рослини.

Capsella Bursa-pastoris (Cruciferae)

Калиточник звичайний.

Зб.: рослина в цвіті.

Пр.: тамує кров, регулює обіг крові, протиартретичне.

Вк.: кровотечі всіх родів — з носа, пухиря, грудей, шлунку, нирок, гемороїдів.

Зап.: свіжа рослина, сік або напар з висушеної рослини, яка значно слабша від свіжої. Діє, як гідрастис, тільки менш брутално і не псує шлунку.

Carum Carvi (Umbelliferae)

Кмин польовий.

Зб.: свіжий овоч.

Пр.: побуджує травлення, виганяє вітри, побуджує творення молока.

Вк.: ослаблений шлунок дітей, метеоризм, замало корму в матерів.

Зап.: товчені свіжі овочі, напар, олія.

Chelidonium majus (Papaveraceae)

Зелемозень звичайний.

Зб.: рослина в цвіті.

Пр.: на гладкі м'язи діє, як папаверина, обнижує тиснення крові, жовчо- і сечогонна.

Вк.: хвороби печінки, болі ракові шлунку.

Зап.: тинктура, свіжий сік тільки назовні (отруйний!) до усунення бородавок, мозолів, впорски (болісні!).

Cichorium Intybus (Compositae)

Придорожник Петрів батіг.

Зб.: рослина й коріння.

Пр.: жовчогонне, побуджує слизівку травного тракту, має відживчий складень, інуліну.

Вк.: катар шлунку, жовтячка, застій печінки.

Зап.: листя, як салатка, свіжий сік, відвар коріння.

Claviceps purpurea Tulasne (Pyrenomycetes)

Споринь.

Зб.: цілий грибок (ріжки).

Пр.: впливає на всю гладку м'язівку вразу (матиці), особливо підчас вагітності, затискає судини, підносить тиск крові.

Вк.: по породі при атонічних кровотечах.

Зап.: порошок (0.3—1.0), відвар (2—4: 100), напар (2—8: 100), екстракт.

Cnicus benedictus (Compositae)

Хрестовий корінь.

Зб.: листя, коріння.

Пр.: зміцнює загально, жовчогонне, протигарячкове, діє по-дібно, як *Quassia amara*.

Вк.: катарі кишок і шлунку, жовтячка, малярія.

Зап.: відвар, тинктура.

Colchicum autumnale (Liliaceae)

Пізноцвіт осінній.

Зб.: насіння й цибульки.

Пр.: отрута капілярів, жовчогонне, легко викликає кровотечу з нирок, брак сечі.

Вк.: артритизм, суглобові болі.

Зап.: тинктура, а крім того втирання в мастях і оліях.

Convallaria majalis (Liliaceae)

Конвалія майова.

Зб.: рослина в цвіті.

Пр.: діє, як строфантіна; сильно сечогонне, підносить тиск крові, ритмізує, кумуляція.

Вк.: аритмія, водянка, ослаблення й нервовість серцевого м'язу.

Зап.: тинктура і втирання в околицю серця.

Crataegus Oxyacantha (Rosaceae)

Глід звичайний.

Зб.: цвіт, овочі, листя.

Пр.: заспокоює нерви серця й судин, протикорчеве, зрівноважує працю симпатичного нерву і сонцевого спльоту.

Вк.: ослаблення серця, надтиск, ангіна пекторіс, до певної міри трохи заступає наперсник і ефедру.

Зап.: тинктура, напар.

Cucurbita Pepo (Cucurbitaceae)

Д и н я. Г а р б у з.

Зб.: насіння. М'ясиво овочу.

Пр.: насіння усуває лентові глисти, м'ясиво сечогонне.

Вк.: проти теній, добрий для дітей і вагітних, плодовий м'якуш проти опухів.

Зап.: ядра насіння, як молочко або паста, — по 5—6 годинах — на очищення. М'ясиво в великій кількості (до 3-х кг денно) в різних формах.

Cynara scolymus (Compositae)

А р т и ш о к.

Зб.: листя.

Пр.: сильно жовчогонне і сечогонне.

Вк.: запалення печінки, хвороба нирок з малою кількістю сечі.

Зап.: відвар, пігулки з екстракту.

Daucus Carota (Umbelliferae)

М о р к в а з в и ч а й н а.

Зб.: коріння.

Пр.: має вітаміни А, В і С, протиглисна, лагодить подразнену слизівку травного тракту.

Вк.: брак вітамінів, дрібні глисти, запалення грубої кишки, гемороїди.

Зап.: сира, терта або свіжий сок; варена, дієтична, компреси з свіжої на гемороїди.

Digitalis purpurea (Scrophulariaceae)

Н а п е р с н и к ч е р в о н и й.

Зб. листя.

Пр.: поліпшення серцевої дії в систолі й діастолі, побільшення поємності пульсу і сповільнення аж до серцевого блоку.

Вк.: недомагання серця, брак компенсації.

Зап.: напар, тинктура, порошок, екстракт. Найліпше з цілої рослини (з усіх глюкозидів, а не окремих глюкозидів).

Drosera rotundifolia (Droseraceae)

Р о с и ч к а к р у г л о л и с т а.

Зб.: рослина в цвіті.

Пр.: заспокоює корчі, зменшує число пароксизмів в коклюші, на відкашляння.

Вк.: спазматичний кашель, коклюш, астма.

Зап.: напар, тинктура, сироп.

Ephedra vulgaris (Gnetaceae)

С т а в ч а к з в и ч а й н и й.

Зб.: вся рослина (у нас рідка і тільки на південному сході України, як »калмицький чай«).

Пр.: спеціально протиастматична, слабший, але триваліший вплив від адреналіни.

Вк.: астма дихалець, підтиск крови, алергії.

Зап.: настій, тинктура, екстракт.

Equisetum arvense (Equisetaceae)

Х в о щ п о л ь о в и й.

Зб.: ціла рослина.

Пр.: має багато крем'янки, сечогонна, протикровотечна.

Вк.: хвороби нирок і пухиря, опухи, початок туберкульози легень.

Зап.: відвар, сік із свіжої рослини, порошок (1—2 грами 3—4 рази денно) в компресах проти запалення повік, на рани.

Erythraea Centaurium (Gentianaceae)

Ж а р к а с е р е д у ш н и к.

Зб.: ціла рослина.

Пр.: гірка і стягає, зміцнює шлунок і кишки.

Вк.: ослаблення шлунку й кишок по хворобах, диспепсія, надкисленість, гемороїди.

Зап.: напар, порошок, тинктура.

Euphrasia officinalis (Scrophulariaceae)

О ч а н к а з в и ч а й н а.

Зб.: рослина в цвіті.

Пр.: добре впливає на очі й повіки.

Вк.: катарі повік, надмірна праця очей, сухий катар носа й горлянки.

Зап.: зовнішньо на компреси — відвар, внутрішньо — напар.

Foeniculum vulgare Miller (Umbelliferae)

К о п р і й л і к а р с ь к и й. — К р і п.

Зб.: коріння, овочі, рослина.

Пр.: корінь добре сечогонний, овочі побуджують секрецію слизівки шлунку, грубої кишки і нирок.

Вк.: недуги кишок і шлунку, головно в дітей, катар дихалець, астма, коклюш; ліпша від ганусу.

Зап.: товчені овочі в напарі й відварі, напар коріння, вода, тинктура.

Fumaria officinalis (Papaveraceae)

Димниця звичайна.

Зб.: рослина в цвіті.

Пр.: потогонна, впливає на секрецію шлунку, нирок і шкіри.

Вк.: хвороба печінки, хронічне замкнення стільця, екземи й скрофулічні висипки.

Зап.: настій, напар, сік. Давати не довше, як 2—3 тижні, бо приходить шкідлива кумуляція.

Galega officinalis (Leguminosae)

Козлятник звичайний.

Зб.: рослина в цвіті.

Пр.: сечо- й погонна, побуджує секрецію молока, обнижує процент цукру в крові.

Вк.: цукрова хвороба, однак обіч треба давати інсуліну.

Зап.: напар, екстракт.

Gentiana lutea (Gentianaceae)

Свічурник жовтий.

Зб.: коріння.

Пр.: складень генціопікрина забиває заразки малярії, побуджує секрецію травного тракту, особливо шлунку, протигарячкова, жовчогонна.

Вк.: диспепсія, недокрів'я, ослаблення загальне організму й травлення, малярична гарячка.

Зап.: відвар, напар, настій, порошок, тинктура, екстракт.

Geum urbanum (Rosaceae)

Гребінник звичайний.

Зб.: рослина в цвіті й коріння.

Пр.: ароматизує, стягає (40% танніни), протиболева, протигарячкова.

Вк.: катар шлунку й кишок з гарячкою, дисентерія, тиф черевний.

Зап.: відвар, напар, разом з корою білої верби заступає хіну в 30% — 20%.

Glechoma hederacea (Labiatae)

Котячка розхідниця.

Зб.: рослина в цвіті.

Пр.: впливає на секрецію слизівки, віддихового тракту й сечового пухиря.

Вк.: катар дихалець хронічний, астма.

Зап.: сік, напар.

Gnaphalium arenarium (Compositae)

Солом'янка піскова.

Зб.: цвіт.

Пр.: жовчогонне, зміцнює травний тракт.

Вк.: запалення жовчових доріг.

Зап.: напар із цвіту, тинктура.

Hedera Helix (Araliaceae)

Прочитан звичайний.

Зб.: листя.

Пр.: має розпускати каміння, сечо- й жовчогонна.

Вк.: скрофульоза, рахіт, ревматизм.

Зап.: настій, напар, тинктура; зовнішньо — сік на мозолі.

Herniaria glabra (Caryophyllaceae)

Кильник звичайний.

Зб.: рослина в цвіті.

Пр.: сильно сечогонна, проти корчів.

Вк.: катар сечового пухиря, гонорея, опухи.

Зап.: настій, напар, відвар; в більшій кількості шкодить (сапоніни!).

Humulus lupulus (Moraceae)

Хміль звичайний.

Зб.: шишки цвіту, лупулін.

Пр.: насонна й заспокійлива, сечогонна, гірка на зміцнення.

Вк.: надмірне статеве побудження, полюції, онанія, нічне мочення, безсонниця, корчі шлунку, атонічна диспепсія.

Зап.: напар, порошок, тинктура.

Hypericum perforatum (Hypericaceae)

Іванок прозірник.

Зб.: цвіт і ціла рослина.

Пр.: побуджує секрецію, проти запалення, впливає на нерви вегетативні кишкового тракту.

Вк.: нервова диспепсія, нервове запалення грубої кишки, дисменорея, рани й вереди.

Зап.: напар, сік, олія.

Iris versicolor (Iridaceae)

Коситень.

Зб.: коріння.

Пр.: заспокійлива, проти корчів, впливає на панкреас.

Вк.: мігрена, помічна при діабеті, ішіяс.

Зап.: порошковане коріння.

Juglans regia (Juglandaceae)

Горіх волоський.

Зб.: листя, плодова кора, овочі.

Пр.: зміцнює шлунок, протиглистова, проти недокрів'я, складень югльона добре впливає на шкірні хвороби.

Вк.: скрофульоза, хронічні екземи особливо в дітей, фурункульоза, недокрів'я, лентові глисти.

Зап.: напар і відвар з листя, олія проти лентових глистів, купелі на зміцнення з листя.

Juniperus communis (Cupressaceae)

Ялівець звичайний.

Зб.: ягоди.

Пр.: побуджує секрецію шлунку, нирок та віддихового тракту, ягоди мають до 36% цукру.

Вк.: хвороби дихалець, пухиря, катар шлунку.

Зап.: сік з ягід, напар, сироп, — не багато, бо draжнить нирки.

Lamium album (Labiatae)

Медунка біла.

Зб.: цвіт, ціла рослина.

Пр.: впливає на місячку і обіг крові в жіночих статевих органах.

Вк.: зменшування місячки.

Зап.: сік, напар, тинктура.

Levisticum officinale Koch (Umbelliferae)

Любисток звичайний.

Зб.: коріння.

Пр.: сечо-жовчо-вітрогонна, протикорчева.

Вк.: погане травлення, хвороба нирок.

Зап.: напар.

Linum usitatissimum (Linaceae)

Льон сійний.

Зб.: насіння.

Пр.: побуджує рух грубої кишки, лагодить корчі, дуже легко розвільнює, проти запалень.

Вк.: катар кишок, навіть при вередах кишок, каміння нирок і жовчові, попарення.

Зап.: напар, олія, товчене насіння в відварі з молоком.

Lycopodium clavatum (Lycopodiaceae)

Прядич пелешник.

Зб.: зародники.

Пр.: протикорчева, сечогонна.

Вк.: корчі сечового пухиря, артритизм.

Зап.: напар.

Malva silvestris (Malvaceae)

Слиз лісовий.

Зб.: цвіт, листя.

Пр.: слизь улегшує стілець, легко розвільнює.

Вк.: нежит горла, шлунку.

Зап.: напар, осолоджений медом, для дітей.

Marrubium vulgare (Labiatae)

Шанта звичайна.

Зб.: ціла рослина.

Пр.: розріджує флегму, побуджує апетит.

Вк.: хронічні нежити горла й дихалець, астма.

Зап.: відвар, тинктура, настій.

Matricaria Chamomilla (Compositae)

Рум'янець щирий.

Зб.: цвіт.

Пр.: заспокійлива, протиболева, протикорчева, регулює місячку.

Вк.: при мігрені (дуже міцний напар), невралгія нервів лица (порошок до 3 — 4 грамів), здуття кишок, шлунку, болі й корчі дітей, як починають діставати зуби.

Melissa officinalis (Labiatae)

Ройник звичайний.

Зб.: листя.

Пр.: легко потогонне, побуджує травлення, заспокоює нерви.

Вк.: нервовість шлунку, диспепсія, ангіна пекторіс, гістерія, зовнішньо — втирання олії проти ревматизму.

Зап.: напар, олія.

Mentha piperita (Labiatae)

М'ята перцева.

Зб.: листя.

Пр.: головний складень — ментоль. Анестезує нерви дотикові і частинно боліві; протиферментаційна, жовчогонна.

Вк.: атонія й болі травного тракту, рвоти, здуття, хвороби печінки й жовчевого пухиря.

Зап.: напар, олія.

Menyanthes trifoliata (Gentianaceae)

Бібник трилисник.

Зб.: листя.

Пр.: побуджує секрецію шлунку, кишок, печінки, можливо лікує воло.

Вк.: погане травлення, хвороба печінки, артритизм.

Зап.: напар, відвар, порошок, тинктура.

Nasturtium officinale R. Brown (Cruciferae)

Настурція звичайна.

Зб.: ціла рослина, але свіжа.

Пр.: сік обнижує процент цукру в крові.

Вк.: скорбут, діабет, скрофульоза.

Зап.: свіжий сік має в собі фосфор, йод, залізо — ($\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ скл. денно), салатка.

Nerium Oleander (Apocynaceae)

Олеандер.

Зб.: листя.

Пр.: збільшує поємність удару серця, нормалізує ритм.

Вк.: стеноза мітральна серця, старече безсилля, — не вільно при ангіні пекторіс.

Зап.: напар, тинктура, не дає кумуляції.

Nymphaea alba (Nymphaeaceae)

У м и ч бі л и й.

Зб.: цвіт, корняк.

Пр.: цвіт заспокоює полову надвразливість, корняк — проти безсонниці.

Вк.: статева неврастенія, безсонниця.

Зап.: напар, сироп, екстракт з коріння, тинктура.

Ocimum basilicum (Labiatae)

В а с и л ь о к п а х у ч и й.

Зб.: цвіт, ціла рослина.

Пр.: зміцнює шлунок, поліпшує травлення.

Вк.: хронічне запалення шлунку, здуття й корчі шлунку.

Зап.: напар.

Oenanthe aquatica Lmk. *Phellandrium* Lmk. (Umbelliferae)

О м е ж н и к в о д я н и й.

Зб.: насіння.

Пр.: на відкашлювання, заспокійливе, легко сечогонне.

Вк.: за давнені нежити дихалець, навіть гнійні; коклюш, запалення легенів.

Зап.: напар, тинктура.

Ononis spinosa (Leguminosae)

В о в ч а к к о л ю ч и й.

Зб.: коріння, ціла рослина.

Пр.: сечогонна, гірка й побуджує секрецію слизівки травного тракту.

Вк.: запалення пухиря, опухи.

Зап.: відвар коріння або цілої рослини.

Petroselinum sativum Hoffmann (Umbelliferae)

П е т р у ш к а з в и ч а й н а.

Зб.: коріння, овочі.

Пр.: головний складень апіоль, заспокоює й обезболює місячки, взагалі ж викликає рівномірну працю гладких м'язів кишок і пухиря.

Вк.: болісна місячка, брак місячки.

Зап.: напар, сік, сироп, екстракт, не давати при запаленні нирок.

Phaseolus vulgaris (Leguminosae)

Квасоля звичайна.

Зб.: лущиння, овочі.

Пр.: добре сечогонне, обнижує процент цукру в крові.

Вк.: ревматизм суглобів, артритизм.

Зап.: відвар.

Picea excelsa Link. (Pinaceae)

Смерека стрімка.

Зб.: бруньки, живиця.

Пр.: ароматичний складень — терпентина розріджує флегму легень.

Вк.: хронічні запалення дихалець, навіть гнійні.

Зап.; міцний напар, сироп, — відвар до купелів.

Pimpinella Anisum (Umbelliferae)

Бедрінець ганус, ганиж.

Зб.: овочі.

Пр.: головний складень — анетоль, спочатку побуджує кишки, потім ошоломлює, побуджує молочні залози й місячкування.

Вк.: корчевий стан кишок на тлі нервовім, метеоризм, брак корму в матерів.

Зап.: відвар, порошок, тинктура, не зavelики дози!

Pimpinella magna (Umbelliferae)

Бедрінець великий.

Зб.: коріння.

Пр.: побуджує секрецію слизівок дихалець і шлунку та кишок.

Вк.: катаральна астма дихалець, катар шлунку.

Зап.: напар, тинктура.

Pinus silvestris (Pinaceae)

Сосна звичайна.

Зб.: бруньки, живиця.

Пр.: бруньки мають коло 20% живиці і коло 25% оліюку, де головний складень — терпентина.

Вк.: хронічний нежит дихалець, скрофульоза, фурункульоза.

Зап.: напар, тинктура, впорски терпентини, купелі з бруньок.

Plantago lanceolata (Plantaginaceae)

Ба б ка ланцетув а та.

Зб.: листя.

Пр.: зміцнює апетит, гальмує кровотечі, розріджує флегму, протикорчева, легко розвільнює.

Вк.: хронічна нежить дихалець, астма, коклюш, брак стільця.

Зап.: сік, відвар, салатка.

Polygala amara (Polygalaceae)

К о р е ш н и к г і р к и й.

Зб.: ціла рослина, коріння.

Пр.: має сапоніни, подібне до сенегі, розріджує флегму, побуджує секрецію.

Вк.: хронічні хвороби дихалець, ліниве травлення, астма.

Зап.: відвар, екстракт.

Polygonum aviculare (Polygonaceae)

Д р я с е н п о д о р о ж н и к.

Зб.: ціла рослина, коріння.

Пр.: сечо-жовчогонна; корінь заступає ратанію, багато крем'янки.

Вк.: гострі хвороби кишок.

Зап.: напар, відвар.

Polygonum Bistorta (Polygonaceae)

Д р я с е н р а ч и н е ц ь.

Зб.: коріння.

Пр.: головний складень — танніна (до 20%), затискає судини, стягає.

Вк.: внутрішньо — початки туберкульози кишок, зовнішньо — гемороїди, жіночі впливи.

Зап.: відвар, екстракт, порошок.

Polygonum hydropiper (Polygonaceae)

Д р я с е н г і р ч а к.

Зб.: ціла рослина.

Пр.: збільшує липкість крові, протибольове.

Вк.: кровотечі при фібромах, ендометритах, дисменорея.

Зап.: екстракт, свіжий сік, порошок; висушена — дуже втрачає на лікувальній силі.

Potentilla Anserina (Rosaceae)

Перстач гусятник.

Зб.: ціла рослина.

Пр.: стягає, проти кровотеч.

Вк.: розвільнення, дисентерія, корчі шлунку й кишок.

Зап.: відвар.

Primula officinalis Hill (Primulaceae)

Первенець лікарський.

Зб.: коріння, цвіт.

Пр.: складні сапонінові розріджують флегму, легко розвільнює.

Вк.: пневмонія, запалення дихалець, зовнішньо — потовчення.

Зап.: відвар, тинктура, екстракт. Є випадки кропивниці по відварі!

Prunus spinosa (Rosaceae)

Тернина.

Зб.: цвіт, листя, ягоди.

Пр.: лагодить, легко розвільнює, сечогонна.

Вк.: болісні розвільнення на початку, болі сечового пухиря.

Зап.: напар, настій.

Pulmonaria officinalis (Borraginaceae)

Щемелина звичайна.

Зб.: ціла рослина.

Пр.: розріджує флегму, мінералізує організм.

Вк.: хвороби легень і дихалець.

Зап.: відвар.

Quercus Robur (Fagaceae)

Дуб черешковий.

Зб.: жолуді, кора молодих галузок, нарости на листях.

Пр.: головні складні — танніни — дратвлять слизівку травного тракту.

Вк.: в гарячках — як складень »французької хіни« (кора дубова, корінь свічурника, рум'янець), жіночі впливи.

Зап.: настій і відвар — зовнішньо, порошок кори — внутрішньо, нарости на листках — складень в південних солодоцях на отовщення.

Raphanus sativus (Cruciferae)

Р е д ь к а г о р о д н я.

Зб.: коріння.

Пр.: побуджує секрецію слизівки кишок і дихалець, а спеціально жовчі.

Вк.: нежитова жовтячка, холянгіт, холецистит.

Зап.: сік, терта редька, сироп. Може дуже подразнити нирки!

Rhamnus Frangula (Rhamnaceae)

К р у ш и н а з в и ч а й н а.

Зб.: кора (1—2 роки мусить полежати).

Пр.: складень — антрахінон, як і в рабарбарі, — прочистливий і жовчогонний.

Вк.: замкнення стільця, застій жовчі.

Зап.: порошок, напар, відвар, настій, екстракт.

Rosa canina (Rosaceae)

Р о ж а п о л ь о в а. Ш и п ш и н а.

Зб.: овочі.

Пр.: кора овочів багата на вітамін Ц, що зберігається порівнюючи тривало, легко розвільнює, сечогонна.

Вк.: хвороби нирок і пухиря, легкий нежит шлунку.

Зап.: напар, як чай, мармеляда.

Rosmarinus officinalis (Labiatae)

Р о з м а й р и н л і к а р с ь к и й.

Зб.: цвіт, листя.

Пр.: ароматична, заспокійлива, протиздуттева.

Вк.: погане травлення, аменорея.

Зап.: напари до купелів, олія, напар.

Rumex acetosa (Polygonaceae)

Щ а в і й п у т я т н и к.

Зб.: листя.

Пр.: сечо- і жовчогонна, багата на вітаміни.

Вк.: ліниве травлення, хвороби шкіри.

Зап.: напар, салатка. Побільшує нахил до творення каменів, погіршує артритизм.

Salix alba (Salicaceae)

В е р б а б і л а.

Зб.: кора, бруньки.

Пр.: в корі — складень саліциліна, що зміцнює й заспокоює нерви.

Вк.: настій з бруньок на безсонницю, відвар з кори проти гарячки.

Зап.: порошок, настій, відвар.

Salvia officinalis (Labiatae)

Ш а л в і я л і к а р с ь к а.

Зб.: листя.

Пр.: складень — листя — камфора, лагодить запалення слизівки, на потові залози впливає гальмівно, танніна в шалві зміцнює загально.

Вк.: зовнішньо — до полоскань горла і при жіночих впливах, внутрішньо при пітливісті й анемії і надмірі корму в матерів.

Зап.: напар, настій, відвар, тинктура.

Sambucus nigra (Caprifoliaceae)

Б у з и н а ч о р н а.

Зб.: кора, корінь, цвіт, стрижень стовбура, ягоди.

Пр.: цвіт потогонний і розвільнює, коріння й кора — дуже сечогонна.

Вк.: гарячка, грипа, суглобовий ревматизм.

Зап.: відвар, настій, напар, мармеляда з ягід.

Saponaria officinalis (Caryophyllaceae)

М и л ь н и к з в и ч а й н и й.

Зб.: корінь, ціла рослина.

Пр.: побуджує секрецію всіх залоз (сапоніни), розріджує флегму.

Вк.: скрофулоза, артритизм, сухий кашель.

Зап.: холодний настій, пізніш коротко заварити. Сапоніни дражнять слизівку шлунку!

Solidago Virgaurea D. C. (Compositae)

В о с к о б о й н а з в и ч а й н а.

Зб.: ціла рослина.

Пр.: сечогонна, можливо, що розпускає ниркове й пухиреве каміння.

Вк.: хвороби нирок, каміння ниркове, хвороби простати, артритизм.

Зап.: напар, відвар.

Spiraea ulmaria (Rosaceae)

Л а б а з н и к п р а в д и в и й. Т а в о л г а.

Зб.: цвіт, листя.

Пр.: головний складень — саліцилова кислота й танніна, тому сечо- й потогонна, стягає.

Вк.: артритизм, суглобовий ревматизм.

Зап.: міцний напар.

Symphytum officinale (Borraginaceae)

Г а в'я з ж и в о к і с т.

Зб.: коріння.

Пр.: стягає, очищує флегму, гоїть (алянтоїна), свіжий сік дає відпорність дітям.

Вк.: вереди шлунку, запалення кишок, туберкульоза кишок, запобігання хвороб у малих дітей.

Зап.: настій з сушеного коріння на 5 — 6 годин, свіжий сік, сироп. Не подавати разом із рослинами, що мають танніну, бо це стинає слизь живокосту.

Tanacetum vulgare (Compositae)

В о р о т и ш р а н н и к.

Зб.: цвіт, овочі.

Пр.: Має глистовбійчі складні, може заступити сантоніну.

Вк.: проти глистів, здуття.

Зап.: напар, овочі в порошок. Не вільно давати при вагітності.

Taraxacum officinale Weber (Compositae)

К у л ь б а б а з в и ч а й н а.

Зб.: коріння, сік.

Пр.: сік побуджує жовчевий пухир до скорчу, тому жовчогонна, але механічно.

Вк.: хронічні хвороби жовчевих доріг.

Зап.: салатка, найліпше свіжий корінь в екстракті або свіжий сік, бо після сушення — малоцінна рослина.

Thymus Serpyllum (Labiatae)

Ч а б р и к м а т е р и н к а.

Зб.: ціла рослина.

Пр.: головний складень, тимоль, глистовбивчий, розріджує флегму.

Вк.: глисто-аскариди, хронічні катари дихалець.

Зап.: напар, тинктура і стосувати впродовж тижня, коли — на глисти.

Tilia platyphyllos Scop. (Tiliaceae)

Л и п а ш и р о к о л и с т а.

Зб.: цвіт.

Пр.: головний складень — ароматичний олійок і слизь та цукор, заспокоює, присипляє.

Вк.: нервовість, мігрена, коклюш.

Зап.: напар, купелі з напару цвіту, вугілля при здутті.

Trigonella Foeniculum - graecum (Leguminosae)

Б у р к у н г р е ц ь к е с і н о.

Зб.: насіння.

Пр.: зміцнює травлення, розріджує флегму.

Вк.: ослаблення, худість особливо в дітей; до певної міри заступає арсен, фосфор і залізо.

Tussilago Farfara (Compositae)

П і д б і л з в и ч а й н и й.

Зб.: цвіт, ціла рослина.

Пр.: її складні, живиці й слизь, облегшують відкашлювання.

Вк.: гостре запалення дихалець.

Зап.: напар з цвіту, відвар з рослини.

Urtica dioica (Urticaceae)

К р о п и в а в е л и к а.

Зб.: ціла рослина (листя).

Пр.: пекучість від мурашиної кислоти, побуджує травлення, звужує судини, обнижує процент цукру в крові.

Вк.: розвільнення, брак апетиту, недокрів'я, кровотечі, діабет, кропивниця.

Зап.: напар, свіжий сік, салатка з верхівель.

Vaccinium Myrtillus (Ericaceae)

Ч о р н и ц я.

Зб.: ягоди.

Пр.: вартісна своїми антоціановими складними, бактеріо-
вбивча, протиферментаційна, гальмує кровотечі.

Пк.: гостре запалення кишок, вереди в роті, кровотечі з гемо-
роїдів.

Зап.: відвар, тинктура.

Valeriana officinalis (Valerianaceae)

О д о л я н л і к а р с ь к и й.

Зб.: коріння.

Пр.: обнижує напруження нерву пневмогастричного, заспо-
коює, сповільнює ритм серця, зміцнює скорч серцевого
м'язу, глистогонна.

Вк.: надвразливість нервів, серця та судин.

Зап.: холодний настій, тинктура, порошок.

Verbascum phlomoides (Scrophulariaceae)

Д і в и н а з в и ч а й н а.

Зб.: цвіт.

Пр.: лагодить подразненні слизівки трактів віддихового й трав-
ного.

Вк.: запалення горла, дихалець, слизівки кишок.

Зап.: напар (добре перецідити через полотно!).

Viola odorata (Violaceae)

Ф і я л к а п а х у ч а.

Зб.: цвіт.

Пр.: розріджує флегму в дихальцях, легко сечогонна.

Вк.: легкі катары дихалець у дітей, коклюш.

Зап.: напар.

Viola tricolor (Violaceae)

Ф і я л к а т р и б а р в н а. Б р а т к и.

Зб.: цвіти, ціла рослина.

Пр.: головний складень — метильовий саліцилян, сечогонний,
дуже надається для дітей.

Вк.: артритизм із шкірною висипкою, скрофульоза.

Зап.: напар з цвіту, відвар з рослини.

Viscum album (Loranthaceae)

О м е л а бі л а.

Зб.: листя, ціла рослина (найкраща з глоду й яблуні).

Пр.: головний складень — сапоніни — обнижує тиск крові, лагідніша і триваліша від натрієм нітрозум, гальмує кровотечі.

Вк.: надтиск крові, кровотечі з легень, кишок, по породах.

Зап.: порошок, екстракт, тинктура.

Xeranthemum annuum (Compositae)

Безсмертник річний.

Зб.: цвіт напіврозквітлий, рослиня.

Пр.: зміцнення серцевого м'язу, піднесення тиску крові.

Вк.: недокрів'я серцевого м'язу із спадком тиску.

Зап.: напар, тинктура.

Zea Mays (Gramineae)

К у к у р у д з а. П ш е н и ч к а.

Зб.: стигмата («волося»).

Пр.: сечогонна, лагодить болі пухири.

Вк.: опухи, хвороби пухири, пісок і каміння в нирках.

Зап.: відвар, екстракт.

ГРУПИ ВАЖНІШИХ РОСЛИН

(*Adstringentia*. — *Amara*. — *Analgetica*. — *Antiasthmatica*. — *Antidiabetica*. — *Antidyscratica*. — *Antidysmenorrhoeica*. — *Antirheumatica*. — *Antithyreotoxicosa*. — *Anthelmintica*. — *Aromatic*. — *Cardiaca* - *Vasculosa*. — *Cholagoga*. — *Derivantia*. — *Diaphoretica*. — *Diuretica*. — *Emmenagoga*. — *Expectorantia*. — *Haemostatica*. — *Laxantia*. — *Narcotica*. — *Nervina*. — *Stomachica*. — *Tonica*).

ADSTRINGENTIA

Quercus Robur.

Vaccinium Myrtillus.

Juglans regia.

Corylus avellana.

Geum urbanum.

Betula alnus.

Aesculus Hippocastanum.

Capsella Bursa-pastoris.

Achillea Millefolium.

Polygonum aviculare.

Polygonum Bistorta.

Potentilla erecta.

Lamium album.

Cornus mas.

Mespilus germanica.
Cydonia vulgaris.
Agrimonia eupatoria.
Rosa gallica.
Fragaria vesca.

Hypericum perforatum.
Vitis vinifera.
Urtica dioica.
Symphytum officinale.
Lythrum Salicaria.

AMARA

Gentiana lutea.
Gentiana centaurium.
Lichen islandicus.
Artemisia Absinthium.
Artemisia vulgaris.
Centaurea calcitrapa.
Polygala amara.
Menyanthes trifoliata.
Berberis vulgaris.

Cnicus benedictus.
Vinca minor.
Humulus lupulus.
Marrubium vulgare.
Rumex crispus.
Cichorium Intybus.
Fumaria officinalis.
Calendula officinalis.
Taraxacum officinale.

ANALGETICA

Aconitum Napellus.
Anemone Pulsatilla.
Hypericum perforatum.
Chelidonium maius.

Mentha piperita.
Menyanthes trifoliata.
Petroselinum sativum.
Matricaria Chamomilla.

ANTIASTHMATICA

Arnica montana (cave!)
Potentilla Anserina.
Chelidonium majus.

Ephedra vulgaris.
Pimpinella Anisum.
Pimpinella saxifraga.
Datura Stramonium

ANTIDIABETICA

Galega officinalis.
Vaccinium Myrtillus.
Lamium album.
Nasturtium officinale.

Avena sativa.
Allium cepa.
Phasaeolus vulgaris.
Polygonatum multiflorum.

Dietetica diabetica. (Tubera Inulae Helenii, Rad. Taraxaci off., Rad. Cichorei Int., Cynara scolymus, Manna Fraxini orni).

ANTIDYSCRATICA

Achillea Millefolium.
Allium sativum.
Betula verrucosa.

Cichorium Intybus.
Fucus vesiculosus.
Juniperus communis.

<i>Ononis spinosa.</i>	<i>Polygonum aviculare.</i>
<i>Pirus Malus.</i>	<i>Solanum Dulcamara.</i>
<i>Rhamnus catharticus et Frang.</i>	<i>Triticum repens.</i>
<i>Sambucus Ebulus et nigra.</i>	<i>Urtica urens et dioica.</i>
<i>Taraxacum officinale.</i>	<i>Viola tricolor.</i>
<i>Equisetum arvense.</i>	<i>Spirea ulmaria.</i>

ANTIDYSMENORRHOICA

<i>Achillea Millefolium.</i>	<i>Melissa officinalis.</i>
<i>Artemisia vulgaris.</i>	<i>Hypericum perforatum.</i>
<i>Matricaria Chamomilla.</i>	<i>Stachys palustris.</i>

ANTIRHEUMATICA (interna)

<i>Salix alba.</i>	<i>Spirea ulmaria.</i>
<i>Populus nigra.</i>	<i>Fraxinus excelsior.</i>

ANTITHYREOTOXICOSA

<i>Rhizom. Graminis.</i>	<i>Fucus vesiculosus (Cave!).</i>
<i>Quercus Robur.</i>	<i>Allium sativum.</i>

ANTHELMINTICA

<i>Polystichum Filix mas.</i>	<i>Artemisia Absinthium.</i>
<i>Tanacetum vulgare.</i>	<i>Matricaria discoidea.</i>
<i>Chenopodium anthelminticum.</i>	<i>Allium sativum.</i>
<i>Cucurbita Pepo.</i>	<i>Thymus Serpyllum.</i>
<i>Artemisia abrotanum.</i>	<i>Juglans regia.</i>
	<i>Daucus Carota.</i>

AROMATICA

<i>Pimpinella Anisum.</i>	<i>Archangelica officinalis.</i>
<i>Anethum foeniculum.</i>	<i>Mentha piperita.</i>
<i>Carum Carvi.</i>	<i>Melissa officinalis.</i>
<i>Anethum graveolans.</i>	<i>Origanum vulgare.</i>
<i>Coriandrum sativum.</i>	<i>Salvia officinalis.</i>
<i>Cuminum Cyminum.</i>	<i>Thymus vulgaris.</i>
<i>Apium petroselinum.</i>	<i>Heracleum Sphondylium.</i>
<i>Tropaeolum maius.</i>	<i>Cochlearia Armoracia.</i>
<i>Eruca sativa.</i>	<i>Cochlearia officinalis.</i>

CARDIACA - VASCULOSA

Adonis vernalis.
Convallaria maialis.
Crataegus Oxyacantha.
Nerium Oleander.
Leonurus cardiaca.

Digitalis lanata.
Digitalis purpurea.
Xeranthemum annuum.
Viscum album.
Pimpinella saxifraga.

CHOLAGOGA

Cichorium Intybus.
Gentiana lutea.
Polypodium vulgare.
Rhamnus Frangula.

Taraxacum officinale.
Gnaphalium arenarium.
Arctium Lappa.
Raphanus sativus.

DERIVANTIA

Arnica montana.
Sinapis nigra.
Chelidonium majus.

Anemone nemorosa.
Bryonia dioica.
Juniperus Sabina.

DIAPHORETICA

Solanum Dulcamara.
Borrage officinalis.
Spiraea Filipendula.
Sambucus nigra.

Tilia europea.
Viola tricolor.
Aconitum Napellus.
Robinia Pseudo-acacia.

DIURETICA

Petroselinum sativum.
Apium graveolans.
Asparagus officinalis.
Ruscus aculeatus.
Populus nigra.
Ononis spinosa.
Zea Mays.
Triticum repens.

Levisticum officinale.
Sambucus nigra.
Betula alba.
Arbutus Uva-ursi.
Equisetum arvense.
Phaseolus vulgaris.
Juniperus communis.
Allium cepa

EMMENAGOGA

Calendula officinalis.
Ruta graveolens (!)
Hypericum perforatum.

Artemisia Absinthium.
Apium graveolens.
Senecio Jacobea.

EXPECTORANTIA

Althaea officinalis.
Tussilago Farfara.
Cetraria islandica.
Viola odorata.
Verbascum thapsus.
Hyssopus officinalis.
Inula Helenium.

Pinus silvestris.
Primula officinalis.
Polygala amara et vulgaris.
Galeopsis grandiflora.
Malva silvestris.
Allium sativum et cepa.
Thymus vulgaris et Serpyllum.

HAEMOSTATICA

Capsella Bursa-pastoris.
Claviceps purpurea.

Polygonum hydropiper.
Urtica urens.
Achillea Millefolium.

LAXANTIA (purgantia)

Polypodium vulgare.
Linum usitatissimum.
Rosa canina.
Sambucus nigra.
Taraxacum officinale.
Glycyrrhiza glabra.

Rhamnus catharticus.
Rhamnus Frangula.
Rheum Rhaponticum.
Malva silvestris.
Convolvulus arvensis.
Bryonia dioica.

NARCOTICA

Lactuca virosa.
Papaver somniferum album.
Eschscholtzia californica.
Hyoscyamus niger.

Papaver Rhoëas.
Passiflora incarnata.
Nymphaea alba.
Atropa Belladonna.
Datura Stramonium.

NERVINA

Valeriana officinalis.
Crataegus Oxyacantha.
Tilia europaea.
Gallium verum.
Solanum nigrum.
Humulus lupulus.

Matricaria Chamomillae.
Rosmarinus officinalis.
Lavandula spica.
Melilotus officinalis.
Salix alba.
Asperula odorata.

STOMACHICA

Acorus Calamus.

Aesculus Hippocastanum.

Agrimonia eupatoria.

Archangelica officinalis.

Berberis vulgaris.

Cetraria islandica.

Juglans regia.

Marrubium vulgare.

Cnicus benedictus.

Trifolium fibrinum.

TONICA (= amara)

Trigonella Foenum-graecum.

Geum urbanum.

Vitis vinifera.

ЛАТИНСЬКО - УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИЧОК РОСЛИН.

(† значить отрутну рослину)

1. <i>Achillea Millefolium</i> L.	1. Деревій кривавник
2. <i>Acorus Calamus</i> L.	2. Шувар звичайний
3. <i>Adonis vernalis</i> L. †	3. Горицвіт весняний
4. <i>Aesculus Hippocastanum</i> L.	4. Гіркокаштан звичайний
5. <i>Agrimonia eupatoria</i>	5. Гладушник правдивий
6. <i>Alchemilla vulgaris</i> L.	6. Наворотень звичайний
7. <i>Allium cepa</i> L.	7. Цибуля звичайна
8. <i>Allium sativum</i> L.	8. Часник звичайний
9. <i>Althaea officinalis</i> L.	9. Мальва лікарська
10. <i>Apium graveolens</i> L.	10. Селера звичайна
11. <i>Archangelica officinalis</i>	11. Дягиль аптекарський
12. <i>Arctium Lappa</i> L.	12. Лопух більший
13. <i>Arctostaphylos Uva-ursi</i>	13. Мучниця лікарська
14. <i>Aristolochia Clematidis</i> L.	14. Філінік звичайний
15. <i>Arnica montana</i> L.	15. Арніка гірська
16. <i>Artemisia Absinthium</i> L.	16. Полін звичайний
17. <i>Avena sativa</i> L.	17. Овес сійний
18. <i>Bellis perennis</i> L.	18. Морон тривалий
19. <i>Berberis vulgaris</i> L.	19. Кислич звичайний
20. <i>Betula alba</i> L.	20. Береза біла
21. <i>Calendula officinalis</i> L.	21. Крокус лікарський
22. <i>Cannabis sativa</i> L.	22. Конопля звичайна
23. <i>Capsella Bursa-pastoris</i> (L.)	23. Калиточник звичайний
24. <i>Carum Carvi</i> L.	24. Кмин польовий
25. <i>Chelidonium majus</i> L. †	25. Зелемозень звичайний
26. <i>Cichorium Intybus</i> L.	26. Придорожник Петрів батіг
27. <i>Claviceps purpurea Tulasne</i> †	27. Споринь
28. <i>Cnicus (carduus) benedictus</i> L.	28. Хрестовий корінь
29. <i>Colchicum autumnale</i> L. †	29. Пізноцвіт осінній
30. <i>Convallaria majalis</i> L. †	30. Конвалія майова
31. <i>Crataegus Oxyacantha</i> L.	31. Глід звичайний
32. <i>Cucurbita Pepo</i> L.	32. Диня
33. <i>Cynara scolymus</i> L.	33. Артишок
34. <i>Daucus Carota</i> L.	34. Морква звичайна
35. <i>Digitalis purpurea</i> L. †	35. Наперник червоний
36. <i>Drosera rotundifolia</i> L.	36. Росичка круглолиста

37. *Ephedra vulgaris* †
38. *Equisetum arvense* L.
39. *Erythraea Centaurium Persoon*
40. *Euphrasia officinalis* L.
41. *Foeniculum vulgare* Miller
42. *Fumaria officinalis* L. †
43. *Galega officinalis* L.
44. *Gentiana lutea* L.
45. *Geum urbanum* L.
46. *Glechoma hederacea* L.
47. *Glycyrrhiza glabra* L.
48. *Gnaphalium arenarium*
49. *Hedera Helix* L. †
50. *Helianthus annuus* L.
51. *Herniaria glabra* L.
52. *Humulus lupulus* L.
53. *Hypericum perforatum*
54. *Iris versicolor* L.
55. *Juglans regia* L.
56. *Juniperus communis* L.
57. *Lamium album* L.
58. *Levisticum officinale* Koch
59. *Linum usitatissimum* L.
60. *Lycopodium clavatum* L.
61. *Malva silvestris* L.
62. *Marrubium vulgare* L.
63. *Matricaria Chamomilla* L.
64. *Melissa officinalis* L.
65. *Mentha piperita* L.
66. *Menyanthes trifoliata* L.
67. *Nasturtium officinale* R. Brown
68. *Nerium Oleander* L. †
69. *Nymphaea alba* L.
70. *Ocimum basilicum* L.
71. *Oenanthe aquatica* Lmk. *Phelandrium* Lmk.
72. *Ononis spinosa* L.
73. *Petroselinum sativum* Hoffmann
74. *Phaseolus vulgaris* L.
75. *Picea excelsa* L.
76. *Pimpinella Anisum* L.
77. *Pimpinella magna*, *P. saxifraga* L.
78. *Pinus silvestris* L.
79. *Plantago lanceolata* L.
80. *Polygala amara* L.
81. *Polygonum aviculare* L.
82. *Polygonum bistorta* L.
83. *Polygonum hydropiper* L.
84. *Potentilla Anserina* L.
85. *Primula officinalis* Hill †
86. *Prunus spinosa* L.
87. *Pulmonaria officinalis* L.
37. Ставчак звичайний
38. Хвощ польовий
39. Жарка середущник
40. Очанка звичайна
41. Копрій лікарський — Кріп
42. Димниця звичайна
43. Козлятник звичайний
44. Свічурник жовтий
45. Гребінник звичайний
46. Котячка розхідниця
47. Солодець
48. Солом'янка піскова
49. Прочитан звичайний
50. Соняшник
51. Кильник звичайний
52. Хміль звичайний
53. Іванок прозорник
54. Коситень
55. Горіх волоський
56. Ялівець звичайний
57. Медунка біла
58. Любисток звичайний
59. Льон сійний
60. П'ядич пелешник
61. Слиз лісовий
62. Шанта звичайна
63. Рум'янець ширій
64. Ройник звичайний
65. М'ята перцева
66. Бібник трилисник
67. Настурція звичайна
68. Олеандер
69. Умич білий
70. Васильок пахучий
71. Омежник водяний
72. Вовчак колючий
73. Петрушка звичайна
74. Квасоля звичайна
75. Смерека стрімка
76. Бедрінець ганиж
77. Бедрінець великий
78. Сосна звичайна
79. Бабка ланцетувата
80. Корешник гіркий
81. Дрясен подорожник
82. Дрясен рачинець
83. Дрясен гірчак
84. Перстач гусятник
85. Первенець лікарський
86. Тернина
87. Щемелина звичайна

88. <i>Quercus Robur L.</i>	88. Дуб черешковий
89. <i>Raphanus sativus</i>	89. Редька городня
90. <i>Rhamnus Frangula L.</i>	90. Крушина звичайна
91. <i>Rosa canina L.</i>	91. Роза польова. Шипшина
92. <i>Rosmarinus officinalis L.</i>	92. Розмарин лікарський
93. <i>Rumex acetosa L.</i>	93. Щавій путятник
94. <i>Salix alba</i>	94. Вербка біла
95. <i>Salvia officinalis L.</i>	95. Шалвія лікарська
96. <i>Sambucus nigra L.</i>	96. Бузина чорна
97. <i>Solidago Virgaurea D. C.</i>	97. Воскобойна звичайна
98. <i>Spiraea ulmaria L.</i>	98. Таволга. Лабазник правди-
вий
99. <i>Symphytum officinale L.</i>	99. Гав'яз живокіст
100. <i>Tanacetum vulgare L.</i>	100. Воротиш ранник
101. <i>Taraxacum officinale Weber</i>	101. Кульбаба звичайна
102. <i>Thymus Serpyllum L.</i>	102. Чабрик материнка
103. <i>Tilia platyphyllos Scop.</i>	103. Липа широколиста
104. <i>Trigonella Foeniculum L.</i>	104. Буркун грецьке сіно
105. <i>Tussilago Farfara L.</i>	105. Підбіл звичайний
106. <i>Urtica dioica, U. urens L.</i>	106. Крива велика
107. <i>Vaccinium Myrtillus L.</i>	107. Чорниця
108. <i>Valeriana officinalis L.</i>	108. Одолян лікарський
109. <i>Verbascum phlomoides L. V. tapers</i>	109. Дівина звичайна
110. <i>Viola odorata L.</i>	110. Фіалка пахуча
111. <i>Viola tricolor L.</i>	111. Фіалка трибарвна
112. <i>Viscum album L.</i>	112. Омела біла
113. <i>Vitis vinifera L.</i>	113. Виноград
114. <i>Xeranthemum annuum</i>	114. Безсмертник річний.
115. <i>Zea Mays L.</i>	115. Кукурудза. Пшеничка

УКРАЇНСЬКО - ЛАТИНСЬКИЙ СЛОВНИЧОК РОСЛИН.

(† значить отрутну рослину)

1. Арніка гірська	1. <i>Arnica montana</i> L.
2. Артишок	2. <i>Cynara scolymus</i> L.
3. Бабка ланцетувата	3. <i>Plantago lanceolata</i> L.
4. Бедрінець великий	4. <i>Pimpinella magna</i> L.
5. Бедрінець ганус	5. <i>Pimpinella Anisum</i> L.
6. Безсмертник	6. <i>Xeranthemum annuum</i>
7. Береза біла	7. <i>Betula alba</i> L.
8. Бібнік трилисник	8. <i>Menyanthes trifoliata</i> L.
9. Буркун грецьке сіно	9. <i>Trigonella Foenum-graecum</i>
10. Васильок пахучий	10. <i>Ocimum basilicum</i> L.
11. Верба біла	11. <i>Salix alba</i>
12. Виноград	12. <i>Vitis vinifera</i> L.
13. Вовчак колючий	13. <i>Anonis spinosa</i> L.
14. Воротиш ранник	14. <i>Tanacetum vulgare</i> L.
15. Воскобойна звичайна	15. <i>Solidago Virgaurea</i> D. C.
16. Гав'яз живокіст	16. <i>Symphytum officinale</i> L.
17. Гарбуз, диня	17. <i>Cucurbita Pepo</i> L.
18. Гіркокаштан звичайний	18. <i>Aesculus Hippocastanum</i> L.
19. Гладушник правдивий	19. <i>Agrimonia eupatoria</i>
20. Глід звичайний	20. <i>Crataegus Oxyacantha</i> L.
21. Горицвіт весняний †	21. <i>Adonis vernalis</i> L.
22. Горіх волоський	22. <i>Juglans regia</i> L.
23. Гребінник звичайний	23. <i>Geum urbanum</i> L.
24. Деревій кривавник	24. <i>Achillea Millefolium</i>
25. Димниця †	25. <i>Fumaria officinalis</i> L.
26. Дівина †	26. <i>Verbascum phlomoides</i> L.
27. Дрясен гірчак	27. <i>Polygonum hydropiper</i> L.
28. Дрясен подорожник	28. <i>Polygonum aviculare</i> L.
29. Дрясен рачинець	29. <i>Polygonum Bistorta</i> L.
30. Дуб черешковий	30. <i>Quercus Robur</i> L.
31. Дягиль аптекарський	31. <i>Archangelica officinalis</i>
32. Жарка середушник	32. <i>Erythraea Centaurium</i>
33. Зелемозень †	33. <i>Chelidonium majus</i> L.
34. Іванок прозірник	34. <i>Hypericum perforatum</i> L.
35. Калиточник	35. <i>Capsella Bursa-pastoris</i> L.
36. Квасоля звичайна	36. <i>Phaseolus vulgaris</i> L.

37. Кильник звичайний
38. Кислич звичайний
39. Кмин
40. Козлятник звичайний
41. Конвалія майова †
42. Конопля звичайна
43. Копрій лікарський
44. Корешник гіркий
45. Коситель
46. Котячка розхідниця
47. Крокис лікарський
48. Крופива велика
49. Крушина звичайна
50. Крушина терниста
51. Кукурудза
52. Кульбаба звичайна
53. Лабазник правдивий
54. Липа широколиста
55. Лопух-більший
56. Любисток звичайний
57. Льон сійний
58. Мальва лікарська
59. Медунка біла
60. Морква звичайна
61. Морон тривалий
62. Мучниця лікарська
63. М'ята перцева
64. Наворотень звичайний
65. Наперсник червоний †
66. Настурція звичайна
67. Овес сійний
68. Одолян
69. Олеандер †
70. Омела біла
71. Омежник водяний
72. Очанка звичайна
73. Первенець лікарський †
74. Перстач гусятник
75. Петрушка звичайна
76. Підбіл звичайний
77. Пізноцвіт осінній †
78. Полун звичайний
79. Придорожник Петрів батіг
80. Пізноцвіт осінній †
81. Редька городня
82. Рожа польова
83. Розмайрин лікарський
84. Ройник звичайний
85. Росичка круглолиста
86. Рум'янець широкий
87. Свічурник жовтий
88. Селера звичайна
89. Слиз лісовий
90. Смерека стрімка
37. *Herniaria glabra* L.
38. *Berberis vulgaris* L.
39. *Carum Carvi* L.
40. *Galaga officinalis* L.
41. *Convallaria majalis* L.
42. *Cannabis sativa* L.
43. *Foeniculum vulgare* Miller
44. *Polygala amara* L.
45. *Iris versicolor* L.
46. *Glechoma hederacea* L.
47. *Calendula officinalis* L.
48. *Urtica dioica*, *urt. urens* L.
49. *Rhamnus Frangula* L.
50. *Rhamnus catharticus* L.
51. *Zea Mays* L.
52. *Taraxacum officinale* Weber
53. *Spiraea ulmaria* L.
54. *Tilia platyphyllos* Scop.
55. *Arctium Lappa* L.
56. *Levisticum officinale* Koch.
57. *Linum usitatissimum* L.
58. *Althaea officinalis* L.
59. *Lamium album* L.
60. *Daucus Carota* L.
61. *Bellis perennis* L.
62. *Arctostaphylos Uva-ursi*
63. *Mentha piperita* L.
64. *Alchemilla vulgaris* L.
65. *Digitalis purpurea* L.
66. *Nasturtium officinale* Brown
67. *Avena sativa* L.
68. *Valeriana officinalis* L.
69. *Nerium Oleander* L.
70. *Viscum album* L.
71. *Oenanthe aquatica* L.
72. *Euphrasia officinalis* L.
73. *Primula officinalis* L.
74. *Potentilla Anserina* L.
75. *Petroselinum sativum* Hoffmann
76. *Tussilago Farfara*
77. *Colchicum autumnale*
78. *Artemisia Absinthium* L.
79. *Cichorium Intybus* L.
80. *Hedera Helix* L.
81. *Raphanus sativus*
82. *Rosa canina* L.
83. *Rosmarinus officinalis* L.
84. *Melissa officinalis* L.
85. *Drosera rotundifolia* L.
86. *Matricaria Chamomilla* L.
87. *Gentiana lutea* L.
88. *Apium graveolens* L.
89. *Malva silvestris* L.
90. *Picea excelsa* L.

91. Солодець
92. Солом'янка піскова
93. Соняшник
94. Сосна звичайна
95. Споринь †
96. Ставчак звичайний †
97. Таволга, лабазник правдивий
98. Тернина
99. Хміль звичайний
100. Хвощ польовий
101. Хрестовий корінь
102. Умич білий
103. Филиппик звичайний
104. Фіялка пахуча
105. Фіялка трибарвна
106. Цибуля звичайна
107. Чабрик материнка
108. Чабрик городній
109. Часник звичайний
110. Чорниця
111. Шалвія лікарська
112. Шанта звичайна
113. Шувар звичайний
114. Шавій путятник
115. Щемелина звичайна
116. Ялівець звичайний

91. *Glycyrrhiza glabra* L.
92. *Gnaphalium arenarium* L.
93. *Helianthus annuus* L.
94. *Pinus silvestris* L.
95. *Claviceps purpurea* Tulasne
96. *Ephedra vulgaris* L.
97. *Spiraea ulmaria* L.
98. *Prunus spinosa* L.
99. *Humulus lupulus* L.
100. *Equisetum arvense* L.
101. *Cnicus (carduus) benedictus* L.
102. *Nymphaea alba* L.
103. *Aristolochia Clematidis* L.
104. *Viola odorata* L.
105. *Viola tricolor* L.
106. *Allium cepa* L.
107. *Thymus Serpyllum* L.
108. *Thymus vulgaris* L.
109. *Allium sativum* L.
110. *Vaccinium Myrtillus* L.
111. *Salvia officinalis* L.
112. *Marrubium vulgare* L.
113. *Acorus Calamus* L.
114. *Rumex acetosa* L.
115. *Pulmonaria officinalis* L.
116. *Juniperus communis* L.

(Українська номенклатура — на підставі праці проф. М. Мельника:
 »Українська номенклатура висших рослин«, Львів, 1922).

СПИС ПРАЦЬ АВТОРА

1. PHYTOTHERAPIA. Підручник для лікарів. Варшава, 1933.
2. SYMPHYTUM ASPERUM LEP в відживленню дітей (відбитка). Варшава, 1935.
3. Фітотерапія в деяких хворобах переміни матерії (відбитка). Варшава, 1935.
4. Лікування рослинними середниками. Варшава, 1934.
5. Вереди в старшій віці, тяжкі до гоєння. Варшава, 1935.
6. Лікування хронічних хворіб зелами. Варшава, 1935.
7. Рослини в лікуванні. Варшава, 1935.
8. Історія зелолічництва. Варшава, 1935.
9. Значіння рослинних ліків у лікуванні діабету. Варшава, 1936.
10. Фітотерапія хворіб органів травлення (монографія). Варшава, 1936.
11. Рослини проти полової безсилости. Варшава, 1936.
12. Цілющі рослини в давній і сучасній медицині. Львів, 1937.
13. Лічнічі рослини в давній і сучасній українській медицині. Львів, 1937.

З М І С Т

Частина перша. — ВСТУПНІ УВАГИ

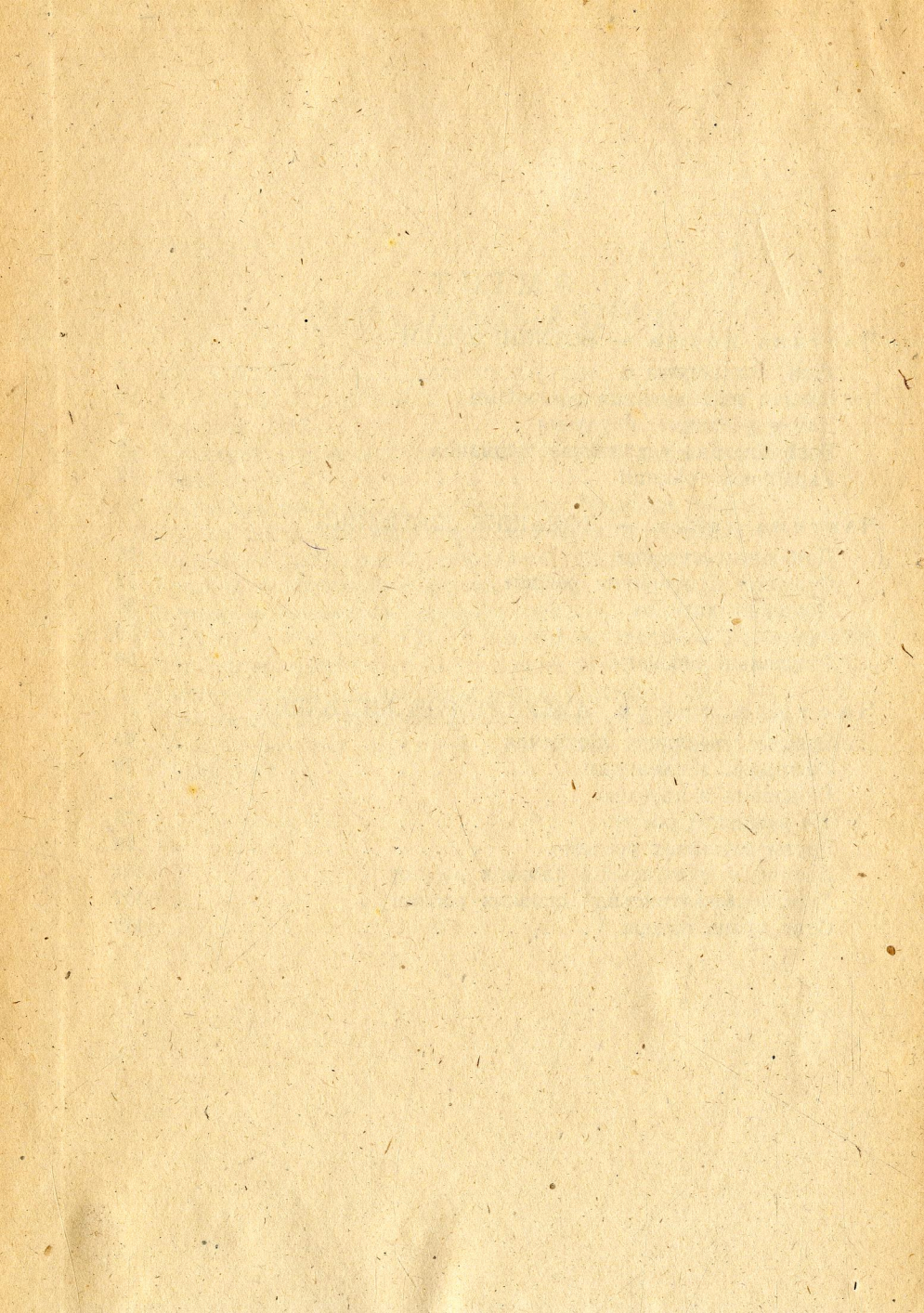
Ліки під ногами	3
Погляд на лікування рослинами	5
Давнє рослинне лікування	7
Нові підстави рослинного лікування	9
Українські традиції	12

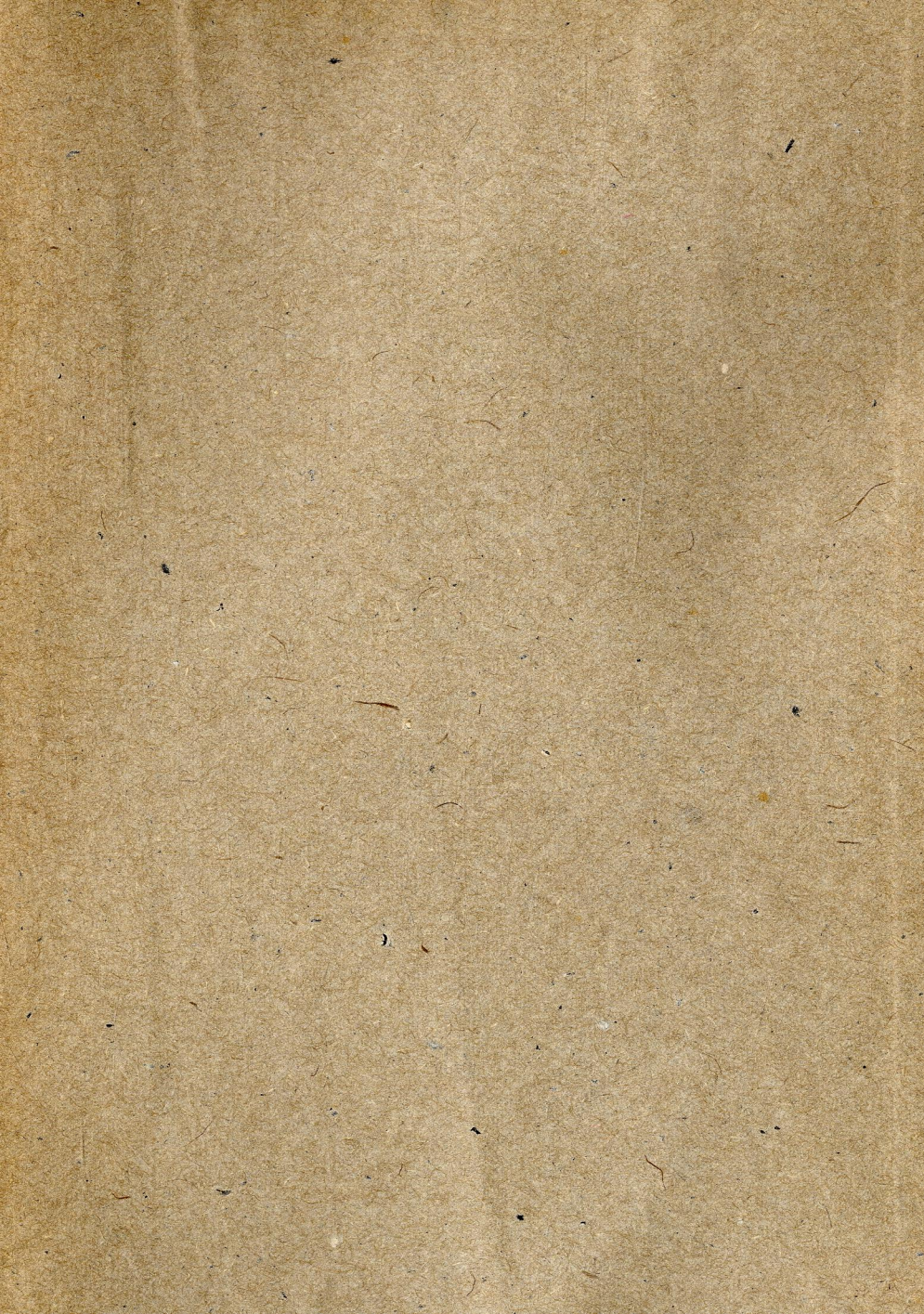
Частина друга. — ДОМАШНЄ ЛІКУВАННЯ

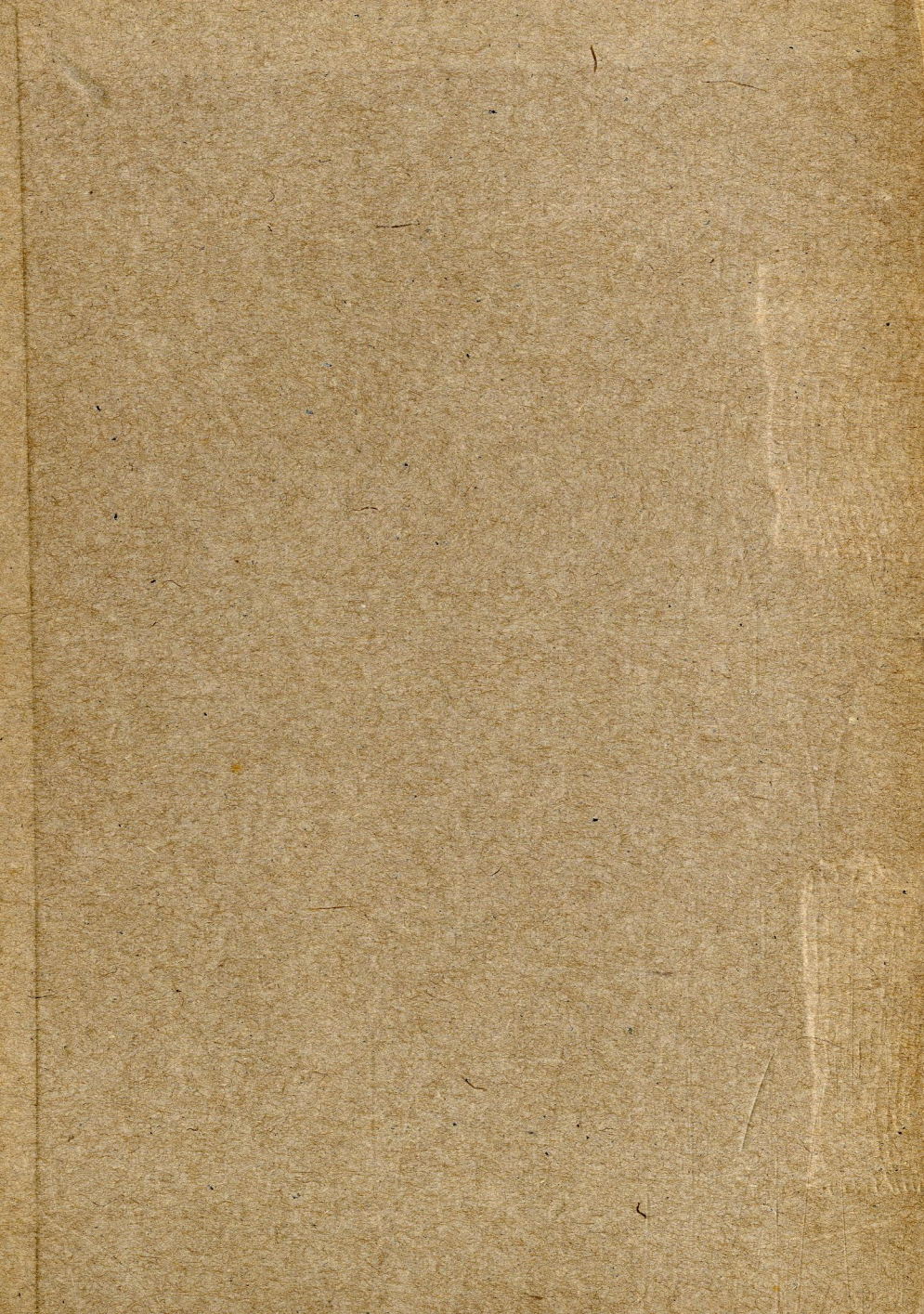
Домашнє лікування	16
Сушення й збирання рослин	18
Домашня аптечка	25
Заглянь і в город	53
Лікувальні вказівки	58

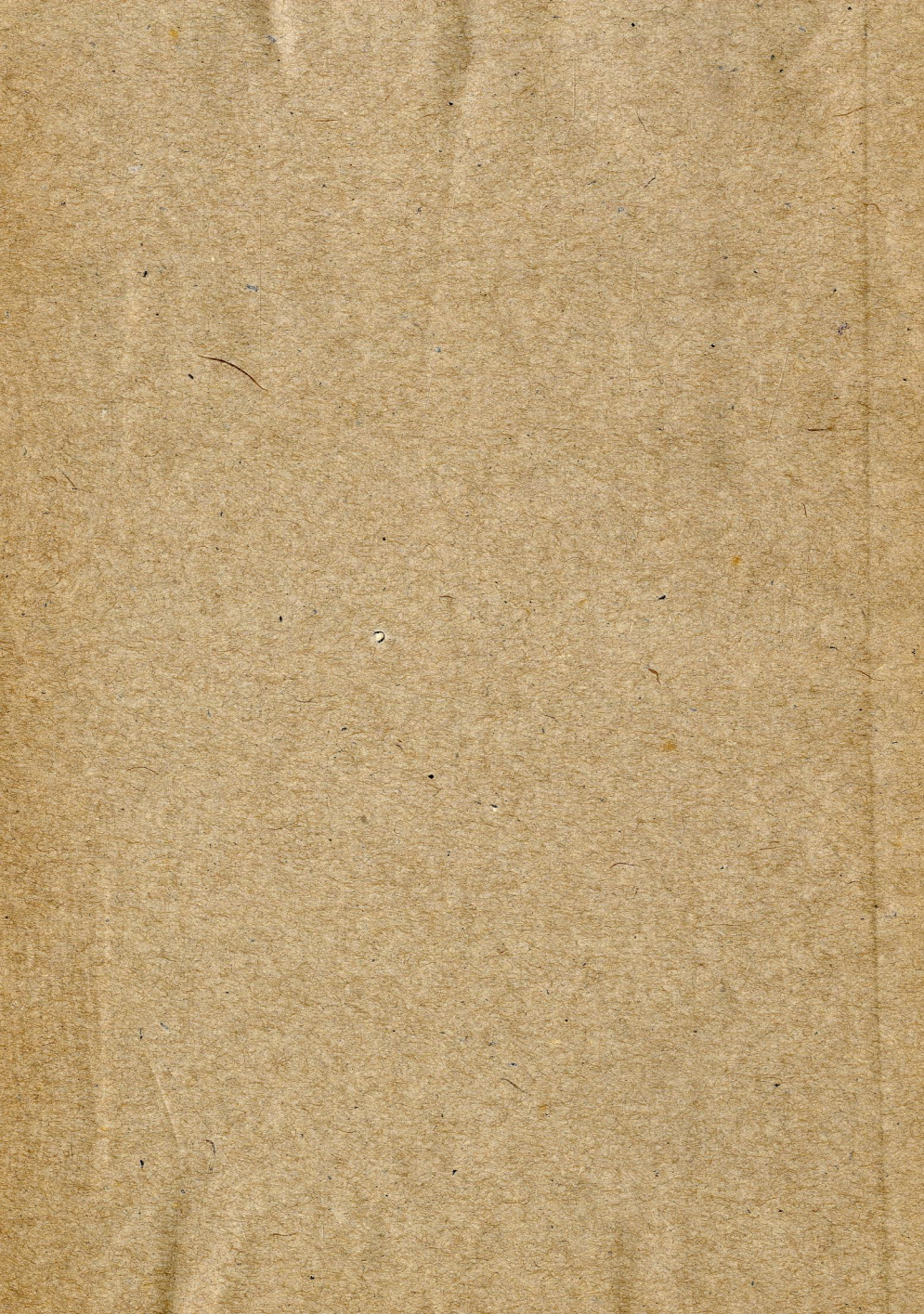
Частина третя. АМБУЛЯТОРНЕ ЛІКУВАННЯ

Вчений і рослинне лікування	68
Співпраця з околицею	70
Співпраця з аптекою	72
114 важніших рослин	75
Групи важніших рослин	98
Латинсько-український словник рослин	104
Українсько-латинський словник рослин	107
Спис праць автора	110

Зруб ЗЗпч (1986г)

РЛ 3549 ч

ДР
ЮРІЙ ЛИПА

ЛІКИ ^{ни}НОГАМИ

ЛБ 10